ISBN 978-9910-9173-9-4

ATAXO‘JAYEVA SH.A.

XORIJIY TIL O‘QITUVCHILARI SOTSIAL KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

UNIVERSITY OF BUSINESS AND SCIENCE

ATAXO‘JAYEVA SH.A.

XORIJIY TIL O‘QITUVCHILARI SOTSIAL KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

«GRAND KONDOR PRINT»
TOSHKENT – 2026

UDK: 157.247:71.29:35
KBK: 123.217.147
A 055

ATAXO‘JAYEVA SH.A.
XORIJIY TIL O‘QITUVCHILARI SOTSIAL KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI. / [Monografiya]. – Toshkent.: “GRAND KONDOR PRINT”, 2026 y., 104 b.

Mazkur monografiyada bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarida sotsial intellektni rivojlantirishning psixologik asoslari, mexanizmlari hamda uni shakllantirish jarayonida ta’lim-tarbiyaning o‘zaro bog‘liqligi ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Asarda shaxsning ijtimoiy idrok, empatiya, kommunikativ madaniyat va emotsional sezgirlik kabi tarkibiy qismlarini rivojlantirishga qaratilgan psixologik yondashuvlar yoritilgan.

Muallif tomonidan ingliz tili fani o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi jarayonida sotsial intellektni shakllantirishning samarali metodlari, shuningdek, neyropsixologik va pedagogik omillar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir tahlil etilgan. Monografiyada ilg‘or xorijiy tajribalar, zamonaviy tadqiqot natijalari va milliy ta’lim tizimi sharoitida ularni qo‘llash yo‘llari keng yoritilgan.

Monografiya oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilari, magistrantlar, talaba yoshlar, shuningdek, psixologiya va pedagogika sohasidagi tadqiqotchilar hamda ushbu muammo bilan qiziquvchi mutaxassislar uchun mo‘ljallangan.

Mas’ul muharrir:
Ataxo‘jayeva Shaxlo Anvarovna – psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Taqrizchilar:
Avlayev Orif Umirovich – Chirchiq davlat pedagogika universiteti professori, psixologiya fanlari doktori (DSc)
Fayzullayev Mirzaodil Mirzamurodovich– University of Business and Science, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Monografiya University of Business and Science Ilmiy –texnik Kengashining 2025 yil 30-oktyabrdagi 3-sonli majlisida nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9910-9173-9-4

© ATAXO‘JAYEVA SH.A. 2026
© « GRAND KONDOR PRINT» 2026

KIRISH

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Jahon ta’lim tizimining muhim omillaridan biri bo‘lajak o‘qituvchilarning sotsial intellekt va kasbiy-pedagogik faoliyati samaradorligini oshirish, turli ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy munosabatlarning integratsiyalashuvi, axborot uzatish va muloqot qilishda asosiy vosita sanalgan xorijiy tillar, xususan ingliz tili bo’yicha o‘qituvchilarning faolligiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Xorijiy tillari mutaxassislarini tayyorlashda CEFR (Common European Framework of Reference for Language) malaka talablari asosida oliy ta’lim mazmuni va sifatini xalqaro darajaga ko‘tarish[1], APA[2]ga ko’ra bo‘lajak o‘qituvchi kasbiy faoliyatida sotsial intellektning ustuvorligi, uning faoliyat samaradorligini oshirish, ijobiy ta’sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillarni shakllantirish hamda o‘qituvchi sotsiolingvistik kompetentligini takomillashtirish dolzarb muammolardan bo’lib qolmoqda.

Jahon ta’lim va ilmiy markazlarida o‘qituvchi shaxsning kamoloti, unga ta’sir etuvchi sotsial intellektning ichki va tashqi omillarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy tadqiqot ishlari o‘lib borilmoqda. Bu borada o‘qituvchi sha’ninini tiklashi, uning jamiyatdagi mavqeini mustahkamlash uchun olib borayotgan siyosati bugun butun jahon siyosatchilari tomonidan e’tirof etilishi, uning timsoli zamon talabi darajasida kamol topishi hamda boshqalar uchun o‘rnak bo‘la olishi, shuningdek, o‘qituvchi yillar o‘tsa-da o‘z ustida ishlashi va zamon bilan hamnafas bo‘lishida sotsial intellekti zarur va shart ekanligi, uni shakllantirishga yo’naltirilgan masalalarga e’tibor qaratish zarurati kuzatilmoqda.

Respublikamizda so‘nggi yillarda ta’lim jarayoniga oid siyosatlarga qo‘yilgan yuksak talablar o‘qituvchi faoliyatini yanada chuqurroq o‘rganish bilan birga, uning o‘ziga xos ijtimoiy-psixologik jihatlarini tadqiq qilish bugungi zamonning talabi darajasiga aylanib bormoqda. **“...xorijiy tillarni o‘rgatishni ta’lim siyosatining**

[1] https://www.coe.int/en/web/language-policy/cefr

[2] https://www.apa.org/about

ustuvor yo‘nalishi sifatida rivojlantirish, ushbu yo‘nalishda ta’lim sifatini tubdan oshirish, sohaga malakali pedagoglarni jalb etish hamda aholining xorijiy tillarni o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini oshirish[3]”, buning natijasi o‘laroq, o‘qitish tizimidagi innovatsiyalar, yangi texnologiyalar, metod va amaliy ishlar natijalari bo‘lajak o‘qituvchilarning sotsial intellektlarini rivojlantirish dolzarb masala ekanini ko‘rsatmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da belgilangan vazifalarni samarali amalga oshirish to‘g‘risida”gi[4] Farmoni, 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-son “O‘zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 11-avgustdagi 610-son “Ta’lim muassasalarida chet tillarni o‘qitishning sifatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2019-yil 19-iyuldagi 606-son “Oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlarni maqsadli tayyorlash tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi qarorlari hamda boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya muayyan darajada xizmat qiladi.

[3] Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 20.05.2021-y., 07/21/5117/0472-son, 15.04.2022-y., 06/22/106/0314-son, 12.05.2022-y., 07/22/241/0408-son. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-son qarori

[4] Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ – 60-сонли Фармони.

I BOB. BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA SOTSIAL INTELLEKTNI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK–PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

1.1.Sotsial intellekt psixologik tadqiqot predmeti sifatida

Zamonaviy jamiyatda shaxsning ijtimoiylashuvi va kasbiy rivojlanishi jarayonida sotsial intellekt muhim rol o‘ynaydi. Pedagogika kasbi uchun sotsial intellekt muammosi katta ahamiyatga ega. Biroq, muammoning dolzarbligi, asosan, bo‘lajak o‘qituvchilarning sotsial intellektining o‘ziga xos xususiyatlarini yetarli darajada o‘rganilmaganligi bilan bog‘liq. Yana bir tomondan, O‘zbekistonda bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarining sotsial intellektini rivojlantirish darajalari hali maxsus o‘rganilmagan. Xorijiy manbalarda mavjud bo‘lgan, intellekt darajasini aniqlashga qaratilgan turli usullarga qaramay, ularning ko‘pchiligi o‘zbek tiliga tarjima qilinmagan. Bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarini o‘rganishga oid psixologik nazariy va ilmiy tadqiqotlarda sotsial intellektning rivojlanishi haqida fikrlar mavjud emas.

Uzluksiz ta’limda faoliyatini boshlagan shaxslarning kasbiy malakalarini rivojlantirish uchun ularning sotsial intellektlarini rivojlantirish zarur. Bundan shuni anglash mumkinki, bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilaridagi kasbiy faoliyat sotsial intellektning ahamiyatini tadqiq etishda talabalarning ijtimoiylashuvi va lingvistik qobiliyatlarining psixologik jabhalariga tayanib izohlash juda muhim masaladir. Ammo, hozirgacha psixologiya fanida bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarining sotsial intellekt xususiyatlarini baholashga oid asosiy nazariy yondashuvlar ko‘p uchramasa-da, Rossiya Federatsiyasi psixolog olimlarining ishlaridan ba’zi ma’lumotlarni olishimiz mumkin. Shuningdek, ijtimoiy intellekt muammosi psixologiyaning bir qator olimlari tomonidan turli sohalarda o‘rganildi: sotsial psixologiyada − G.M. Andreyeva, Ye.A. Abulxanova-Slavskaya, V. P. Bederxanova, A. A. Bodalev, V.A. Labunskaya, D. Mayers, Ye.S. Mixaylova, A.J.I. Yujaninova; umumiy va yosh psixologiyasida D.A. Leontev, S.L.Rubinshteyn, A.V. Petrovskiy [117].

Ijtimoiy intellektga ilk bora R.D.Kaverina [60] ta’rif berishga uringan va u bu

tushunchani “ijtimoiy senzitivlik” tushunchasi bilan bog‘lagan. U odamlarda intuitsiya negizida individual “evristikalar” shakllanadi va shaxs boshqa kishilar bilan o‘zaro munosabatlariga oid xulosalarga kelishda ulardan unumli foydalanadi, deb ta’kidlaydi. Ular ishonchli bo‘lib, prognoz qilish jarayonida qo‘l keladi. Uning negizida maxsus va doimiy tafakkur jarayoni yotadi.

Xorijda sotsial intellektni tadqiq etish bo‘yicha izlanishlarni X.J. Ayzenk, J.P.J.P. Gilford, E.L.Torndayk kabi olimlarning ishlarida ko‘rish mumkin [76]. E.L. Torndayk [76] sotsial intellektni umumiy intellektning bir qismi sifatida fanga kiritdi va ta’lim jarayonida sotsial intellektga katta e’tibor berdi. Uning fikricha, sotsial intellekt – bu shunday ijtimoiy-madaniy sharoitlar ta’sirida umumiy intellektning rivojlanishi natijasi bo‘lib, u shaxsning jamiyat talablariga moslasha olish qobiliyatidir. “Ijtimoiy intellekt” tushunchasini birinchi marta 1920-yilda E.Torndayk psixologiya fanida qo‘llagan. U bu tushuncha yordamida shaxslararo munosabatlarni oldindan ko‘ra bilishlikni tasvirlaydi va uni insonlar o‘rtasidagi munosabatlarga davr nuqtai nazari bilan yondashishni qiyoslaydi. E.Torndaykning ta’kidilashiga ko‘ra, intellektning quyidagi turilari mavjud: abstrakt intellekt – bu abstrakt, verbal va matematik belgilarni tushunish va ularning yordami bilan turli aqliy harakatlarni amalga oshirish qobiliyatidir, ijtimoiy intellekt – odamlarni tushunish va ular bilan munosabatlarga kirishish qobiliyatidir.

1937 yili G.Ollport ijtimoiy intellektni odamlarni to‘g‘ri baholay bilish, ularning hulqini to‘g‘ri bashorat qilish va shundan kelib chiqqan holda ular bilan munosabatga kirishish qobiliyati, deb tavsiflaydi. U boshqa odamlarni yaxshi tushunishni ta’minlovchi bir qator sifatlarni ajratib ko‘rsatgan: bu sifatlar tarkibiga ijtimoiy intellekt alohida qobiliyat sifatida kiritilgan. 1960-yillarda ijtimoiy bilish va kommunikativ kompetentlikka oid ishlar paydo bo‘la boshladi. Shu yillarda umumiy persepsiya muammosiga odamlarning bir-birlarini tushunishlariga katta e’tibor qaratilgan va hosil bo‘lgan ijtimoiy intellektning tabiati va tarkibi to‘g‘risidagi konseptual tasavvurlar asosida uni o‘rganishning metodik apparatini yaratishga uringanlar. G.V. Ollport [95] sotsial aql-idrok – shaxsning inson-inson munosabati tizimida to‘g‘ri hukm qilish, ularning xatti-harakatlarini bashorat qilish va shaxslararo

munosabatlarda adekvat moslashishni ta’minlashning o‘ziga xos qobiliyati deb hisoblaydi. Uning tadqiqotlarida sotsial intellekt shaxsning muhitga moslashishi sifatida qaralgan, ya’ni hayotiy muammolarni hal qilish qobiliyati deya e’tirof etilgan.

Sotsial intellektning rivojlanish darajasiga ta’sir qiluvchi omillar orasida X.J. Ayzenk ijtimoiy-iqtisodiy holat, uning motivatsiyasi, madaniy omillar, ta’lim darajasi va boshqalarni ajratib ko‘rsatdi

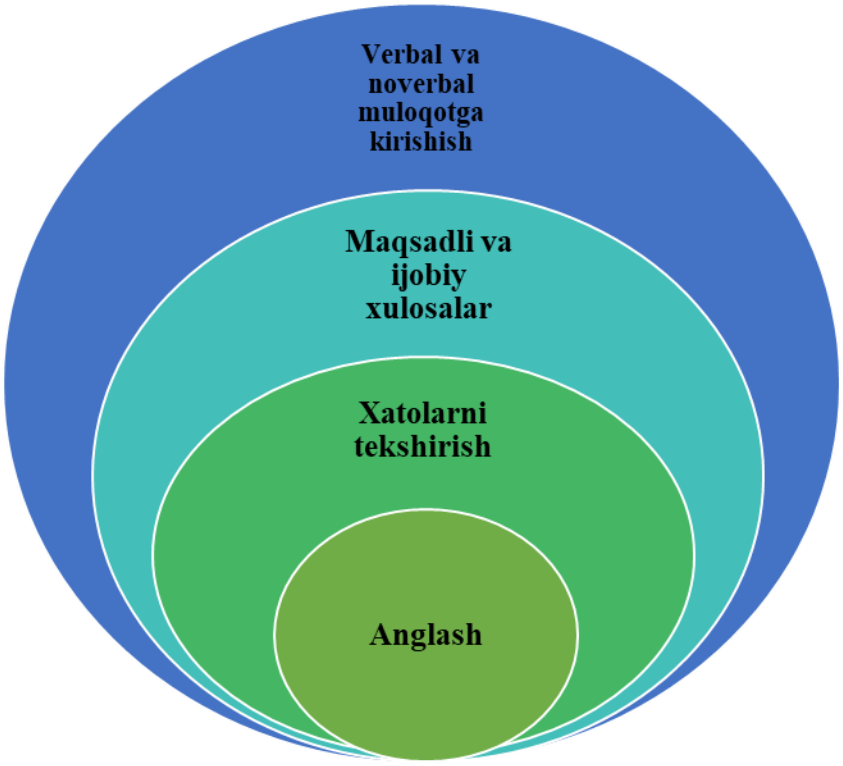
Dastlab, Torndayk o’zining sotsial intellekt haqidagi ilg‘or tushunchasini shaxsning ijtimoiy ishlarni tushunish, ehtiyotkorlik, zukkolik, idrok va faoliyatning samaradorligini ta’minlash va namoyon bo‘lishi qobiliyati sifatida aniqlagan [76]. Ushbu tavsifda nerv sistemasining barqarorligi va faolligining asosiy mohiyati favqulodda vaziyatlarda to‘g‘ri yechim topishda umumiy intellektning o‘zigina yetarli emas, bunda shaxsning samarali va yaxshi tashkil etilgan ijtimoiy aloqalar va o‘zaro hamkorlik qila olish qobiliyatlarini ta’kidlaydi. XX asrning oxirida sotsial intellektni tadqiq etish, bu bir qator to‘siqlarga uchrasa-da, taraqqiyot sifatida baholandi. C.S. Vatkin [148] kabi olimlar buni jamiyatdagi voqealarda nerv sistemasi kuchining umumiy yondashuvi sifatida belgilaydilar [95]. Ijtimoiy intellektni o‘lchashga mo‘ljallangan birinchi ishonchli testni yaratgan J.P. Gilford uni umumiy intellekt omilidan mustasno bo‘lgan va eng avvalo hulq-atvorga oid bo‘lgan axborotlarni tushunishi bilan bog‘liq bo‘lgan intellektual qobiliyatlar tizimi sifatida o‘rgangan.

J.P. Gilford [106] ko‘proq konstruktiv yondashuvni qo‘llaydi va sotsial intellektni ijtimoiy ong, ijtimoiy munosabatlar, o‘zini va boshqalarning talablari, hissiy holati, mulohazalari va munosabatlarini boshqarish bilan bog‘liq bo‘lgan qo‘shimcha intellekt protseduralarining xilma-xil elementi ekanligini ta’kidlaydi. So‘nggi paytlarda Brislin Wortl, Uortli va Maknab sotsial intellektga jamoaviy muhit holatini umumiy tushunish, og‘zaki va yozma nutqni anglash, turli xil ijtimoiy status yoki murakkablik kabi jamoatchilik bilan muomala qilish qobiliyati sifatida ta’rif berdilar[21]. Ushbu nazariy konseptsiyani ta’riflashdagi bir-birini inkor etuvchi yoki bir-birini to‘ldiruvchi qarashlarga qaramay, olimlar o‘rtasida sotsial intellekt to‘g‘risidagi mavjud kelishuv bo‘lib, uni munosabatlarning tarkibiy bo‘lagi,

ijtimoiylashuvning ajralmas qismi ekanligidadir [14].

80-yillarda D.Kiting tomonidan yaratilgan testlar ahloqiy yoki odob bilan fikrlashni baholashga mo‘ljallangan edi. M.Ford va M. Tisak intellektni baholashning negizida muammoli holatlarning to‘g‘ri yechimini topish yotishini ta’kidlaydilar. Ular ijtimoiy intellekt axborotlarni qayta ishlash bilan bog‘liq bo‘lgan mental qobiliyatlarning aniq va mutanosib guruhini o‘z ichiga olishini ko‘rsata bildilar. Bu qobiliyat guruhi esa, o‘z o‘rnida “formal” tafakkur asosini tashkil qiluvchi va “akademik” intellekt testlari bilan tekshiriluvchi qobiliyatlardan tubdan farq qiladi. N.Kentor ijtimoiy intellektni odamlardagi hayotida bo‘layotgan hodisalarni avvaldan ko‘ra bilish va ulardan unumli foydalanish imkoniyatini beradigan kognitiv kompetentlikka tenglashtiradi.

Shu ma’noda, Kandeya, Leal, Barahona, Charrua, Matos, Franko, Oliveyra (2009) [22] sotsial intellekt haqida umumiy qarashlarini birlashtiradilar [1.1-*rasmga qarang]:*

1.1-rasm. Kandeya, Leal, Barahona, Charrua, Matos, Franko, Oliveyrlaraning sotsial intellekt haqidagi umumiy konseptsiyasi

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yuqoriy sotsial intellektga ega bo‘lgan

odamlar o‘ziga xos ochiqko‘ngil, g‘amxo‘r, mehribon, e’tiborli, moslashuvchan va bir qator ijtimoiy muammolarni hal etish qobiliyatlariga ega bo‘lishadi. (Birknerova, Frankovsky, & Zbihlejova, 2014) [30] Shuningdek, sotsial intellekti yuqori bo‘lgan insonlar ijtimoiy vaziyatlarda ko‘proq barqarorlikka ega, o‘zgalarning his-tuygularini tushuna oladilar, o‘z his-tuyg‘ularini osonlik bilan ifoda eta oladilar (Zirkel, 2000) [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Bundan tashqari yuqori sotsial intellekt egalari hamisha eng muhim vazifalarni bajarishadi: ijtimoiy nizolarni va muammolarni hal qilish, kelishmovchiliklarni muvofiqlashtirish va hokazo [23].

Ijtimoiy intellekt, shuningdek, o‘ziga ishonch, qat’iyatlilik, (Bartone, Eid, Jonsen, Laberg va Snook, 2009) his-tuyg‘ularni nazorat qilish (Zirkel, 2000) [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**], yetakchilik (Goleman, Boyatzis va McKee, 2013) [19] va o‘z muvaffaqiyatini anglash (Aminpoor, 2013) kabi konstruktiv natijalar bilan bog‘liq. Ta’lim jarayonida o‘qituvchilar va o‘quvchilarning yoki bo‘lajak o‘qituvchilarning sotsial intellektining ta’siri haqida bir nechta takliflar berilgan [89]. Sotsial intellektning obro‘-e’tibor va nufuz bilan bog‘liqligini Meijs, Cillessen, Scholte, Segers va Spijkerman (2010) [78] aniqladilar. Bundan tashqari, talabalar va o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyatga erishishlari ularning sotsial intellektiga bevosita bog‘liqligini ham e’tirof etdilar. Olimlardan Soares, Francischetto, Peçanha, Miranda va Dutra (2013) [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**] ning tadqiqotlari sotsial intellekt talabalarning ta’lim sohasidagi yutuqlarida asosiy komponent ekanini isbotlaydi. Ba’zi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sotsial intellekti yuqori talabalar akademik jihatdan o‘rtacha tengdoshlari bilan solishtirilganda sotsial intellekti yuqori bo‘lganlari har sohadan yaxshi natija ko‘rsatadilar. Ammo talabalarda ijtimoiy jihatdan zaiflikni kelib chiqishi (Lopez-Zafra, Garsiya-Retamero va Martos, 2012) bu sotsial intellekt va ta’limdagi yutuqlarga erishish o‘rtasidagi korrelyatsiyadir [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Ta’lim sharoitida talabalar va o‘qituvchilarning o‘zaro ijtimoiy munosabatlarining e’tiborga loyiq jihati ijtimoiy intellekt bilan bevosita bog‘liqdir. Costa, Ripoll, Sánchez va Carvalho (2013) [32] talabalarni gender farqlari bo‘yicha ularning muammoni hal qilish jarayonini o‘rganishdi.

Ijtimoiy intellekt to‘g‘risida oddiy odamlar qanday tasavvurga ega ekanliklarini tushunish maqsadida R. Shternberg (1981) tadqiqot o‘tkazgan va natijada insonlar umumiy intellekt tushunchasiga quyidagilarni kiritishlarini ko‘rsatib o‘tgan:

1. Amaliy masalalarni hal qilish qobiliyati. Odam mantiqiy fikr yuritadi, muammoning barcha tomonlarini ko‘ra biladi; to‘g‘ri yechimga kela oladi, zarur axborotlarning original manbalariga murojaat etadi; barcha dalillarni eshitadi.

2. Verbal qobiliyat. Aniq va ravon tilda gapiradi; o‘qiganini yaxshi tushunish, lug‘at boyligi kuchli va yaxshi; yozma nutqida muammolarga duch kelmaydi; odamlar bilan oson va samimiy muomalaga kirishadi va hokazo.

3. Ijtimoiy kompetentlik. Boshqa odamlarni qanday bo‘lsalar, shundayligicha qabul qiladi; uchrashuvlarga kechikmaydi; to‘g‘ri xulosa va qarorlarga kela oladi; boshqalarning xohish va ehtiyojlarini seza biladi; qiziquvchan va hokazo.

V.Shternberg tadqiqotlarining natijasiga ko‘ra, shaxslarning “akademik intellekt”ni tasvirlash jarayonida keltirilgan tavsiflari “kundalik intellekt”ni tasvirlaganlarida keltirilgan tavsiflaridan farq qiladi. Umumiy intellektni juda ko‘p hollarda donolik deb biladilar.

Ijtimoiy intellekt mustaqil hodisami?

E.Torndayk ijtimoiy intellektni oddiy intellektdan farqli deya ta’kidlagan. Ko‘plab mualliflar (Kiting, J.P. Gilford) ijtimoiy intellektni akademik va formal intellekt qobiliyatlaridan farq qiluvchi mental qobiliyatlarning mustaqil guruhi sifatida tavsiflaydilar.

Tadqiqot natijasi shuni ko‘rsatdiki, erkak talabalar muammoni hal qilish jarayonida hissiy kechinmadan ko‘ra intellektual jarayondan kelib chiqib muammoga yondashishadi. Bundan shuni anglash mumkinki, talabalar o‘rtasida sotsial intellektning namoyon bo‘lishida gender farqlar bo‘lishi mumkin, ehtimol. Shuningdek, tadqiqotchilar sotsial intellektning kasbiy faoliyatdagi ahamiyatini axloqiy qarashlari uchun konstruktiv vaziyat deya ta’riflashgan. Ya’ni, turli kasb egalari ijtimoiylashuv jarayonida professional yondashuvlari bilan jamiyatdagi pozitsiyalarini mustahkamlaydilar va ijtimoiylashuv jarayonining rivojlanishiga o‘z ta’sirlarini o‘tkazadilar.

Olimlar jamoalari Pinto, Faria, Gaspar va Taveira (2015) [111] tadqiqot o‘tkazishar ekan, ular hayotning turli sharoitlarida o‘zgaruvchanlik, muvaffaqiyatga erishishga ta’sir ko‘rsatadigan va axloqiy professional qarashlarga imkon beradigan intellekt, muloqotchanlik, ijtimoiylashuv jarayonidagi ijobiy munosabatlarni sotsial inetellekt deb hisoblaydilar. Bundan tashqari ularning natijalari shuni ko‘rsatadiki, sotsial intellekt individual vaziyatlarga, insonlarning kasbiy rivojlanish doirasiga va vaqtga bog‘liq holda farqlanadi.

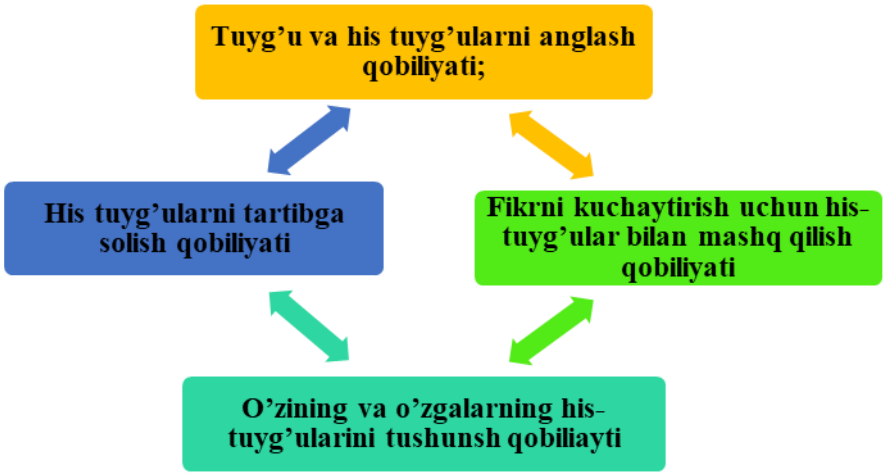
Sotsial intellektning ajralmas bo‘lagi bo‘lgan hissiy intellekt haqida fanga nimalar ma’lum va uni o‘rganish olimlarga nima berdi, degan dolzarb savollar ham bugun psixologiyadagi yetakchi savollardandir. Tadqoqotchilar orasida Mayer, Salovey, va Karuso (2004) [159] ijtimoiy intellekt uchun muhim element bo‘lgan hissiy intellektni to‘rt bo‘limga taqsimladilar:

Tuyg‘u va his tuyg‘ularni anglash qobiliyati;

Fikrni kuchaytirish uchun his-tuyg‘ular bilan mashq qilish qobiliyati;

O‘zining va o‘zgalarning his-tuyg‘ularini tushunish qobiliyati;

His-tuyg‘ularni tartibga solish qobiliyati *[1.2-rasmga qarang]*.

1.2-rasm. Ijtimoiy intellektga aloqador hissiy intellektning to‘rt elementi

Boshqa olimlar tomonidan his-tuyg‘ularni ochiq ifodalash yoki ularni yashirishga, cheklashga urg‘u berishar ekan, tajriba va yoshning ham insonning hissiy intellektiga ta’sirini aniqlashdi (McCrae, 2000) [76]. Tajribali insonlarda moslashuvchanlik, mulohazalilik, izlanuvchanlik, kreativlilik va individual

fazilatlarning yuqoriligi namoyon bo‘lsa, tajribasiz kishilarda yangilikdan qochadigan, an’anaviylikni ma’qul ko‘radigan va urf-odatlarga sodiqliklarini namoyon qiladilar (McCrae 2000) [76]. Xuddi shu tarzda, Mayer, Salovey va Karuso (2008) [73] hissiy intellektni o‘rganish va tadqiq qilishda bir qator kamchiliklarni tan oladilar, chunki hissiy intellekt hamon noaniq bo‘lib, hissiy intellekt tuzilishi va ta’riflanishini bir muncha murakkab jarayon deya ta’riflaydilar.

Insonlardagi muvaffaqiyatga bo‘lgan intilish, intellekt kuchi, iroda, moslashish, optimislik kabi psixosomatik fazilatlar hissiy intellekt asosida belgilanishi, baholanishi, talqin qilinishi kerak (Mayer, Salovey va Karuso, 2008) [73]. Bundan shuni anglash mumkinki, hissiy intellektning ta’siri juda keng va xilma-xildir. Shunga qaramay, olimlar tomonidan hissiy intellektni tartibga solish, qisqartirish va qayta jamlash, unga ma’lum bir tavsif berish ustida ishlanmoqda.

Fikrimizcha, sotsial intellekt erishish mumkin bo‘lgan yutuqlar, yoki kelgusidagi vaziyatning yakunini prognozlash qobiliyati bilan bog‘liq. Bu fikr boshqaruv ko‘nikmalari va muvaffaqiyatlar uchun yetakchi bo‘lgan komponent, ya’ni ijtimoiy intellektning shaxs kamolotidagi rolini belgilaydi.

Shuningdek, hissiy intellektning qo‘shimcha arxitipi mavjud bo‘lib, u ishonchlilik, ifodalilik, guruhga moslashish malakalarini o‘z ichiga oladi (Mayer, Salovey va Caruso, 2008) [161]. Edmond-Kiger, Taker va Yost (2006) [74] hissiy intellektdagi individual farqlarni qayd etdilar.

Innovatsion qobiliyat konstruktsiyasi uchun sotsial intellekt paydo bo‘ldi. Salovey va Mayer (1990) [124] tadqiqot maqsadida ijtimoiy intellektni innovatsion qobiliyat konstruksiyasi sifatida fanga kiritdilar. Keyinchalik u juda ko‘p qarama-qarshiliklarga va qizg‘in munozaralarga duch keldi, ammo sotsial intellekning ijtimoiy faoliyatga ta’sir samaradorligining noaniqligi tufayli bugungi kunlarda ham tadqiqot obyekti sifatida qolmoqda (Landy, 2006) [64]. Kimdir innovatsion qobiliyatni sotsial intellekt deb atagan, kimdir hissiy intellekt va hatto Goleman (2006) [94] innovatsion qobiliyatni odamlarning o‘zaro munosabatlari haqidagi yangi yo‘nalish deb ta’riflagan.

Sotsial intellekt fenomeni turli olimlar tomonidan qattiq tanqidga uchradi.

Ba’zi tadqiqotchilar bu faqat eski tushunchalarni o‘zgartirish – hissiy jarayonlarni baholash parametri yoki umumiy intellekt [78] deb tanqid qilishdi. Boshqa olimlar ijtimoiy intellektni nerv sistemasining kuchli paradigmasi sifatida tushuntiradilar, sotsial intellektni takomillashtirishda xatolarni topishni boshladilar (O‘Sullivan, 2007) [104]. Shu sababli, sotsial intellekt juda ko‘p tadqiqotchilarning e’tiborini tortdi va 2000 va 2006 yillarda mingdan ortiq maqolalar, kitoblar, tadqiqot ishlari va dissertatsiyalar aynan shu mavzu yuzasida bo‘ldi. Goleman butun e’tiborini intellektni o‘rganishga qaratdi: Garchi intellekt Salovey va Mayer (1990) [124] tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lsa-da, lekin u Golemanning kitobi bilan 1995 yilda tanilgan. Sotsial intellektning amaliy ahamyatliligini hozirda tasavvur qilish mushkul emas. Bugungi kunda tadqiqotchilar akademik hayotda, ishda va hatto shaxsiy hayotda muvaffaqiyatga erishish uchun sotsial va hissiy intellektni almashtirishga harakat qilmoqdalar. Bugungi kunda olimlar sotsial va hissiy intellekt inson hayotining individual resurslarini tushinishga yordam berishini izohlaydilar (Zeidner, Roberts & Matthews, 2002) [236]. Ba’zi tadqiqotchilar buni ijtimoiy kompetensiya deb ham atashadi (Kamsi 2008) [129].

Dawda va Xart (2000) [63] psixologik va ijtimoiy paradigmalarga asoslangan psixometrik intellektni taqdim etdilar. Weber va Westmeyer (2001) [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**] fikriga ko‘ra, sotsial intellektni akademik intellekt yoki psixologik baholash deb atashgan. Keyinchalik, bu konstruktsiya yangi qobiliyat konstruktsiyalari sifatida hissiy (Salovey va Mayer, 1990) [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**], amaliy (Vagner va Sternberg, 1985) [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**] yoki muvaffaqiyatni ta’minlovchi intellekt (Sternberg, 1997) [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**] deb nomlandi.

Hissiy intellektning tuzilishi birinchi marta yuz yil oldin ma’lum bo‘lgan. Shuningdek, Torndayk (1930) [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**] tomonidan sotsial intellekt bo‘yicha amalga oshirilgan tadqiqot ishlari hissiy intellekt bo‘yicha eng asosiy tadqiqot ishi ekanligi e’tirof etildi (Bar-On, 2006; Gardner, 1983) [13]. Gardner hissiy intellekt va sotsial intellekt kontseptsiyalarini o‘z ichiga olgan shaxsda turli xil intellekt turlarining namoyon bo‘lishi mumkin, degan nazariyani

ilgari surgan. Sotsial intellekt – o‘zgalarning his-tuyg‘ulari, hayajonlari, ehtiroslari va ularni idrok etish, qadrlash, boshqarish hamda ularga javob berish qobiliyati. Hissiy intellekt - bu o‘z his-tuyg‘ularini, hayajonlarini, ehtiroslarini qadrlash, anglash, boshqarish va ularga javob berish qobiliyatidir. Gardnerning turli xil intellektlari (Intelligent Quotient) IQ (Petrides, 2011) [14] kabi bu turdagi intellekt ham ahamiyatlidir. Ushbu ilmiy ishlar tadqiqotchilar uchun yangi atama bo‘lgan sotsial intellektni yaratish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Demak, ijtimoiy intellekt bu shaxslararo ijtimoiy ta’sirlarni samarali tushunish va boshqarish imkonini beradigan kognitiv, hissiy va xulq-atvor qobiliyatlarini o‘rganadigan keng qamrovli psixologik tadqiqotlar yo‘nalishi hisoblanadi. U empatiya, istiqbolga ega bo‘lish, hissiy aql, ijtimoiy idrok va ijtimoiy bilish kabi turli jihatlarni o‘z ichiga oladi. Tadqiqotchilar odamlarning ijtimoiy signallarni qanday izohlashi, boshqalarning taassurotlarini qanday shakllantirishi va ijtimoiy xatti-harakatlarning qanday adaptatsiyalashuvini tekshiradilar.

Shunday qilib, ijtimoiy intellekt shaxslararo munosabatlar, muloqot, yetakchilik va qarorlar qabul qilishda hal qiluvchi rol o‘ynashi aniqlandi. Tadqiqot sotsial intellektning asosiy mexanizmlarini, uning rivojlanishini va ijtimoiy ko‘nikmalarni oshirish hamda turli kontekstlarda ijobiy ijtimoiy o‘zaro ta’sirlarni rivojlantirish uchun amaliy oqibatlarini ochishga qaratilgan.

1.2.Bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarining jahon psixologlari tomonidan tadqiq etilishi

O‘zbekistonda o‘qituvchilar ustida qator tadqiqotlar olib borilgan bo‘lib, unda olimlarimizdan Sh.R. Baratov, M.G. Davletshin, A. M. Jabborov, S.N. Jo‘rayeva, E. G‘. G‘oziyev, B.M. Karimova, Z. T. Nishonova, A.I. Rasulov, F.A.Akramova, B.R. Qodirov, D.A. Sobirova, N.S. Safayevlar ilmiy ishlaridagi shaxsning muomala madaniyati, o‘qituvchi-o‘quvchi hamkorligining muhim psixologik omili bo‘lgan mustaqil fikrlash, muomalalning o‘quv faoliyatini boshqarishdagi roli, o‘quvchilar bilan munosabat o‘rnatishdagi hamkorlik va shaxslararo munosabatlarning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlashga yo‘naltirilgan sotsial intellekt faktorlari tadqiq etilgan [33].

Bugungi kunda o‘qituvchining shaxsi, uning o‘z o‘quvchilari bilan hamkorlikdagi faoliyatlari, dars va o‘quv sohasidagi boshqaruv roliga bag‘ishlanlangan ko‘pgina tadqiqot ishlari borki, ular bergan ma’lumotlarga ko‘ra xorijiy psixologlarning tadqiqotlarini nazarimiz doirasida ko‘rib chiqishimiz kerak [33], [32,128].

Sotsial intellektning tarkib topishi hamda shakllanish jarayonini o‘rganishga yo‘nalgan tadqiqotlarni xorij olimlaridan G. Ayzenk, M. Vertgeymer, G. Ollport, L. Levi-Bryul, Dj. Kempion, L. Terstoun, Dj. Meyer, V. Keller, K. Dunker, P. Selov hamda Dj Brunner, U. Charlzvort, J. Piajelarning ilmiy izlanishlarida ko‘rish mumkin [43], [74],[64], [78], [107] .

Xususan, B. Ananyev, V. Shadrikov, Ye. Stepanova, L. Venger, B. Velichkovskiy, B. Aseyev, Ye. Il’in, K. Abulxanova-Slavskaya, Ye. Xlistova, D. Lyusin [33] kabi Rossiya Federatsiyasi psixolog olimlari ham ilmiy izlanishlar amalga oshirishgan bo‘lib, intellekt – inson aqliy faoliyatining muayyan shakli sifatida o‘rganilib, o‘ziga xos xususiyatlarini ochib berilgan.

Bu borada keyingi yillarda olimlar har bir kasb doirasida ijtimoiy intellektnig shakllanishi va rivojlanishi, shaxslarning ijtimoiylashuvini turli sohalarga bo‘lib o‘rgana boshlashdi. Shuningdek, o‘qituvchilar kesimida olib borilgan tadqiqot ishlari ham ularning kasbiy yo‘nalganliklari doirasida ijtimoiylashuvi turlicha ekanligini ko‘rsatadi. Bu boradagi izlanishlardan biri rossiyalik olim R.D. Kaverina [60] tomonidan olib borilgan.

Ijtimoiy intellektning muayyan tasnifi mavjud emas, xususan, bu tushuncha ijtimoiy tajriba, qobiliyat kabi xususiyatlarni o‘z ichiga oladi. Bundan tashqari, umumiy [138] yoki ijtimoiy kompetentlik [138] kabi boshqa tushunchalarni ham qamrab oladi.

Shuningdek, sotsial intellekt konstruktiv omillar bilan ham bog‘liq – o‘ziga ishonch, qat’iyatlilik his-tuyg‘ularni nazorat qilish yetakchilik [78] va ishdan qoniqish [89]. Ta’lim sharoiti bilan sotsial intellektning ta’siriga oid tadqiqot ishlari yetarli bo‘lmasa-da, ammo muhim takliflarni taqdim etadi [84]. O‘quvchilarning ijtimoy intellekti bilan ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyatlari o‘rtasida ijobiy

korrelyatsiya qayd etildi. Soares, Francischetto, Peçanha, Miranda va Dutra [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**] o‘z tadqiqotlarida umumiy iste’dodlar va ta’lim yutuqlari o‘rtasidagi bog’liqlik e’tiborga loyiq ekanligini aniqladilar. Song, Huang, Peng, Law, Wong va Chen [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**] sotsial intellekt va ta'lim yutuqlari o‘rtasida muhim bog‘liqlik mavjudligini aniqladi. Ijtimoiy intellekt o‘quv sharoitida talabalarning ijtimoiy aloqalarining mukammalligi bilan e’tiborga loyiq munosabatlarni taqdim etdi. Costa, Ripoll, Sánchez va Carvalho [32] talaba qizlar uchun muammoni hal qilishning namoyon bo‘lishidagi farqlarni qayd etdi.

Sotsial intellekt haqida so‘z borar ekan, yana bir haqli savol tug‘iladi; sotsial intellekt nima? Uni qanday qo‘llash kerak? U qaysi kontekstda ishlatilishi mumkin? Bular tadqiqotchilarni sotsial intellekt konstruksiyasini aniqlash va tushuntirishga majbur qilgan savollar edi. Tadqiqotchilar orasida Mayer, Salovey va Karuso [72] sotsial intellektni to‘rtta bo‘limga taqsimladilar:

- fikrni kuchaytirish uchun his-tuyg‘ular;
- his-tuyg‘ularni mashq qilish;
- his-tuyg‘ularni tushunish;
-his-tuyg‘ularni tartibga solish.

Boshqa olimlar tomonidan ochiq va cheklangan xatti-harakatlarga urg‘u beriladi va tajribaga ega bo‘lish ham insonning sotsial intellektini belgilaydi, deb ko’rsatiladi [73]. Insonning tajribadan qochmasligi, xayolparastlik, mulohazalilik, plastiklik, izlanuvchanlik va individuallik fazilatlarini namoyon qiladi, tajribalardan qochadigan odam esa, kamtarlik, an’anaviylik va eskirgan urf-odatlarga sodiqlikni ko‘rsatadi [74]. Xuddi shu tarzda, Mayer, Salovey va Caruso [73] ijtimoiy intellektni bilish va aniqlashda sezilarli kamchiliklar mavjud ekanini ta’kidladilar, chunki u hali ham noaniq bo‘lib, sotsial intellektni to‘g‘ri va yetarli ma’lumot bilan tavsiflay olmaydi. Muvaffaqiyatga bo‘lgan ehtiyoj, aqlning kuchi, iroda kuchi, qoniqish va motivatsiyaga ega bo‘lish kabi psixosomatik fazilatlarni sotsial intellekt deya ta’kidlashdan ko‘ra, uni aniq belgilash, baholash, talqin qilish va tavsiflash kerak [62]. Yuqoridagi izoh sotsial intellektning keng va xilma-xil ta’sirini aniqlaydi va

ta’kidlaydi. Shunga qaramay, ijtimoiy intellektni yanada atroflicha o’rganish, aniqlashtirish va qayta tasniflash kerak, chunki u hali ham aniq, muayyan tavsif, tushuntirish va tasniflashga ehtiyoj sezadi, hamda olimlar tomonidan keng ma’noda qabul qilinadi.

Sotsial intellektning farqi uning o‘rganilishi bilan bog‘liqligi, yutuqlari yoki kelgusi vaziyatlarni prognoz qilish qobiliyati bilan bog‘liq bo‘lishi mumkindir, ehtimol. Bu fikr boshqaruv ko‘nikmalari va ish taqdimotlari uchun sotsial intellektni o‘rgangan olimlar tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi [133]. Sotsial intellektning qo‘shimcha arxetipi mavjud bo‘lib, u aniqlik, ishonchlilik, ifodalilik, guruhga moslashish va muvaffaqiyatga erishish yo‘lida birlashish, verbal va noverbal muloqot, insonlarni anglash, ularning kelgusi harakatlarini prognozlash malakalarini o‘z ichiga oladi [68]. Edmond-Kiger, Taker va Yost [42] ijtimoiy intellektdagi individual farqlarni qayd etdilar.

Garchi sotsial intellekt Salovey va Mayer [124] tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lsa-da, lekin u Golemanning kitobi bilan 1995-yilda tanilgan. Sotsial va hissiy intellektning amaliyligini hozirda ahamiyatsiz deb bo‘lmaydi. Bugungi kunda tadqiqotchilar akademik hayotda, ishda va hatto shaxsiy hayotda muvaffaqiyatga erishish uchun sotsial va hissiy intellektni almashtirishga harakat qilmoqdalar. Bugungi kunda olimlar intellektual fikrlash bilan hissiy yoki ijtimoiy tajribani bir-biriga zid emas, balki inson resurslarini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash uchun sotsial intellekt va hissiy intellektni juda yuqori baholaydilar [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Ba’zi tadqiqotchilar buni ijtimoiy kompetensiya deb atashadi [42].

D.G. Myers [87] ijtimoiy intellektni ijtimoiy fikrlash, o‘zini-o‘zi va boshqalarni ijtimoiy ko‘rsatmalar asosida baholash qobiliyati sifatida belgilaydi. J. Piaget [107] intellektning mohiyatini saxsning jismoniy va ijtimoiy voqelikka munosabati va barqaror moslashishida ko‘rib chiqadi. Ijtimoiy intellektning murakkab tuzilma modeli J.P. Gilford tomonidan taqdim etilgan [57]. Uning kontseptsiyasiga ko‘ra, ijtimoiy intellekt ijtimoiy obyektlarni aks ettirish bilan bog‘liq bo‘lgan ta’lim jarayonlarini birlashtiradi va tartibga soladi. M.E. Ford va M.S. Tisak

[11] ijtimoiy intellektni muammoli vaziyatlarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun, ijtimoiy axborotni qayta ishlash uchun aqliy qobiliyatlar guruhi deb ta’riflagan. Ular ijtimoiy intellekt umumiy intellektga o‘xshamasligini va u ijtimoiy muhitda rivojlanishini isbotladilar. Intellekt nazariyasi R.J. Sternberg nazariyasiga ko‘ra [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**] uchta jihatni o‘z ichiga oladi:

1. Individning ichki dunyosi, axborotni qayta ishlash bilan bog‘liq fikrlash mexanizmlari o‘zaro bog‘liqligini tushuntiruvchi tarkibiy qism nazariyasi;

2. Tajribaning kichik nazariyasi, belgilovchi oldingi tajribadan foydalangan holda yangi vaziyatni o‘zlashtirish samaradorligi (empirik intellekt);

3. Intellektning ijtimoiy vaziyatda namoyon bo‘lishini tushuntiruvchi kontekstning kichik nazariyasi (vaziyatli intellekt). Asta-sekin, ijtimoiy intellektni o‘rganishda ijtimoiy intellektni baholashning xulq-atvorli noverbal usullariga asoslangan tadqiqotlar ko‘proq o‘rin egallaydi.

Shunday qilib, tadqiqotning maqsadi bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarining kasbiy muloqotida muhim bo‘lgan omillarni hisobga olgan holda o‘rta maktabning bo‘lajak ingliz tili fani o‘quvchilarining ijtimoiy intellekt xususiyatlarini o‘rganishdir.

Sotsial intellekt til, nutq, kompensatsion va ta’lim kompetentsiyalarini ajratib turadi. I.B. Kudinovaning [59] fikricha, chet tilining kommunikativ kompetensiyasi til, nutq va ijtimoiy intellekt kompetentsiyadan iborat.

Ilmiy manbalarni tahlil qilish natijasida bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarining ijtimoiylashuv jarayonini baholashda bir nechta yo‘nalishlarni ajratib ko‘rsatish imkoni ma’lum bo’ld:

- jarayonni yanada muvaffaqiyatli qiladigan ijodiy qobiliyatlar to‘plami;
- muloqotga ijodiy yondashuv;
- ijtimoiy intellektga egalilik.

Xususan, biz bu yerda ijtimoiylashuvdagi asosiy kompetensiyalar sifatida quyidagilarni e’tirof etishimiz mumkin:

- sotsial ta’lim;
- muloqot qilish qobiliyati;
- kommunikativ ijodkorlik.

Uslubiy atamalarning yangi lug‘atiga ko‘ra, bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilaridagi ijtimoiy intellekt – bu ona tilida so‘zlashuvchilarning xulq-atvori qoidalari va ijtimoiy normalari, o‘rganilayotgan til mamlakatining an’analari, tarixi, madaniyati va ijtimoiy tizimlarinini bilishdir.

Turdner, Chandler va Hefflerlarning [133] fikricha, ijtimoiy intellekt quyidagi komponentlar majmuini o‘z ichiga oladi:

- lingvomadaniy komponent (milliy-madaniy semantikaga ega bo‘lgan leksik birliklar va ularni madaniyatlararo muloqotlarda qo‘llay olish qobiliyati),

- sotsiolingvistik komponent (ijtimoiy madaniyatning til xususiyatlari, qatlamlar, turli avlod vakillari, jinslar, ijtimoiy guruhlar, dialektlar),

- ijtimoiy-psixologik komponent (madaniyatda qabul qilingan aloqa texnologiyasidan foydalangan holda milliy o‘ziga xos xatti-harakatlar),

- madaniy komponent (ijtimoiy-madaniy, tarixiy-madaniy, etnik-madaniy kelib chiqish) [117].

Wong, C. M. T., Day, J. D., Maksvel, S. E., & Meara [144] ijtimoiy intellektni quyidagilardan iborat deb hisoblaydi:

a) sotsial-madaniy bilimlar (o‘rganilayotgan tilning mamlakati, ma’naviy qadriyatlari, madaniy an’analari, shu jumladan, turli etnik guruhlar vakillari, milliy mentalitet xulq-atvorining o‘ziga xos xususiyatlari to‘g‘risidagi ma’lumotlar);

b) tajriba (muloqotning maqbul uslubini tanlash, chet el madaniyati hodisalarini to‘g‘ri talqin qilish);

c) madaniy faktlarga shaxsiy munosabat (shu jumladan, muloqotda ijtimoiy-madaniy ziddiyatlarni yengish va hal qilish qobiliyati);

d) tildan foydalanish usullarini bilish (madaniyatlararo muloqotning turli sohalarida nutqda milliy belgili til birliklaridan to‘g‘ri foydalanish, mahalliy va xorijiy ijtimoiy-madaniy sohalar o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarga sezgirlik) [137].

Bartone tilni o‘zlashtirish milliy madaniyatni o‘zlashtirish bilan uzviy bog‘liq deb hisoblaydi, bu nafaqat madaniy bilimlarni (madaniy faktlarni) o‘zlashtirishni, balki ona tilida so‘zlashuvchilarning mentalitetini tushunish qobiliyati va istagini shakllantirishni ham o‘z ichiga oladi [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

K. Jones va J.D.Day [58] yondashuvida ijtimoiy intellekt verbal va noverbal xulq-atvor koʻnikma va malakalari hamda til bilimlari, jumladan, biekvivalent va fon soʻz boyligi, shuningdek, milliy madaniyat haqidagi bilimlar bilan ifodalanadi. Ikki ekvivalent lugʻat oʻqituvchining alohida e'tiborini talab qiladi, chunki bu soʻzlar qat'iyan tarjima qilinmaydi va ularning ma'nosi sharhlash orqali ochiladi. Fraser lugʻati milliy madaniy ashyolar, tarixiy faktlar, xalq qahramonlarining nomlari va boshqalarga mos keladi [45].

XX asr boshidan ingliz tilini oʻqitish nazariyasi va amaliyotida oʻzgarishlar, xususan, tilni oʻqitish va oʻrganishda yangi yondashuvlarni izlash faollashdi. Shuningdek, bu boʻlajak ingliz tili oʻqituvchilarining ijtimoiy intellektini rivojlanitirishning dolzarbligini namoyon etdi. Bu til materialini tanlashda ham, oʻqitishning maqsad va vazifalarini qayta koʻrib chiqishda ham namoyon boʻldi, ular orasida madaniyatlar muloqoti sharoitida ingliz tilida muloqot qilishni oʻrganish yetakchi rol oʻynay boshladi. Tilshunoslik rivojlanishining zamonaviy bosqichi tilga dunyoning maxsus bilimi sifatida e'tiborning kuchayishi hamda ijtimoiy intellektning rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Ikki va undan ortiq tilda soʻzlasha oladigan oʻqituvchilarnig sotsial intellekt darajasi qanday boʻlishi mutaxassislarni ham qiziqtira boshladi.

Boʻlajak ingliz tili fani oʻqituvchilari oliy ta'limni tugatganlarida ingliz tilida soʻzlashuvchilarni mukammal tushunishlari ajablanarli emas va ularning nutqida ham grammatik, ham xatti-harakatlarida ijtimoiy moslashuv mavjud boʻlishi tabiiy holdir. Ingliz tilini oʻrganish bilan bir vaqtda, boʻlajak ingliz tili fani oʻqituvchilarida til madaniyatini oʻrganish ijtimoiy intellektuallikni yanada yuqori bosqichga koʻtaradi [51].

Millatlararo munosabatlar tez-tez keskinlashgan, vatanparvarlik va baynalmilal tarbiya muhim ahamiyatga ega boʻlgan zamonaviy dunyoda ijtimoiy intellektual jihatdan rivojlangan pedagoglarga bugun butun dunyo ehtiyoj sezmoqda. Vaholanki, bugungi kunda ingliz tili oʻqituvchilarining sezilarli foizi ikkinchi tili ingliz tili boʻlgan davlatlarda ingliz tili oʻqituvchisi sifatida faoliyat olib borishini nazarda tutadigan boʻlsak, ulardagi sotsial intellekt bugungi kunda nafaqat lingvistik jihatdan,

balki geo-lokatsiya bo‘yicha ham rivojlana olish bosqichiga ko‘tarilmoqda. Bunda yetakchi qobiliyat sifatida biz ijtimoiy intellekt bugungi ko‘p madaniyatli dunyoda yashash va o‘zaro munosabatda bo‘lish istagi va qobiliyatini bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarining maqsadida faollashishini o‘z ichiga oladi. Sotsial intellekt ingliz tili fani o‘qituvchilari bolalarga tilni o‘rgatish jarayonida mehribonlik, bag‘rikenglik, boshqa odamlarni hurmat qilish, barcha xalqlar bilan tinch va totuv yashashga o‘rgatishda ham katta imkoniyatlar yaratadi.

XXI asr boshlarida ingliz tilini o‘qitishning maqsadi endi lingvistik bilim, ko‘nikma va hatto mamlakatga xos ma’lumotlarni ensiklopedik rivojlantirish bo‘lib qolmasdan, tili o‘rganilayotgan mamlakat madaniyati, urf-odatlari, an’analarini bilish orqali sotsial intellektual bilimlarni orttirishdan iborat bo‘lishi zarur. Pedagogik ta’lim o‘qituvchilarni madaniyatlararo muloqotda ishtirok etish ko‘nikmalarini rivojlantirishining markaziy o‘rinini egallaydi. Bu esa, xalqlar, tillar, madaniyatlarning aralashib ketishi misli ko‘rilmagan miqyosga yetgan va har doimgidek boshqa madaniyatlarga nisbatan bag‘rikenglikni tarbiyalash muammosi mavjud bo‘lgan hozirgi paytda sotsial intellekti yuqori bo‘lgan pedadodlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Shuningdek, sotsial intellekti mukammal bo‘lgan pedagog yetakchiligi nazarda tutiladi. Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarida esa, boshqa fan o‘qituvchilaridan farqli o‘laroq, til kompetensiyasi orqali matnlarni, adabiyotlarni, ommaviy axborot vositalarini qiyinchiliksiz kuzatish imkoniyati mavjud bo‘ladi. Ular xulosalar yasashda ham o‘sha xalq vakilidek o‘ylash, fikr yuritish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilari uzluksiz ta’lim jarayonida ingliz tilini o‘rgatishi madaniyatlararo muloqotda qatnashishga qodir va tayyor shaxsni shakllantirishlarida sotsial intellektlarini doimiy dinamik harakatiga ega bo‘lishlari bilan bog‘liq. Ammo bu vazifani ijtimoiylashuvni rivojlantirmasdan amalga oshirib bo‘lmaydi.

Pedagoglar malakaviy kasbiy tayyorgarlikdan tashqari, kasbiy faoliyatda o‘zlarining xatti-harakatlarini tushunishlari, baholashlari va hamkasblari bilan to‘g‘ri munosabatda bo‘lishlari, shuningdek, ularning xatti-harakatlarini hisobga olishlari

kerak. Bular ijtimoiy kompetentsiyaning tarkibiy birligi bo‘lgan ijtimoiy intellekt uchun ahamiyatlidir. Ijtimoiy intellektni nizolarni hal qilish, muloqotda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan to‘siqlarni oldindan ko‘ra bilish, munosabatdagi sheriklarini adekvat baholash, o‘zini, o‘z xatti-harakatlarini va boshqa odamlarning xatti-harakatlarini tushunish, o‘zgaruvchan ijtimoiy sharoitlarga moslashish, vaziyatni to‘g‘ri baholash [129], inqiroz va stressni boshqarish shaxslararo o‘zaro ta’sirga bog‘liq [53] qobiliyat sifatida ko‘rish mumkin.

Shuni ta’kidlash kerakki, zamonaviy pedagogik-psixologik manbalarda ijtimoiy intellektning turli xil ta’riflari mavjud, xususan:

- shaxslararo munosabatlarning borishini bashorat qilish samaradorligini, boshqa odamlarni tushunish qobiliyatini va ular o‘rtasidagi munosabatlarni, o‘zini anglash qobiliyatini belgilaydigan murakkab dinamik shaxs xususiyati [56];

- ijtimoiy voqelikni tan olishning integral intellektual qobiliyati [93];

- ijtimoiy munosabatlar va ijtimoiy moslashuv samaradorligini belgilaydigan shaxslilikning ko‘p komponentli tavsifi [43].

Biz, odatda, intellektual qobiliyatlar tizimini ijtimoiy intellekt orqali tarkib toptiramiz, ehtimol. Bu esa, bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilariga o‘zlari va boshqa odamlar, ularning xatti-harakatlarini bashorat qilish, vaziyatga muvofiq adekvat javob berishning mumkin bo‘lgan usullarini shakllantirishni tushunish imkonini beradi.

Ijtimoiy intellektning rivojlanish darajasi shaxsning o‘ziga ishonch, boshqa odamlarga ta’sir qilish qobiliyati, o‘zini o‘zi hurmat qilish, ijodkorlik, axloqiy munosabatlar, o‘zini o‘zi boshqarish qobiliyati kabi fazilatlariga ta’sir qiladi.

Ijtimoiy intellekt darajasi yuqori bo‘lgan odamlar atrofdagilarning xulq-atvorini to‘liq bashorat qiladilar, ular bilan ijobiy munosabatda bo‘lishadi, ular moslashuvchan bo‘ladilar [149]. Ammo shaxsda ijtimoiy intellektning eng past daraja bo‘lishi uyatchanlik, ichki qarama-qarshilik, yolg‘izlik, boshqa odamlardan ajralib turish, hatto tajovuzkorlik kabi fazilatlarning paydo bo‘lishiga olib keladi [144]. Ijtimoiy intellekt darajasi past bo‘lgan odam odamlarni tushunish va bashorat qilishda qiyinchiliklarga duch keladi, bu ijtimoiy moslashuvning past darajasi bilan tavsiflanishi mumkin [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Binobarin, ijtimoiy intellekt turli toifadagi odamlar bilan o‘zaro munosabatlarda bo’ladigan professionallikning yuqori darajasi bilan ajralib turadigan kommunikativ kasblar vakillari uchun ularning kasbiy tayyorgarligining zaruriy tarkibiy qismidir [55].

Bizning fikrimizcha, bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarning ijtimoiy intellekt darajasining yuqori bo‘lishi kelajakdagi ishlarida, ijtimoiy-pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishning shartidir. Pedagogika universiteti xorijiy til yo‘nalishi talabalari psixolingvistik kompetentlikka muvaffaqiyatli moslasha olishlari va samarali bilingval muloqot qila olishlari kerak. Bunda yuqori darajadagi ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishlari lozim bo‘ladi [56].

Chet el olimlari P. Salovey va J. Mayerlar [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**] umumiy intellekt va emotsional intellektni shaxsning o‘zining va o‘zgalarning his-tuyg‘ularini tushunish, ularni tahlil qilish, olingan ma’lumotlar asosida o‘z fikr va harakatlarini nazorat qila olish qobiliyati, deb ta’riflaydilar. Shuningdek, ijtimoiy intellekt shaxsning ijobiy va salbiy his-tuyg‘ularni farqlash, o‘z his-tuyg‘ularini nazorat qilish, vaziyatga mos ravishda namoyon qila olish qobiliyati sifatida ham tavsiflanadi.

Demak, bugun biz bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari ustida keng ko‘lamli tadqiqotlar olib borib, ularning darsdagi samaradorligi va muvaffaqiyatiga ta’sir etuvchi omillarni tushunishni maqsad qildik. Ushbu tadqiqot pedagogik bilim, tilni bilish, o‘qitish strategiyasi, sinfni boshqarish, o‘qituvchi va o‘quvchi munosabatlari kabi turli jihatlarga qaratilgan. Bu izlanishlarda sotsial intellekt talabalarning ta’lim natijalariga, motivatsiyasiga va faolligiga qanday ta’sir qilishi mumkinligini o‘rganiladi. Natijalar ingliz tilidagi ta’lim sifatini ta’minlash hamda tobora globallashib borayotgan dunyoda turli xil o‘quvchilar ehtiyojlarini samarali qondira oladigan bilimli va malakali o‘qituvchilarni tayyorlash uchun ta’lim dasturlariga sotsial intellektni rivojlantiruvchi modullarini kiritish maqsadga muvofiq.

1.3 Psixologiyada sotsial intellekt fenomenining ilmiy tadqiq etilishi

Ijtimoiy intellekt hodisasi psixologiyada turli tadqiqot usullari va

yondashuvlari orqali o‘rganiladi [64]. Tadqiqotchilar ijtimoiy intellektning turli jihatlarini va uning ijtimoiy o‘zaro munosabatlarga ta’sirini o‘rganish uchun miqdoriy va sifat usullarining kombinatsiyasidan foydalanadilar [63,94,136,109]. Ijtimoiy intellektni o‘rganishda qo‘llaniladigan ba’zi umumiy yondashuvlar:

Anketalar va so‘rovnomalar: Tadqiqotchilar ko‘pincha odamlarning o‘zlarining ijtimoiy intellektini idrok etishlarini baholash uchun o‘z-o‘zidan hisobot berish anketalari va so‘rovlarini ishlab chiqadilar. Ushbu o‘lchovlar, odatda, empatiya, muvaffaqiyatga erishish, hissiy aql, ijtimoiy ko‘nikmalar va ijtimoiy idrok bilan bog‘liq narsalarni o‘z ichiga oladi. Ishtirokchilar o‘zlarining qobiliyatlari va xatti-harakatlarini baholaydilar, tahlil qilish uchun ma’lumotlarni taqdim etadilar.

Eksperimental tadqiqotlar: Eksperimental tadqiqotchilarga o‘zgaruvchilarni manipulyatsiya qilish va sabab-oqibat munosabatlarini tekshirish imkonini beradi. Misol uchun, tadqiqotchilar turli xil aralashuvlar yoki o‘quv dasturlari ijtimoiy intellektga qanday ta’sir qilishini o‘rganish uchun tajribalar ishlab chiqishlari mumkin. Ishtirokchilar tasodifiy aralashuv va nazorat guruhlariga tayinlanishi mumkin va ularning ijtimoiy ko‘nikmalari va xatti-harakatlari aralashuvdan oldin va keyin o‘lchanadi.

Kuzatuv tadqiqotlari: Kuzatish usullari tabiiy muhitda yoki boshqariladigan laboratoriya muhitida shaxslarning ijtimoiy xatti-harakatlari va o‘zaro ta’sirini muntazam ravishda kuzatishni o‘z ichiga oladi. Tadqiqotchilar og‘zaki bo‘lmagan belgilar, aloqa shakllari, empatiya ko‘rsatish va istiqbolni qabul qilish qobiliyatlari kabi xatti-harakatlarni tahlil qilish uchun kodlash tizimlaridan foydalanishlari mumkin. Ushbu yondashuv real dunyodagi ijtimoiy o‘zaro munosabatlar haqida qimmatli tushunchalarni beradi.

Neyropsixologik yondashuvlar: Ijtimoiy intellektni funktsional magnit-rezonans tomografiya va elektroensefalografiya kabi usullar yordamida o‘rganiladi. Ushbu usullar tadqiqotchilarga ijtimoiy vazifalarni bajarish paytida nerv sistemasi faoliyatini tekshirishga va ijtimoiy bilish, empatiya va istiqbolni qabul qilish bo’yicha nerv sistemasining mexanizmlarini o‘rganishga imkon beradi.

Rivojlanish bo‘yicha tadqiqotlar: Tadqiqotchilar turli yosh guruhlarida,

go‘daklikdan boshlab, kattalargacha bo‘lgan ijtimoiy intellektning rivojlanishini o‘rganadilar. Ijtimoiy ko‘nikmalar, ijtimoiy bilish va empatiyaning vaqt o‘tishi bilan rivojlanishini kuzatish uchun longtyud tadqiqotlar qo‘llaniladi. Ushbu yondashuv ijtimoiy intellektning rivojlanishiga ta’sir qiluvchi muhim davrlar va omillarni aniqlashga yordam beradi.

Madaniyat va madaniyatlararo tadqiqotlar: Ijtimoiy intellektga madaniy me’yorlar, qadriyatlar va maqsadlar ta’sir qiladi. Tadqiqotchilar ijtimoiy intellekt turli madaniyatlarda qanday namoyon bo‘lishini va qadrlanishini o‘rganish uchun madaniyatlararo tadqiqotlar olib boradilar. Ular ijtimoiy ko‘nikmalar, hissiy ifoda va ijtimoiy o‘zaro ta’sir shakllaridagi madaniy o‘zgarishlarni o‘rganadilar.

Meta-tahlillar va tizimli sharhlar: Meta-tahlillar va tizimli sharhlar ijtimoiy intellekt bo‘yicha tadqiqotlarning to‘liq ko‘rinishini ta’minlash uchun bir nechta tadqiqotlar natijalarini birlashtiradi. Ushbu yondashuvlar sohadagi intellektual tendentsiyalarni va konsensusni aniqlashga hamda ijtimoiy intellektning umumiy ta’siri va ahamiyatini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

O‘quv muhiti va jarayoni o‘quvchilar bilim olishining eng muhim elementlaridan biridir. O‘quvchilar ta’lim muhitiga jismoniy va psixologik jihatlardan tayyor bo‘lishlari kerak. O‘quv muhitining jismoniy tomoni o‘quv materiallari, maktab binosi, kutubxona, kompyuter laboratoriyasi, sinf mebellari va boshqa muhim materiallardan iborat bo‘lib, ular o‘qituvchiga o‘quv rejasini to‘g‘ri bajarishda va o‘quvchilarning bilim olishlarida yordam beradi. O‘quv muhitining psixologik jihati o‘quvchilar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi munosabatlarga bog‘liq. O‘qituvchilar va o‘quvchilarning o‘zaro tushunishi, o‘qituvchilarning ta’lim uslublari, talablari, maqsadlari va amaliyotlari o‘quv muhitining psixologik jihatiga ta’sir qiluvchi elementlardir [111].

Bilim olishning o‘zi tabiatan ta’sirli jarayondir. Bu jarayonda o‘qituvchining vazifasi ijtimoiy intellektni yaxshilash va foydalanishdan iboratdir. Birinchisi, o‘qituvchi ta’lim muhitida o‘zining ham, o‘quvchilarining ham ijtimoiy holatini aniqlay oladi va ularga javob bera oladi. Bu esa, o‘qituvchi va o‘quvchilarning o‘zaro ta’limiy hamkorlik amaliyotlari yanada samarali bo‘lishiga imkon beradi. Keyingi

maqsad, o‘quvchilarda foydali va samarali bilim olishga hissa qo‘shadigan ijtimoiylashuv vaziyatini kuchaytirishdir [104].

Bilim olish, ayniqsa, amaliy o‘rganish o‘quvchining muhitga javoban ijtimoiy rivojlanishini ta’minlaydi [110]. Sinfdagi o‘quv muhiti faqat nazariy bilimlarga e’tibor qaratadi, lekin o‘quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishi uchun juda muhim bo‘lgan shaxslararo ko‘nikmalarni butunlay e’tiborsiz qoldiradi [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Taker, Sojka, Barone, MakKarti [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**] va boshqaruvning nazoratdan chiqib ketish nuqtasini ijtimoiy intellektning yetishmasligi deb ta’kidlaydilar. Taker, Sojka, Barone va Makkarti [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**] ta’kidlashicha, maktablar kasbiy yutuqlarni yaxshilash uchun har bir o‘quvchining "bilimlar qutisi"ga ijtimoiy intellekt tajribasini integratsiya qilishlari lozim. Boyatzis, Stubbs va Teylor [27] tomonidan tavsiya etilgan tajriba taraqqiyoti, odatda, sinfdagi ta’lim muhiti, jumladan, ma’ruzalar, o‘qitish metodologiyasi va sinfni boshqarish texnikasi orqali rivojlantiriladi.

Sinfdagi o‘quv muhiti va jarayoni o‘quvchilarga sotsial intellektni o‘rgatish va rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega, shuningdek, o‘qituvchilarning hissiy va ijtimoiy barqarorligini ta’minlaydi, buning uchun o‘qituvchi tomonidan puxta tayyorgarlik, yaxshi o‘quv sharoitlari, bilimlarni uzatish va to‘g‘ri baholash juda zarur [19].

Ijtimoiy intellektni tizimli va qat’iy ravishda rivojlantirish uchun quyidagi zarur ko‘nikmalarni aniqlash va tashkiliy talablarni baholash maqsadga muvofiq:

- ijtimoiy xabardorlikni oshirish va o‘quvchining o‘z zaif va kuchli tomonlarini baholashlari;

- ishonchli munosabatlarni shakllantirish uchun o‘qituvchi tomonidan g‘amxo‘rlik, sezgir va mohirona fikr-mulohazalilikni ta’minlash;

- o‘quvchilarning dars jarayonida faol ishtirok etishga bo’lgan motivatsiyalarini kuchaytirish;

- yangi bilimlarni egallash jarayonida o‘quvchilarning ruhiyatini ko‘tarish;

- o‘quvchilarning o‘quv maqsadlarini shaxsiy maqsadlari bilan bog‘lash;

- ijtimoiy faol o‘quvchilarning yordam olishni xohlaydigan boshqa tengdoshlariga darsda interfaol hamkorlik korsatish imkoniyatlarini yaratish;

- o‘quvchilarni muhit o‘zgarishlariga tayyorlash va shu asosda tegishli dasturlarni rejalashtirish;

-murabbiy va shogird o‘rtasida konstruktiv munosabatlarni rivojlantirish;

- mustaqil ijtimoiylashuvni maksimal darajada oshirish;

- aniq maqsadlarni belgilash;

- maqsadlarni amaliy bosqichlarga bo‘lish;

- amaliyot uchun imkoniyatlarni maksimal darajada oshirish;

- amaliyot bo‘yicha konsentrlangan g‘oyalarni ta’minlash;

- rolli o‘yinlar, muhokamalar va simulyatsiya usullaridan foydalanish;

- qo‘llab-quvvatlashni shakllantirish va vaqtdan unumli foydalanishni o‘rgatish;

- muvaffaqiyatli modellardan foydalanish;

- o‘z-o‘zini anglash va rivojlantirish;

- ta’limni qo‘llab-quvvatlaydigan innovatsiyalar, rivojlantiruvchi va rag‘batlantiruvchi tizim kabi institutsional hayot tarzini ta’minlash; [148].

O‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlashda asosiy e’tiborni o‘qituvchilarning nimani anglashi, nimaga ishonishi, bajarishi va o‘quv vaziyatiga olib kelishi mumkinligi va o‘quvchilar taklif qilingan narsalarni qanday tushunishi, nimani anglashi, o‘ylashi va qanday his-tuyg‘ularga ega ekanligiga qaratiladi [103].

O‘qituvchining vazifalaridan biri o‘quvchilarning axloqiy nuqsonlarini tuzatishi hisoblanadi. Bunda u turli texnikalar orqali o‘quvchilar xulq-atvoriga ijtimoiylashuv va hissiy barqarorlikni singdirishi kerak. U o‘quvchilarga o‘quv faoliyatida faol ishtirok etishlari uchun ularning hissiy va ijtimoiy intellektlari rivojlanishiga imkon berishi kerak. O‘qituvchining maqsadi: o‘quvchilarining kuchli hissiy va ijtimoiy intellektini shakllantirish, ijtimoiy islohot, kognitiv qobiliyatni shakllantirish; odobli fuqaroni tarbiyalash, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish; va ijtimoiy qadriyatlarini tarkib toptirishga qaratiladi.

Hissiy va ijtimoiy intellekt –o‘quvchilarga o‘quv jarayonini yaxshilashga, va

o‘quv jarayonidagi qiyinchiliklarni yengishga yordam beradi. Sotsial intellektning maqsadlari o‘quvchilarning ichki va tashqi qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirish va ta’lim muammolarini hal qilish; o‘quvchilarga o‘quv materiallarini o‘rgatishning eng samarali usullarini o‘rganish; o‘quvchilarning guruhda o‘qishlari uchun eng yaxshi ta’lim vaziyatiga ega maqsadli ta’lim muhitini yaratish va uning har bir o‘quvchining ehtiyojlari, xususiyatlari va maqsadlariga qanchalik mos kelishini aniqlashdir (Nagra, 2014)[89].

Demak, sotsial intellekt, o‘qituvchilar uchun asosiy qobiliyatlar va ko‘nikmalar to‘plami hisoblanadi. Sotsial intellektni rivojlantirish, o‘qituvchilar uchun qo‘llanma holatida qo‘llaniladigan elementlar, ta’lim-uslubiy tushunchalar, o‘quv jarayonida qo‘llanish usullari va boshqa texnologiyalardan foydalanish, o‘quvchilar bilan yaxshi aloqalar o‘rnatish, o‘quvchining vazifalarni bajarishini tahlil qilish va talabalarning ijobiy tushunishini ta’minlash kabi amallar orqali amalga oshirilishi mumkin.

R. Selman ijtimoiy intellektni ijtimoiy bilish nazariyasi doirasida o‘rgangan. U ijtimoiy rolni qabul qilish nazariyasini ishlab chiqdi. Xususan, u shaxslararo o‘zaro munosabatlarda tajriba to‘plash jarayonida shaxs o‘ziga va boshqa odamlarga subyekt sifatida munosabatda bo‘lish, boshqalarning harakatlariga o‘zinikidek munosabatda bo‘lish, o‘z xulq-atvorini hisobga olish qobiliyatini rivojlantiradi, deb ta’kidlaydi. Boshqalar nuqtai nazaridan olimlar tomonidan ijtimoiy intellekt rivojlanishining asosiy bosqichlarini ajratish odamlarning ijtimoiy intellekt haqidagi g‘oyalarini rivojlantirishga muhim hissa bo’lishi mumkin[119].

Ijtimoiy intellektni kognitiv qobiliyat sifatida tushunish mahalliy psixologlarga ham xosdir. Shunday qilib, masalan, O. B. Chesnokova ijtimoiy intellektni aniq vaziyatlarda shakllanadigan va namoyon bo‘ladigan ijtimoiy voqelik bilan shaxsning real hayotiy munosabatlarida bilish va yo‘naltirishni ta’minlaydigan umumiy kognitiv qobiliyat sifatida belgilaydi.

V.N. Panferov ijtimoiy intellektni muloqot subyekti faoliyatining turli darajalarida inson faoliyatining umumiy funksiyalarida namoyon bo‘ladigan kognitiv funksiya sifatida ajratadi. Uning fikricha, ijtimoiy intellekt ijtimoiy aloqalarni ko‘paytirishga, og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan kompetentsiyani kengaytirishga,

shaxsiylashtirishni ta’minlashga, muloqotda ekspressivlikni rivojlantirishga, ijtimoiy-perseptiv qobiliyatlarni yaxshilashga va sheriklarning o‘zaro ta’siriga nisbatan sezgirlikni oshirishga yordam beradi [969]

E.O. Smirnova va E.A. Kalyagin ijtimoiy intellektni boshqa shaxsning nuqtai nazarini qabul qilish, uning xatti-harakatlarini oldindan bilish va odamlar o‘rtasida yuzaga keladigan turli muammolarni samarali hal qilish qobiliyatida namoyon bo‘ladigan kommunikativ kompetentsiyaning kognitiv tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqadi [Ошибка! Закладка не определена.].

Aql-idrokning strukturaviy-dinamik nazariyasining yaratuvchisi D.V. Ushakov ijtimoiy intellektni "ijtimoiy ko‘nikma va malakaning tarkibiy qismlaridan biri bo‘lgan va ularni tugatmaydigan ijtimoiy hodisalarni bilish qobiliyati", deb tushunadi [138].

Belgilangan sohada mahalliy psixologlarning keyingi tadqiqotlari "ijtimoiy intellekt" tushunchasi mazmunining kengayishiga olib keldi. Bu toifa endi faqat kognitiv qobiliyat sifatida belgilanmaydi, balki refleksiv qobiliyatlarni, o‘z-o‘zini hurmat qilishni va keyinchalik hissiy komponentni ham o‘z ichiga oladi.

Shunday qilib, Yu.N. Yemelyanova ta’kidlashicha, ijtimoiy intellekt "fikrlash jarayonlarining o‘ziga xos xususiyatlariga, affektiv reaktsiyaga va ijtimoiy tajribaga asoslangan o‘zini-o‘zi anglashning barqaror qobiliyati", deb qaraladi.

Shuningdek, boshqa odamlar, ularning munosabatlari va shaxslararo hodisalarni bashorat qiladi." [955]. Ijtimoiy intellektning tarkibiy elementlari sifatida uning ishining asosiy qoidalariga asoslanib, fikrlash jarayonlari, sezgirlik, aks ettirish va ijtimoiy o‘zaro ta’sir tajribasini ajratib ko‘rsatish mumkin.

V.N. Drujininning so‘zlariga ko‘ra, ijtimoiy intellekt ijtimoiy-psixologik kuzatish, vizual-majoziy xotira, refleksga asoslanadi. Shuningdek, odamlarning xatti-harakatlarini kuchli tushunish, tahlil qilish qobiliyati” [41].

N.A. Kudryavtseva ijtimoiy intellektni ratsional aqliy operatsiyalar qobiliyati sifatida belgilaydi, uning obyekti shaxslararo o‘zaro ta’sir jarayonlari hisoblanadi. Shu bilan birga, u insonning o‘zini-o‘zi qadrlashini ijtimoiy intellektning muhim tarkibiy qismi deb hisoblaydi. Ijtimoiy intellekt va intellektni o‘z-o‘zini tashkil qilish

qobiliyatining muhim hal qiluvchi omili sifatida motivatsion komponent to‘g‘risidagi qoidaga alohida e’tibor qaratish lozim. Ushbu pozitsiyaga asoslanib, ijtimoiy intellektning bir qator asosiy tarkibiy qismlarini ajratib ko‘rsatish mumkin. Ular orasida: o‘z-o‘zini hurmat qilish, muloqot qobiliyatlari, motivatsion komponent, ijtimoiy fikrlash, psixologik avtonomiya va mustaqillik alohida ahamiyatga ega [61].

E.S. Mixaylova (Aleshina) ijtimoiy intellektni muloqot va ijtimoiy moslashishning muvaffaqiyatini ta’minlaydigan, odamlarning turli kundalik sharoitlarda xatti-harakatlarini bashorat qilish, niyatlar, his-tuyg‘ular va hissiy holatlarni og‘zaki bo‘lmagan usullar bilan aniqlash qobiliyatini ta’minlaydigan ajralmas intellektual qobiliyat sifatida belgilaydi. U ijtimoiy sezgirlikni, ijtimoiy idrokni, ijtimoiy xotirani va ijtimoiy fikrlashni ijtimoiy aqlga havola qiladi [79].

Ko‘rsatilgan komponentlarni shartli ravishda ikki guruhga birlashtirish mumkin: kognitiv elementlar va hissiy komponentlar. A.L. Yujaninova ijtimoiy intellektning kognitiv komponentiga e’tibor qaratadi va uni intellektning umumiy tuzilishidagi mustaqil komponent sifatida ajratib ko‘rsatadi. Bu kontseptsiya, uning fikricha, ijtimoiy-idrok qobiliyatlari, ijtimoiy tasavvur va ijtimoiy aloqa texnikasini o‘z ichiga oladi [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

V.N.Kunitsinaning tadqiqotlarida ijtimoiy intellekt deganda intellektual, shaxslilik, kommunikativ va xulq-atvor xususiyatlari majmuasi, shu jumladan, o‘z-o‘zini tartibga solish jarayonlarini energiya bilan ta’minlash darajasi asosida yuzaga keladigan global qobiliyat tushuniladi. Buni shaxslararo vaziyatlarning rivojlanishini bashorat qilish, ma’lumot va xatti-harakatlarni sharhlash, ijtimoiy o‘zaro ta’sirga va qaror qabul qilishga tayyorlik xususiyatlari hosil qiladi [14, p. 470]. Shunday qilib, u ijtimoiy intellektning mazmunini sezilarli darajada kengaytiradi, uni shaxsiy xususiyatlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan ko‘p komponentli qobiliyat sifatida belgilaydi.

Tahlil qilinadigan toifani aniqlashning zamonaviy yondashuvlari orasida A.I.Savenkovning kontseptsiyasi ham mavjud bo’lib, u ijtimoiy intellektni tavsiflovchi mezonlarning uchta guruhini ko‘rib chiqadi: kognitiv (ijtimoiy bilim, xotira, sezgi va ijtimoiy prognozlash), hissiy (ijtimoiy ekspressivlik, empatiya, o‘zini-

o‘zi boshqarish qobiliyati) va xulq-atvor (ijtimoiy idrok, ijtimoiy o‘zaro ta’sir va moslashish). Olim hissiy intellektni ijtimoiy intellektni ko‘rib chiqishga qo‘shishni taklif qiladi, ularni ajratish samarasizdir [125].

Shunday qilib, vaqt o‘tishi bilan tahlil qilingan toifa ijtimoiy sohaga tegishli kognitiv qobiliyatdan tashqariga chiqadi va ijtimoiy intellektning mustaqil tarkibiy qismlari sifatida belgilanishi mumkin bo‘lgan shaxsiy, hissiy va xulq-atvor xususiyatlari bilan yaqin aloqani topadi.

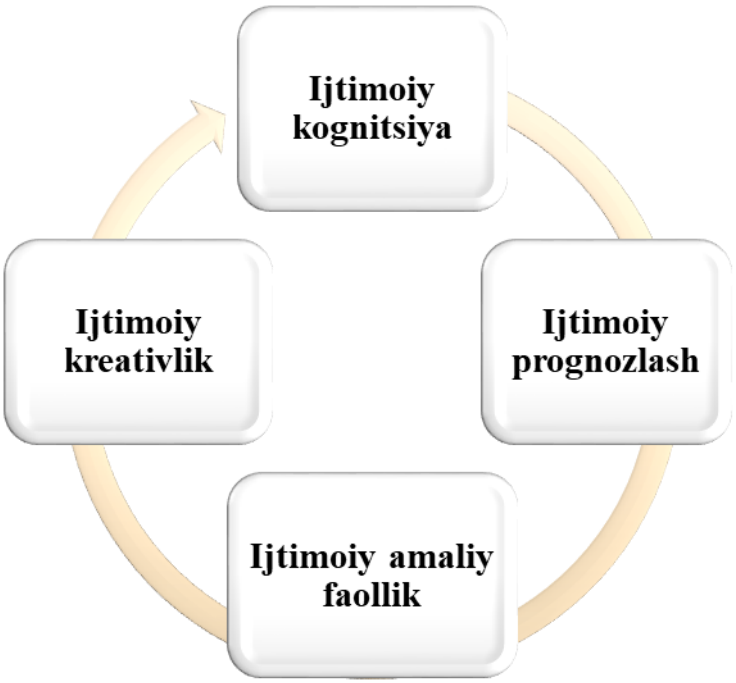
Shuni ta’kidlash kerakki, rus psixologik adabiyotlarida "ijtimoiy intellekt" atamasi faol qo‘llanila boshlanganligi sababli, ushbu toifa "insondan shaxsga" kabi kasblar uchun zarur bo‘lgan muhim fazilatlar ro‘yhatida tobora ko‘proq topilmoqda. Batafsil E.A. Klimovning ta’kidlashicha, ushbu turdagi kasb egasi "ongning o‘ziga xos ruhiy yo‘nalishi"ga ega bo‘lishi kerak [61], ya’ni boshqa shaxsning aqliy faoliyati, uning aqli va xarakterining namoyon bo‘lishiga alohida sezgirlik zarurdir. Shunday qilib, R.D.Kaverinaning ko‘rib chiqilayotgan turdagi kasblarning psixologik sistematikasiga bag‘ishlangan tadqiqotida, o‘zini va boshqa odamlarni boshqarish qobiliyati kasbiy jihatdan muhim fazilatlar qatorida, shaxslararo o‘zaro munosabatlar, xushmuomalalik, empatiya, rivojlangan nutq va nutq sohasidagi faoliyat turiga e’tibor qaratiladi va ijtimoiy intellektga muhim rol beriladi. Bundan tashqari, ijtimoiy intellekt kasbiy ta’lim jarayonida maqsadli shakllanishga yordam berishi ta’kidlandi [60].

Bir qator tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, ijtimoiy intellektning past darajasi tegishli kasb egalarining boshqa odamlar bilan o‘zaro munosabatda bo‘ladigan xavotirlanishi va noto‘g‘ri moslashuvining kuchayishiga olib keladi.

Bo‘lajak pedagogning kasbi "inson-inson" tipidagi kasblarga xos barcha belgilarini to‘liq aks ettiradi: mehnat subyekti – boshqa shaxs, mehnatning asosiy vositalari og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan aloqa vositalaridir; pedagogning asosiy kasbiy vazifalari boshqa odamlarga bevosita ta’sir qilish bilan bog‘liq; faoliyatning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan bevosita ijtimoiy aloqalarni o‘rnatish qobiliyatiga bog‘liq. Umuman olganda, pedagogning ishi odamlarning ijtimoiy faoliyatini

optimallashtirishga va shaxsiy muammolarini hal qilishga qaratilgan ijtimoiy institutsionallashtirilgan yordam usuli sifatida tavsiflanadi.

Shunday qilib, bir qator psixologlar tanlangan tushunchalarga sinonimik ta'riflar berishadi, bundan tashqari, psixologik kuzatish va psixologik fikrlash mazmunan ijtimoiy intellektga juda yaqin. Binobarin, ijtimoiy intellekt o'qituvchining eng muhim kasbiy fazilatlaridan biri sifatida belgilanishi mumkin. Uning asosiy komponentlari va ularning o'zaro bog'liqliklari 1.3-rasmda keltirildi.

1.3-rasm. Ijtimoiy intellekt asosiy komponentlarining o'zaro bog'liqlik modeli (*Manba: ilmiy ma'lumotlar asosida muallif yondashuvi).*

Ijtimoiy intellektning asosiy komponentlari sifatida uning quyidagi xususiyatlarini keltirish mumkin:

Ijtimoiy intellektning asosiy komponentlari o'rtasida **ijtimoiy kognitsiya** muhim o'rin tutadi. Bu, insonning ijtimoiy xatolar, norma va qonuniyatlarga aloqador bo'lgan tadbirlar va g'oyalarga muvofiq to'g'ridan-to'g'ri reaksiya berishni o'rganish va tushunish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Ijtimoiy kognitsiya yordamida insonlar, ijtimoiy xavfsizlik, qonuniy normalar, siyosiy muammolar va boshqa ijtimoiy munosabatlariga ko'ra qarorlarni qabul qilish va ishlarini boshqarishlari mumkin.

Bo‘lajak pedagoglarga ijtimoiy kognitsiyani o‘rgatish va rivojlantirish muhimdir. Bu o‘quvchilar o‘rtasidagi ijtimoiy aloqalarni tushunish, o‘quvchilarni ijtimoiy muammolarga oid g‘oyalarni tahlil qilish, ijtimoiy qoidalarga rioya qilish qobiliyatlarini o‘rganishda va rivojlantirishda yordam beradi. Shuning uchun o‘qituvchilarning ijtimoiy kognitsiyasi – pedagog-o‘quvchi, pedagog-ta’lim muhiti, pedagog-pedagog va pedagog-jamoa ko‘rinishidagi munosabatlarni adekvat bilshida namoyon bo‘ladi.

Ijtimoiy prognozlash – bu, yetarli va aniq ma’lumotlar asosida ijtimoiy tendentsiyalarni aniqlash, ijtimoiy g‘oyalar ketma-ketligini o‘rganish, o‘zgarishlarni kuzatish va kelajakni taxmin qilishga yordam beradi. Ijtimoiy prognozlash – pedagogik-psixologik va boshqa sohalarda strategik rejalashtirish, maqsadga yo‘naltirish va natijalarni boshqarishda muhim ahamiyatga ega bo‘ladi. Bo‘lajak pedagoglarda ijtimoiy prognozlash komponentini rivojlantirish lozim. Bu, o‘quvchilarni ijtimoiy g‘oyalarni o‘rganish, til o‘rganish jarayonida erishayotgan yutuqlarini, choraklik va yillik o‘sish ko‘rsatkichlarini oldindan ko‘ra bilish, va ulanining mavjud qobiliyatlarini erta aniqlash imkonini beradi. Ya’ni, pedagoglar ijtimoiy prognozlash qobiliyatlari orqali o‘z o‘quvchilarining mavjud kompetensiyalarini rivojlantiradilar, muhimi, o‘quvchilarning iste’dodlarini, qobiliyatlarini va potensiallarini yanada oshirish, o‘quvchilarning istiqbollarini boshqarish bo‘yicha yillik yo‘l xaritalarini belgilash imkoniyatlari ortadi.

Ijtimoiy intellektning yana bir asosiy komponenti **ijtimoiy amaliy faollikdir**. Bu, insonlarning ijtimoiy tizimga qiziqish, uning asosiy vazifalari va takliflarini amalga oshirish, ijtimoiy tadbirlarni rejalashtirish, boshqarish va ijtimoiy ishlarni amalga oshirishda muvaffaqiyatli bo‘lishga qaratilgan maqsadlarni amalga oshirish imkonini anglatadi. Bo‘lajak pedagoglarga o‘quvchilarning ijtimoiy amaliy faolliklarini oshirishga fokuslanish tavsiya etiladi. Bu, o‘quvchilarni ijtimoiy tizimga qiziqishini oshirish, jamoatchilikda qatnashishni o‘rgatish, fan to‘garaklariga ishtiroklarini ta’minlash, ijtimoiy tadbirlarda ishtirok etishni rag‘batlantirish va ijtimoiy masalalarni hal qilish uchun ularni boshqarishga yordam beradi.

Ijtimoiy intellektning keyingi komponenti **ijtimoiy kreativlikni** o‘z ichiga

oladi. Bu, insonning ijtimoiy muammolar va mavzularga yangi va innovatsion yechimlar topish va ularga qaratilgan aniq, nostandard yechimlarni taklif qilish qobiliyatini anglatadi. Ijtimoiy kreativlik, ijtimoiy so‘zlash, ijtimoiy innovatsiyalar, dizayn va ijtimoiy ta’limga kirishda katta ahamiyatga ega bo‘ladi. O‘qituvchi dars jarayonida bo‘ladigan kutilmagan vaziyatlarda yechim topa olishi va adaptatsiyani yuzaga keltirish kompetensiyasi bevosita ijtimoiy kreativlikka bog‘liq. Pedagoglar uchun, o‘quvchilarning ijtimoiy kreativliklarini oshirish muhimdir. Bu, o‘quvchilarga ijtimoiy muammolarga yangi yechimlar topish va ularga ijtimoiy innovatsiyalarga qaratilgan yechimlarni taklif qilishni o‘rgatishni o‘z ichiga oladi. Pedagoglar ijtimoiy muammolarga qarshi ijtimoiy kreativlikni oshirish va o‘quvchilarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va yechim topish qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirishlari tavsiya etiladi.

O‘qituvchilarning ijtimoiy kreativligi ularning ijtimoiy muhitda, ta’lim jarayonida va o‘quvchilar bilan hamkorlik qilishda инноватsион yaratuvchanliklarini ifodalaydi. O‘qituvchilar ta’limning ijtimoiy muhitida yangi, o‘ziga xos va inovativ yechimlarni topish, yangi g’oyalarni boshqalar bilan baham ko‘rish va ularni amalga oshirishga qodir bo‘lishadi. Bunda yangi metodlar, texnologiyalar, o‘quv dasturlari va o‘quv jarayonlarini qo‘llash orqali ta’lim jarayonlarini yanada yaratuvchanlashtirishga intiladilar. Ular o‘quvchilarni muhim savollar berishga va ijtimoiy masalalarni hal qilishga o‘rgatishadi. Shuningdek, o‘qituvchilar o‘zlarining o‘quvchilari, maktab jamoalari bilan bog‘liq muammolarni hal qilishda kreativ qat’iylik ko‘rsatadilar. Ular o‘quvchilarni yaratuvchanlik, ijodiy fikrlash va ijtimoiy muhitda ishtirok etishga hamkorlik qilishga o‘rgatishadi.

Bo‘lajak pedagoglarda yuqoridagi ijtimoiy intellektning to‘rtta komponentini rivojlantirish ularning ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli bo‘lishiga va ta’lim samaradorligini oshirishga yordam berishi mumkin.

I bob bo‘yicha xulosalar

1. Bugungi ta'lim sohasida o‘zgarishlar ro‘y berayotgan zamonaviy dunyoda ta'limni ijtimoiy-madaniy modernizatsiya qilish jarayonlari mavjud. Bunday sharoitda

har yili uzluksiz ta'lim, o‘z-o‘zini takomillashtirish va o‘z-o‘zini tarbiyalashning ahamiyati ta'lim sifatini belgilaydigan tobora salmoqli dalilga aylanadi. Zamonaviy maktablar muammolarga o‘z yechimini yarata oladigan, ijtimoiy-madaniy modernizatsiya doirasida zarur bo‘lgan barcha jarayonlarni amalga oshira oladigan pedagog kadrlarga juda muhtoj ekanini ko‘rsatib qo‘ydi. Shunga ko‘ra, ijtimoiy intellekti yuqori, ijtimoiylashuvi stabil kadrlar masalasi ham yetakchi o‘rinlarga ko‘tarilmoqda.

2. Bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarining lingvomadaniy kompetentligi yuqoriligi natijasida ularning ijtimoiy intellekti bosqichma-bosqich rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Ijtimoiy intellekt sohasidagi tadqiqotlar turli jihatlarga, jumladan, empatiya, istiqbolga ega bo‘lish, hissiy intellekt, ijtimoiy idrok va ijtimoiy bilishga qaratilgan. Empatiya boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish va baham ko‘rish qobiliyatini anglatadi, istiqbolga ega bo‘lish esa, boshqa odamning nuqtai nazarini qabul qilish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Hissiy intellekt o‘z his-tuyg‘ularini anglash va boshqarishni, shuningdek, boshqalarning his-tuyg‘ularini tan olish va tushunishni o‘z ichiga oladi.

3. Ijtimoiy idrok boshqalar haqida to‘g‘ri taassurotlar va mulohazalarni shakllantirish uchun odamlarning yuz ifodalari, tana tili va ovozli signallar kabi ijtimoiy ma'lumotlarni qanday talqin qilishini va ma'nosini o‘rganadi. Ijtimoiy bilish ijtimoiy o‘zaro ta'sirlar asosidagi kognitiv jarayonlarni, shu jumladan, atributlar, e’tiqodlar, munosabatlar va stereotiplarni o‘rganadi.

4. Ijtimoiy intellekt sohasidagi tadqiqotlar uning hayotning turli sohalarida, jumladan, shaxslararo munosabatlar, muloqot, yetakchilik va qaror qabul qilishda hal qiluvchi rolini ko‘rsatdi. Yuqori ijtimoiy intellektga ega bo‘lgan shaxslar mazmunli munosabatlarni shakllantirish va qo‘llab-quvvatlash, nizolarni hal qilish va turli xil ijtimoiy kontekstlarga moslashishda ustunlikka ega.

Bundan tashqari, ijtimoiy intellekt nafaqat tug‘ma xususiyatdir, balki tajriba, ta'lim va amaliyot orqali o‘stirilishi va rivojlanishi mumkin. Ijtimoiy intellektni oshirishga qaratilgan trening dasturlari va tadbirlari shaxslarning ijtimoiy ko‘nikmalarini, hissiy ongini va ijtimoiy muammolarni hal qilish qobiliyatlarini

yaxshilashda istiqbolli natijalarni ko‘rsatdi.

II BOB. BO‘LAJAK INGLIZ TILI FANI O‘QITUVCHILARIDA SOTSIAL INTELLEKTNI TADQIQ ETISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

2.1 Talabalarda sotsial intellekt namoyon bo‘lishining psixologik xususiyatlari

Ijtimoiy intellektni o‘rganishning tadqiqot metodikalarini umumiy sharhi xususida o‘tgan paragrafda aniqlik kiritib o‘tgan edik. Shu sababli bevosita tadqiqot natijalari sharhiga murojaat etaylik (2.2-jadval).

Biz Dj.J.P. Gilford metodikasidan bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining ijtimoiy intellektini o'rganish uchun foydalanamiz, chunki uning subtestlari alohida shaxsning kommunikativ va lingvistik jihatlariga qaratilgan. Umumiy intellekt kontseptsiyasi va metodikaning tabiatini hisobga olgan holda, o'quvchilarning samarali muloqot qilish va ijtimoiy vaziyatlarga moslashish qobiliyati, boshqalarni tushunish va o'zaro munosabatda bo'lish uchun yaxlit intellektual salohiyati bilan bir qatorda, o'rtacha diapazonga to'g‘ri keladi. Bu shuni ko'rsatadiki, talabalar o'zlarining ta'lim yo'llari davomida umumiy va ijtimoiy intellektni rivojlantirishga doimo ustuvor ahamiyat berishlari kerak.

2.2-jadval.

Talabalarning ijtimoiy intellekt ko‘rsatkichlari

№	Intellekt komponentlari	M	δ
1.	Umumiy intellekt	93,82	10,24
2.	Muloqot ishtirokchisining hissiyoti, fikri va niyatlarini tushunish	3,50	0,52
3.	Noverbal hulq-atvorni tushunish	3,05	0,84
4.	Verbal ekspressiyani tushunish	3,60	0,62
5.	Shaxslararo o‘zaro ta’sirlashuvni tahlil etish	2,74	0,89

Ularning umumiy intellekt (IQ) darajasi o‘rtacha bo‘lganligi sababli, ular ijtimoiy intellektni aks ettiruvchi mezon bo‘lgan “Suhbatdoshning his-tuyg‘ulari, fikrlari va niyatlarini tushunish” bo‘yicha o‘rtacha kuchli darajani (3,50±0,52) ko‘rsatdi. Bu shuni anglatadiki, talabalar shaxslararo dinamikani oldindan bilish va voqealar rivojini bashorat qilish qobiliyatiga ega, garchi bu jihat yanada

rivojlantirishni talab qiladi. Agar talabalar ushbu subtestda yuqori saviyada ishtirok eta olsalar, ular o'zlarining fotosuratlarini tekshirish orqali notanish shaxsning batafsil tavsifini berishlari mumkin edi. Afsuski, talabalarning ijtimoiy intellektning ushbu jihati bo'yicha malakasi o'rtacha darajadan yuqori.

Bundan tashqari, talabalar og‘zaki bo‘lmagan xatti-harakatlarni tushunishda o‘rtacha qiymatdan yuqori bo‘lgan qiymatni ko‘rsatdilar (3,05 ± 0,84). Bu shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilar og‘zaki bo‘lmagan belgilar to‘g‘risidagi bilimlarni o‘zlashtirib, tana tilini, yuz ifodalarini va xatti-harakatlarini talqin qilish kabi og‘zaki bo‘lmagan muloqotdan foydalanish orqali o‘zlarini professional muhitga faol tayyorlaydilar. Og‘zaki bo‘lmagan signallarni baholashda bunday mahorat talabalarning faol, mulohaza yurituvchi va empatik ishtirok etishga moyilligini, shuningdek, o'zlarining his-tuyg‘ularini anglash qobiliyatini ko'rsatadi. Talabalar bu ko'nikmalarni yanada kuchaytira olsalar, bu boshqalarni tushunish va ular bilan empatiya qilish qobiliyatini oshiradi, ularning muloqotida chuqurroq aloqalarni rivojlantiradi.

O'rtacha rivojlanishiga qaramay, o'quvchilarning ijtimoiy intellektining bu jihatlari, xususan, og‘zaki ifodani tushunish (3,60±0,62) va shaxslararo o'zaro ta'sirni tahlil qilish (2,74±0,89) hali ham o'rtacha diapazonga yaqinligicha qolmoqda. Qo'shimcha ma'lumotga ega bo'lish uchun biz o'quvchilarning ijtimoiy intellektini baholashda qo'llaniladigan test mezonlari orasidagi o'zaro bog‘liqlikni tekshirishimiz mumkin (2.2-jadval). Tahlil mezonlar o‘rtasidagi ijobiy bog‘liqlikni ko‘rsatib, o‘quvchilarning “suhbatdoshning his-tuyg‘ulari, fikrlari va niyatlarini tushunish” va “og‘zaki bo‘lmagan xulq-atvorni tushunish” bo‘yicha olgan ballari o‘rtachadan yuqori ekanligini ko‘rsatadi ($r=0,399$, $p<0,05$). Bu o‘quvchilarning umumiy muhitni, suhbatdoshlarining xulq-atvorini, shaxsiy fazilatlarini baholadhlari o‘zlarining intellektual imkoniyatlari doirasida baholash qobiliyatlari bilan o‘zaro bog‘liqligini tasdiqlaydi (2.3-jadval).

2.3-jadval.

Talabalar ijtimoiy intellekti munosabatlari

	Sotsial intellektni aniqlash shkalasi	**1**	**2**	**3**	**4**
1.	Xulq-atvor natijalarini bilish	1	0,401*	0,328	0,584**
2.	Noverbal bo‘lgan xulq-atvorni tushunish		1	0,362	0,614**
3.	Og‘zaki bo‘lgan ekspressiyani tushunish			1	0,341
4.	Shaxslararo o‘zaro ta’sirlashuvni tahlil etish				1

Izoh: *1-Xulq-atvor natijalarini bilish; 2-Noverbal bo‘lgan xulq-atvorni tushunish; 3-Og‘zaki bo‘lgan ekspressiyani tushunish; 4-Shaxslararo o‘zaro ta’sirlashuvni tahlil etish; nazarda tutilgan.*

Keyinchalik, agar o'quvchilar "suhbatdoshning his-tuyg‘ulari, fikrlari va niyatlarini tushunish" qobiliyatini rivojlantirsalar, ular "shaxslararo o'zaro munosabatlarni tahlil qilish"da qiyinchiliklarga duch kelmasligi ilmiy jihatdan aniqlangan ($r=0,584$, $p<0,01$). Bundan tashqari, og‘zaki bo'lmagan xatti-harakatlarni tushunish qobiliyatini oshirish orqali ular shaxslararo o'zaro ta'sirlarni tahlil qilishda o'zlarining malakalarini oshirishlari mumkin ($r = 0,614$, $p<0,01$). Umumiy intellekt natijalari va ijtimoiy intellekt darajasi o'rtasidagi bog‘liqlik shaxsning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega ekanligi tabiiydir. Bizning tahlilimiz orqali biz o'quvchilarning ijtimoiy intellektini boshqa intellektlar bilan o'zaro bog‘liqligini tekshirish uchun qo'llaniladigan barcha metodologiyalar o'rtasidagi o'zaro bog‘liqlikni muvaffaqiyatli aniqladik *[2.4-jadvalga qarang]*.

Talabalar muloqot qilayotgan sherigining his-tuyg‘ulari, fikrlari va niyatlarini tushunishi va ularning umumiy intellekti ($r=0,402$, $p<0,05$), shuningdek, og‘zaki bo'lmagan xatti-harakatlarini tushunishlari va murakkab analogiya testlarida ishlashlari o'rtasida korrelyatsiya mavjud. ($r=0,366$, $p<0,05$). Bu shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning kognitiv intellektini oshirish suhbatdoshning his-tuyg‘ulari, fikrlari va niyatlarini tushunishga yordam beradi. Xuddi shunday, murakkab mantiqiy munosabatlarni farqlash qobiliyati ularning og‘zaki bo‘lmagan xatti-harakatlarini tushunishlariga yordam beradi.

Talabalarda ijtimoiy intellektning yosh bilan bog‘liq psixologik jihatlariga ta’rif berishda Dj.Gilford metodikasining natijalariga suyanib ish ko‘rdik. Metodika bo‘yicha talabalar 4 ta subtestini yechdilar va har bir subtest (omil)ga max. 5 ball, min. 0 ball qo‘yib chiqildi. Shundan so‘ng har bir subtest bo‘yicha yig‘ilgan ballarning umumiy yig‘indisi topildi.

Bunda birinchi bosqich talabalari umumiy 10 ball, ikkinchi bosqich talabalari 10 ball, uchinchi bosqich talabalari 14 ball, to‘rtinchi bosqich talabalari 18 ball to‘pladilar.

Birinchi bosqich talabalari eng katta ballni birinchi omil bo‘yicha to‘plaganlar, ya’ni ular intellektlar o‘rtasidagi munosabatlar dinamikasini tushunadilar, odamlar o‘rtasidagi qiyin holatlarni tushuna oladilar, ularning shakllanishdagi mantiqini tushunadilar, boshqa kishilarni bu holatga jalb etilsa, holatning o‘zgarishi mohiyati nimalardan iborat ekanligini tez anglab oladilar, nimalardan iborat ekanligini his eta oladilar, lekin shu bilan bir qatorda, ular o‘zlarini tutishlari qanday holatga olib kelishi mumkinligini anglab yetmaydilar. Ular juda ko‘p xatolarga yo‘l qo‘yadilar, noqonuniy xatolar ham shular jumlasidandir.

Ikkinchi bosqich talabalari ham to‘rtinchi omil bo‘yicha eng katta ballni to‘plaganlar. Eng past ko‘rsatkich ikkinchi omil doirasida to‘plangan. Bunga ko‘ra ular muloqotda ochiq va do‘stona emasliklarini, boshqa odamlarning noverbal xulq-atvorlaridan kelib chiqqan holda ularning emotsional holatlari va ulardan nimalar kutish mumkinligini yaxshi tushunmasliklarini, ko‘proq verbal signallar orqali ma’lumotlarni tushuna olishlarining guvohi bo‘ldik va aniqladik.

Uchinchi bosqich talabalarida birinchi va to‘rtinchi , ikkinchi va uchinchi omillar natijalari bir xil ko‘rsatkichlarni ko‘rsatdi. Bunga ko‘ra, ularda noverbal xulq-atvorni tushunish va verbal ekspressiyani tushunish yaxshi rivojlangan. Demak, ular boshqa odamlarning noverbal hulq-atvoridan kelib chiqib, ularning emotsional holatlari va ulardan nimalar kutish mumkinligini yaxshi tushunadilar. Ularda ham talaffuz, ham boshqalarni eshitish qobiliyati juda kuchlidir. Ular odamlarni bir ko‘rishdayoq nimalarga qodir ekanligini aniqlay oladilar. Uchinchi bosqichga kelib natijalarda birmuncha o‘sishlar guvohi bo‘dik.

To‘rtinchi bosqich talabalarida esa, ijtimoiy intellekt ko‘rsatkichi ancha yuqori va ijobiy ko‘rinish kasb etdi. Ularda birinchi va uchinchi, ikkinchi va to‘rtinchi omil doirasida bir xil ko‘rsatkichlar guvohi bo‘ldik. Lekin, uchinchi va to‘rtinchi ko‘rsatkich bo‘yicha ular max ballni to‘play oldilar. Demak, to‘rtinchi bosqich talabalari boshqa notanish kishilarning yuzida va harakatlarida yuz berayotgan o‘zgarishlardan, mimikasi, qo‘l harakatlari va boshqa emotsional harakatlari orqali ularning holatlari va nimalar demoqchi ekanligini oldindan bila oladilar. Shaxslar o‘rtasidagi munosabatlar dinamikasini tushunadilar, suhbatdoshi nimani nazarda tutayotganini, uning maqsadi va ehtiyojlarini aniq bila oladilar, “Men” konsepsiyasini chuqur differensiatsiya qila oladilar, chuqur reflekslarga egalar, o‘zlarini faxrlanib his etadilar. Ular boshqa bir kishining fotosuratiga qarab, uning nafaqat xarakteri, balki uning nimalarga qodirligi, mayda ikir-chikrlarini ham aytib bera oladilar.

2.2. Bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarida sotsial intellekning korrelyatsion bog‘lanishlari

Biz tadqiqotimizda sotsial inellektni o‘rganishimizga sabab bo‘lgan tomoni o‘tgan asrning oxirlarida insonning kasbiy faoliyati uchun faqat aqliy intellektning o‘sishi o‘zi yetarli emasligi borasidagi fikrlarning paydo bo‘lganligi, bugungi kunda har bir mutaxassis sifatida shakllanayotgan shaxs o‘z sohasi uchun kerakli bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirishga qobiliyatli subyekt bo‘libgina qolmay, u ijtimoiy munosabatlarga moslashuvchan, boshqalarning kechinmalarini his eta oladigan, ularga o‘z ta’sirini o‘tkazuvchi, munosabatlarga kirishimli, o‘z xatti-harakatlarini boshqalarga moslashtira oladigan shaxs bo‘lishini ham taqozo etishi masalasi ko‘ndalang bo‘lib qoldi. Intellekt turlari ko‘p bo‘lib, ular o‘zlarini har xil ko‘rinishda namoyon etadi.

Aksincha IQ koeffitsienti yuqori bo‘lgan inson umumiy mazmunda mutlaqo talabga javob bermasligi yoki ijtimoiy jihatdan yetuk bo‘lmasligi mumkin. Ba’zi oddiy ko‘cha bolasi oliy ma’lumotli yoki akademik klassifikatsiyasiga ega bo‘lgan shaxslarga nisbatan kundalik turmush tashvishlari bilan bog‘liq masalalarni yaxshiroq tahlil etishi mumkin. Chunki u ma’lumotlilik darajasi va IQ test natijalarisiz tahlil etish qobiliyatiga egadir. Biz shuni hisobga olgan holda talabalarning intellekti

diagnostikasi muammosini ikki jabhadan o‘rganish masalasiga e’tibor qaratdik.

O‘tgan bobimizda talabalarning umumiy (aqliy) intellekti va boshqa bir qator intellektlari bo‘yicha izlanish natijalarini sharhlagan bo‘lsak, mazkur bobda umumiy va boshqa intellektga mos tarzda talabalarning ijtimoiy intellektini ham diagnostika qilamiz va uning dinamikasiga ham e’tibor qaratamiz *[2.4-jadvalga qaralsin]*.

Umuman, ijtimoiy intellektning yoshga qarab o‘sib borishini kuzatishimiz mumkin. Buning sababi talabalar aynan oliygohlarda tahsil olayotganliklaridadir. Chunki, ular o‘qishning dastlabki yillaridayoq inson-inson sohasini o‘rganib, ularga to‘g‘ri konsultatsiya bera olish ko‘nikmasiga ega bo‘ladilar. Oliy ta’lim standarti ulardan shuni talab qiladi.

Shunga ko‘ra, birinchi bosqich talabalarining ijtimoiy intellektini o‘rganish metodikalari bo‘yicha ko‘rsatkichlarida muloqot ishtirokchisining hissiyoti, fikri va niyatlarini tushunishi mezoni bilan verbal ekspressiyani tushunishi hamda shaxslararo o‘zaro ta’sirlashuvni tahlil etish omillari o‘rtasida korrelyatsion munosabat kuzatildi. ($r=0,562$; $p < 0,01$, $r =448$; $p < 0,01$).

So‘ngra verbal ekspressiya va shaxslararo o‘zaro tasirlashuvni tashkil etish omillari o‘rtasida ham korrelyatsion munosabat kuzatilishiga guvoh bo‘ldik ($r =401$; $p < 0,01$). Bu holat 1-bosqich talabalarida “Men kontsensiyasi va Men- timsol” juda yaxshi shakllanganligini ko‘rsatmoqda.

Ular odamlar o‘rtasidagi qiyin holatlarni, vaziyatlarning shakllanishidagi mantiqini tushunadilar, boshqa kishilarni bu holatga jalb etilsa, bu holatning o‘zgarishi mohiyati nimalardan iborat ekanligini his etadilar. Birinchi bosqich talabalarning ijtimoiy intellekti rivojlanishida uchraydigan kamchilik ularning boshqalar xulq-atvorini tushunish qobiliyatlari yaxshi shakllanmaganligidandir (2.9-jadval).

Biz tadqiqotimizda ijtimoiy intellektning rivojlanganligini baholashga xizmat qiluvchi, u bilan uyg‘un namoyon bo‘ladigan emotsional intellekt masalasini tadqiq etish orqali talabalar intellektining diagnostikasi va dinamikasi yuzasidan qo‘shimcha ma’lumotlar olamiz. Bundan tashqari ushbu jarayonga ta’sir etuvchi muhim omillar haqida to‘xtalib o‘tamiz.

O‘zbekistonda bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarining ijtimoiy intellektini rivojlantirish darajalari hali maxsus o‘rganilmagan. Biroq, muammoning dolzarbligi, asosan, bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilari ijtimoiy intellektining o‘ziga xos xususiyatlarini yetarli darajada o‘rganilmaganligi bilan bog‘liq. Boshqa tomondan, ijtimoiy intellektning empirik tadqiqotlari esa, turli bosqichlarda amalga oshirilgan. Xorijiy manbalarda mavjud bo‘lgan, aql darajasini aniqlashga qaratilgan turli xil usullarga qaramay, ularning barchasi o‘zbek tiliga tarjima qilinmagan.

Ijtimoiy intellekt (Sternberg, 1985) [136] va hissiy intellekt (Goleman, 1998) aralashmasidir. Aql-idrok – bu odamning vaziyatga tezda javob berish qobiliyati (Goleman, 1998) [97]. Bu shaxsiy va shaxslararo aspektlarning kombinatsiyasi. Intrapersonal intellekt hissiy intellektning boshqa nomi, shaxslararo intellekt esa, ijtimoiy intellektdir. Gardner (1983) individual intellekt tushunchasi shaxsiy va shaxslararo intellektning kombinatsiyasi ekanligini batafsil bayon qiladi. Bundan tashqari, Saarni (1990) hissiy kompetentsiyani hissiy va ijtimoiy iste’dodlar bilan bog‘langan sakkizta guruh sifatida belgilaydi. Shuningdek, aytilishicha, ijtimoiy-emotsional intellekt shaxsiy va shaxslararo qobiliyatlar, tajriba va tezkor ijtimoiy xatti-harakatlarni o‘z ichiga oladi. Shuning uchun u hissiy intellekt yoki sotsiasl emas, balki ijtimoiy-emotsional intellekt deb ataladi (Dong, Koper & Collaco, 2008) [69].

Ijtimoiy-emotsional intellekt nisbatan mukammal konstruksiya bo‘lib, unda munosabat tajribalari va o‘quvchilarning qabul qilishiga ta'siri kuzatiladi. Ijtimoiy-emotsional intellekt hozirgi amaldorlarning samaradorligiga ta'sir qilishi potentsialini isbotladi. Cherniss (2000) [47]ga ko‘ra, ko‘pchilik kompetentsiyalar yuqori darajadagi faollik bilan bog‘liq va tashkilotdagi yutuqlar hissiy yoki ijtimoiy ayniqsa, ijtimoiy-emotsional intellekt xarakteriga ega, ko‘p guruhlar ijtimoiy-emotsional intellektni jismoniy shaxslarga mashq qilish imkonini beradigan, kutilgan natijalarni tezlashtirish uchun hissiyotlar va ko‘nikmalar to‘plami sifatida ta’riflaydilar. (Fox & Spector, 2000) [86]. Fisher va Ashkanasy (2000) [83] ta'kidlaganidek, ijtimoiy-emotsional intellektning yashirin namoyishi uchun eng yaxshi asos bu muassasalarda xodimlarning munosabatini bilishga yordam beradigan muhitda hissiyotlarni

qo‘llashdir. Ijtimoiy-emotsional intellektga ta'sir qilishi mumkin bo‘lgan munosabatlar katalogi turli natijalarni o‘z ichiga oladi, jumladan: ishdan qoniqish, konstruktiv ishda qat'iyatlilik, yetakchilik qobiliyati, o‘z-o‘zini boshqarish va o‘zgarishlarni boshqarish (Fisher, 2000; Carmeli, 2003) [83].

Sternberg (1985) [136] intellektning analitik, ijodiy va amaliy jihatlariga urg‘u berdi. Bu ijtimoiy-emotsional intellekt uchun eng mos bo‘lgan, tadqiqotchilarga umid bag‘ishlaydigan va o‘rganish, tadqiq etish uchun yordam berishda amaliy va nazariy jihatdan farqlash imkonini beradigan nazariya bo‘lib qo‘llaniladi.

Zamonaviy ijtimoiy-emotsional intellekt konstruksiyasi Bar-On (1988) [14] tomonidan ishlab chiqilgan. U tez-tez hissiy intellekt bilan yaqindan qo‘llaniladigan hissiy kompetensiya terminologiyasidan foydalangan. U ijtimoiy intellektning oldingi tushunchalari va keyingi hissiy intellekt tushunchalari o‘rtasidagi kontseptual bog‘lanishni taqdim etdi. Bar-On (1988) [14] umumiy hissiy va ijtimoiy faoliyatni o‘lchash uchun 15 ta kompetentsiya mavjudligini taxmin qildi, ularni beshta tarkibiy qismga birlashtirish mumkin:

- shaxsiy;
- ijtimoiy;
- doimiy tashvishlarni boshqarish;
- moslashuvchanlik;
- keng spektrli temperament.

Salovey va Mayer (1990) [70] hissiy intellektga o‘z va boshqalarning his-tuyg‘ularini boshqarish, kamsitish, vaziyat va faoliyatni boshqarish qobiliyatini o‘z ichiga olgan sotsial intellektni o‘rganish sifatida ta'rif berdi. Salovey va Mayer (1990) sotsial intellekt insonning o‘ziga va boshqalarga nisbatan his-tuyg‘ularini to‘g‘ri tan olish, bir nechta his-tuyg‘ularni farqlash va vaziyatga to‘g‘ri javob berish, ma'lumotni tahlil qilish qobiliyatiga bog‘liq bo‘lgan hissiy intellektning qisqargan diapazoni uchun katta spekulyativ ratsionalizatsiya deya qaraydi.

Bar-On (1988) [14] singari, boshqa tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, sotsial intellekt bu shaxsning intellektual qobiliyatiga hissa qo‘shadigan va ma'lumotlardan foydalanish qobiliyatidir. Mayer va Salovey (1997) [70] ta'kidlashicha, ijtimoiy-

emotsional intellekt o‘ziga xos hissiy kognitiv qobiliyatlarning kombinatsiyasini takrorlaydi: his-tuyg‘ularni idrok etish, tushunish va tartibga solish kabi. Shunisi aniqki, sotsial intellekt bugungi kunda zamonaviy tuzilma bo‘lib, ko‘pincha Goleman (1998) [97] ta'siri tufayli biznes, konsalting, maslahat va ta'lim bilan birlashtiriladi. Ayniqsa, bu jamiyatdagi rivojlanayotgan sohalarga qo‘shilish hissiy intellektning mumkin bo‘lgan ishonchini tinimsiz o‘rganishni talab qiladi. Boyatzis va Goleman (2006) [29] ijtimoiy intellekt doirasidagi xatti-harakatlarning to‘rtta keng guruhiga e’tibor qaratdi:

- o‘z-o‘zini anglash;
- o‘zini o‘zi boshqarish;
- ijtimoiy xabardorlik;
- bo‘lgan munosabatlarni boshqarish.

Yuqoridagi olimlarning ta'kidlashicha, hissiy intellekt Bar-On (2000) [18] tomonidan taxmin qilinganidek, holat sifatida emas, balki kompetensiya sifatida eng zo‘r tushunchadir, u yaxshi ijtimoiy va hissiy amaliylikni talab qiladigan munosabatlarga qaratilgandir.

Goleman (2006) [95] kompetentsiyalarni ikkita alohida guruhga ajratdi. Birinchisi, shaxslararo klaster bo‘lib, u ijtimoiy ong va munosabatlarni tashkil etishning kombinatsiyasi hisoblanadi. Goleman buni sotsial intellekt malakalari deb atadi. Ikkinchisi esa, o‘z-o‘zini anglash va boshqarishning uyg‘unligi bo‘lgan hissiy klasterdir. Sotsial intellektning yangi kontseptsiyasi ijtimoiy ong va munosabatlarni boshqarish, o‘zgalarning hissiyotlari, ehtiyojlari, dunyoqarashi va idrokini, o‘z-o‘zini anglash va farqlashga yordam beradi.

Hissiy intellektni ijtimoiylashgan ta’lim dasturini taqdim etish orqali oshirish mumkin, chunki ijtimoiy intellekt hissiy intellektdan juda farq qiladi (Fer, 2004). Weis va Arnesen (2007) [132] ham yuqoridagi fikrni qo‘llab-quvvatlaydilar: "Bizga ma'ruzalar, o‘qishlar va an'anaviy uy vazifalari hissiy intellektni yaxshilashda samarali emasligi aytiladi" (117-bet). Bundan tashqari, hissiy intellektni rivojlaqntirish vaqt va kurashni talab qiladi, chunki u munosabatlarni shakllantirishga qaratilgan (Veys va Arnesen, 2007) [133]. Shu sababli, o‘quvchilarning o‘zini-o‘zi

baholash va o‘z munosabatlarida mulohaza yuritish uchun ruhlantiradigan usullar ko‘proq mos keladi (Veys va Arnesen, 2007) [133]. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, his-tuyg‘ularni o‘rganish qo‘llab-quvvatlanadi, chunki "hissiyotlar o‘qituvchilarning ichki motivatsiyasi, atributlari, samaradorlik e'tiqodlari va maqsadlariga ta'sir qilishi mumkin" (Sardo & Wheatley, 2003, p. 338) [110]. Tuyg‘ular ta'limga turli yo‘llar bilan ta'sir qilishi mumkin, ular o‘qituvchi tomonidan o‘quvchilar uchun qo‘yilgan maqsadlarni tanlash, o‘qitishda konstruktiv natijalarga erishish uchun kurash va muhim maqsadlarni qidirishda o‘zgarishlarni ko‘rsatish uchun moslashuvchanlikni o‘z ichiga oladi (Sardo va Wheatley, 2004) [110]. Bundan tashqari, o‘quvchilar o‘qituvchilarning o‘quvchilarini o‘rganishiga ta'sir qiladigan salbiy his-tuyg‘ularini seza olishlari mumkin (Sardo va Wheatley, 2004) [110]. Boshqa tomondan, o‘qituvchilarning o‘quvchilar bilan aloqasi o‘z o‘quvchilarining o‘rganishiga sezilarli ta'sir qiladi (Satton & Wheatley, 2003). Kuchli hissiy qobiliyatlar, hissiy kompetentsiya, bilim, tajriba, hissiy intellektni to‘g‘ri qo‘llash, o‘qituvchilar tomonidan qulay sinf muhitini yaratish qobiliyati, o‘qitish uchun o‘rganishning samaralarini ta’minlaydi.

Fer (2004) [81] ta'kidlaganidek, agar o‘qituvchilar o‘quvchilarni yaxshiroq tushunsa va o‘quvchilar bilan samimiy munosabatga kirishsalar, o‘quvchilar yaxshi natijalarni ko‘rsatishga moyil bo‘ladi.

Intellektual tadqiqotlar sotsial intellektni ijobiy namoyish etish uchun faoliyatga asoslangan o‘quv jarayonini ilgari suradi (Fer, 2004) [81]. Sinfdagi ta’lim jarayonida hissiy intellektni rivojlantirishni rag‘batlantiradigan faoliyatni integratsiyalashda o‘qituvchidan ko‘nikma va tajriba talab qilinadi.

O‘qituvchilar, shuningdek, o‘z o‘quvchilarining hissiy tabiatini tushunishni samarali tashkil etadigan faoliyat amaliyotidan ham foydalanishlari mumkin (Fer, 2004) [81]. Varvik va Nettilbek (2004) [127] hissiy intellektni, ya'ni insonning hissiy aqli va hissiy kompetentsiyasini o‘rganish mumkinligini ta'kidladilar. Bundan tashqari, hissiy intellekt ta'limi mehribonlik va hissiyotlar haqida tushunchalarni yaxshilaydi Varvik va Nettilbek (2004) [127]. Shuningdek, tadqiqotchilar bir nechta vositalarni qo‘llash orqali o‘qituvchilarni hissiy intellektni oshirishga o‘rgatish,

o‘qituvchilarni o‘z o‘quvchilarini tushunish nuqtai nazaridan xabardor bo‘lish va o‘z o‘quvchilarini takomillashtirishga g‘amxo‘rlik qilish, yanada qulay o‘quv muhitini yaratish uchun yordam beradi. Agar o‘qituvchilar o‘quvchilarning taraqqiyoti haqida chin dildan qayg‘ursa va o‘z o‘quvchilarining kayfiyatini, hissiy holatini idrok etish va shunga mos ravishda tushunish uchun hissiy intellektga ega bo‘lsa, o‘quvchilarda o‘z o‘qituvchisiga nisbatan xayrixohlik vujudga keladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarni yaxshi o‘rganish natijalari do‘stona va yoqimli ta'lim muhiti bilan bog‘liq (Monsen, Ewing va Kvoka, 2014) [76].

Salovey va Mayer (1990) [70] nuqtai nazariga ko‘ra, hissiyot va intellekt bir-biriga ziddir. Ularning sotsial intellekt yondashuvi moslashuvchan va ijtimoiylashuvga mos kelishiga va munosabat natijasida individual yutuqlarni boshqarish uchun qo‘llanilishini nazarda tutadi. Nordin (2102) [80] intellektning asoslarini quyidagicha yoritib berdi:

1. O‘z-o‘zini anglash: Vazifani bajarish jarayonida favqulodda o‘z-o‘zini anglash bu o‘qituvchilar va yetakchilar o‘zlari va boshqalar bilan his-tuyg‘ular, orzu va istaklar, ehtiroslari va ruhiy holatda boshqa shaxslarga va ularning ish faoliyatiga qanday hissiy ta'sir ko‘rsatishini aniqlashdir;

2. O‘z-o‘zini nazorat qilish: Bu hissiy intellektning juda muhim jihati. Atrof-muhitda raqobatbardosh muhit hukm surar ekan, bu omil bo‘lmasa, tashkilotlar barbod bo‘ladi va tijorat nou-xau tez sur'atlar bilan uzatila olmaydi, faqat hissiy barqarorlikka ega va sentimentalizm ustidan nazoratga ega bo‘lgan shaxslar, muvaffaqiyatga erishish yoki muvaffaqiyatsizlikka qarshi turish qobiliyatiga ega bo‘ladilar;

3. Motivatsiya: Sentimentalizmni kuzatish, odamlarni ehtiroslar, his-tuyg‘ular va orzu-istaklardan ijobiy foydalanishga ilhomlantirish har qanday yutuq va tajriba uchun asosdir. Motivatsiyalangan odamlar o‘z his-tuyg‘ularini osonlikcha boshqara oladilar va o‘zlariga yuklangan vazifalarni samarali bajaradilar;

4. Empatiya: boshqalarga nisbatan his-tuyg‘ularni his qiladiganlar, ularga hamdard bo‘ladilar, o‘zgalarning baxtlari, quvonch va qayg‘ulariga sherik bo‘ladilar. O‘zgalarning komfortlari uchun kurashadilar;

5. Ijtimoiy mahorat – bu shaxsning muassasa yoki jamiyatning boshqa a'zolari bilan mustahkam aloqalarini osongina o‘rnatishi mumkin bo‘lgan yana bir omil: Bu qobiliyat o‘qituvchi obro‘sini, kuchini va talabalarning bilimini mustahkamlaydigan va ularning hayotiga ijobiy ta'sir ko‘rsatadigan kompetentsiyadir.

Empirik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yuqori darajadagi hissiy intellekt tajribasi yoshlarning ta’lim, shaxsiy va ijtimoiy hayotida muhim rol o‘ynaydi (Nordin, 2012) [80]. Labbaf, Ansari va Masoudi (2010) [139] ijtimoiy intellekt va ta’lim tashkiloti talablari o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri va ijobiy bog‘liqlikni ko‘rsatdi, shuningdek, sotsial intellektning ta’lim tashkiloti standartlariga ta'sirini ko‘rsatdi.

Turnipseed va Vandewaa (2012) [144] hissiy intellekt va tashkilotdagi fuqarolik xulq-atvori o‘rtasidagi jiddiy bog‘liqlikni aniqladilar, shuningdek, hissiy intellekt va ijtimoiy intellekt tashkilotning fuqarolik xulq-atvori uchun mos prognoz vositalari ekanligini ko‘rsatdilar. MacCann, Fogarty, Zeidner va Roberts (2011) [86] tomonidan qo‘llanilgan tadqiqot natijalari hissiy intellekt va ta'lim muhiti o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri va ijobiy bog‘liqlikni ko‘rsatdi. Rohatlanish, ijtimoiy uyushmalar, o‘zini-o‘zi qadrlash, o‘ziga ishonch, bosim qarama-qarshiligi va ishdan qoniqish o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik mavjudligi aniqlandi, ammo ijtimoiy mas'uliyat va ishdan qoniqish o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik topilmadi. Carmeli (2003) [39] hissiy intellekt, ishdan qoniqish, tashkiliy majburiyat va ish samaradorligi o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik borligini ko‘rsatadi. Carmeli va Josmann (2006) [40] hissiy intellekt va insonlarning mehnat qadriyatlari o‘rtasidagi konstruktiv va muhim korrelyatsiyani aniqladi. Bundan tashqari, u hissiy intellekt va insonparvarlik, hamkorlik o‘rtasidagi muhim yaqinlikni taqdim etdi. Gottleib (2006) [102] jamoalarda tashkiliy ta'lim o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri va ijobiy bog‘liqlik mavjud, degan xulosaga keldi.

Ijtimoiy intellekt fikrlashning asosi bo‘lib, boshqa intellektlarni shakllantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. G.V. Allport [82] ijtimoiy aql-idrokni insonning odamlarni to‘g‘ri hukm qilish, ularning xatti-harakatlarini bashorat qilish va shaxslararo munosabatlarda adekvat moslashishni ta'minlashning o‘ziga xos qobiliyati deb hisoblaydi. S. Viyes [143] tadqiqotlarida ijtimoiy intellekt shaxsning inson hayotiga moslashishi sifatida tanilgan, ya'ni hayotiy muammolarni hal qilish

qobiliyati deya ta’riflangan.

Bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilari – Namangan Davlat Universiteti ingliz tili yo‘nalishining talabalari, Chirchiq davlat pedagogika universiteti xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishi talabalari, Andijon davlat universiteti, filologiya (ingliz tili) yo‘nalishi talabalari hamda Turan International University xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishi talabalari sinovdan o‘tkazildi. Sinovdan o‘tgan talabalarning o‘rtacha yoshi 20,6 – 103 nafar o‘g‘il bolalar va 237 nafari qiz bolalardir. Shuni ta’kidlash kerakki, biz aqliy jihatdan ijtimoiy gender o‘ziga xosliklarini ajratamiz.

Tadqiqotning birinchi bosqichida ijtimoiy intellektning tarkibiy qismlari diagnostikasi (xulq-atvor natijalarini bilish, xatti-harakatlar sinflarini bilish, xatti-harakatlarning o‘zgarishini bilish, xatti-harakatlar tizimini bilish) J.P.Gilford va M.O. Sallivan usulidan foydalandik [102]. Bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarida ijtimoiy intellektni baholashning o‘rtacha darajasi (67%) ustunlik qiladi. Tajriba natijalari bo‘yicha "xulq-atvor oqibatlarini bilish" omili eng katta darajada ifodalangan (1-kichik test).

Demak, bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilari (97%) odamlarning his-tuyg‘ulari, fikrlari va niyatlarini tushunish asosida ularning keyingi ishlarini oldindan ko‘ra oladilar. Ushbu subtest natijalari bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilari kommunikativ kompetentsiyasining dinamiklik kabi tarkibiy qismlarining yuqori ma’nosi bilan chambarchas bog‘liq (N+ omil); ustunlik darajasi (E+ omil); mustaqillik (Q2+ omil); qisqalik (H+ faktori); shubhalilik (faktor L) ($p<0,01$). Ekspressivlik darajasiga qarab ijtimoiy intellektning idrok kabi komponenti guruhda og‘zaki ifoda etilgani ta’kidlangan. Bu insoniy munosabatlar xarakteriga yuqori sezgirlikka ega bo‘lgan talabalar guruhini (88%) tavsiflaydi. Ta’kidlanishicha, ushbu subtestning ma’nolari kommunikativ kompetensiyaning quyidagi komponentlari bilan ijobiy bog‘liq ($p<0,01$) hissiylik (I+ omil), vijdonlilik (G+ omil), intellektuallik (B+ omil), rivojlanish darajasi tasavvurning (M+ omili), diplomatiyaning (N+ omili).

Shunday qilib, tadqiqotlar tahlili shuni ta'kidlashga imkon beradiki, bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarining kommunikativ kompetentsiyasini oliy ta'lim sharoitida rivojlantirish ijtimoiy intellekt bilan sezilarli darajada bog‘liq. Bo‘lajak

ingliz tili fani o‘qituvchilarining kommunikativ kompetentsiyasi aqlning ijtimoiy rivojlanish darajasi bilan bog‘liq va unga asoslanadi. Ilmiy adabiyotlarni o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy tafakkuri, ularning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish holati kabi masalalar bo’yicha tadqiqotlar yetarli darajada amalga oshirilmagan. Shu munosabat bilan ijtimoiy-madaniy muhitning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ijtimoiy tadqiqotlarni kengaytirish zarur. Bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilari ijtimoiy tafakkurining o‘ziga xos xususiyatlari haligacha o‘rganilmagan.

Biz ijtimoiy intellektni shaxsning maxsus kognitiv salohiyati yoki aqliy resursi deb hisoblaymiz. Ijtimoiy intellekt jamiyatning madaniy omillarini hisobga olgan holda ijtimoiy-psixologik muammolarni samarali hal qilishni ta'minlaydi. Nazariy tahlil shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchining kasbiy mahorati shakllanishi ijtimoiy aqliy qobiliyatga bog‘liq. Bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchi kasbiy faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari va qo‘yilgan talablarni hisobga olgan holda ijtimoiy intellektni o‘qituvchining kasbiy faoliyati muvaffaqiyatining zaruriy omili deb hisoblash mumkin. Ijtimoiy intellekt bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilari uchun pedagog sifatida xizmat qiladigan, samarali faoliyat uchun zarur bo‘lgan ko‘plab pedagogik kompetentsiyalar, shu jumladan, kommunikativ kompetentsiya uchun asosdir.

Ijtimoiy darajasi standartlardan past bo‘lgan bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilari esa, murakkab munosabatlarga ega bo‘lib, ijtimoiy moslashish imkoniyati pasayadi.

Tajriba shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarining aksariyati odamlarning keyingi ishlarini oldindan ko‘ra oladilar. Ammo, agar ular o‘zini noodatiy tarzda tutadigan odamlar bilan muomala qilsalar, ularning prognozlari noto‘g‘ri bo‘lishi mumkin. Talabalar tomonidan 1-subtestni muvaffaqiyatli bajarish ularning ishtirokchilarning og‘zaki bo‘lmagan reaktsiyalarida yo‘naltirish qobiliyatini va odamlarning xatti-harakatlarini tartibga soluvchi norma modellari va qoidalarini bilishini ko‘rsatadi. Bu natija talabalarning pedagogik yo‘nalishi va o‘zbek muloqotining etnik xususiyatlari, me’yorlari, standartlari va xususiyatlari bilan

bog‘liq bo‘lishi mumkin. O‘zbeklarning muloqot madaniyatida xulq-atvor va xatti-harakatlarning oqibatlarini oldindan ko‘ra bilish qobiliyati katta ahamiyatga ega va bu qobiliyatlarga asoslangan muloqot strategiyasi va taktikasi qimmatlidir.

Shuningdek, o‘zbek talabalarining pedagogik diqqat markazida bo’ladigan aniq vaziyatlardagi xatti-harakatlari va etnik o‘ziga xosliklari odamlar bir-biriga nima deyishlarini tushunishga yordam beradi. Bu 3-subtest bo‘yicha vazifalarni bajarishga yordam beradi.

"Ifodali guruhlarni bilish" (2-subtest) va "shaxslararo o‘zaro ta'sir holatining tuzilishi va dinamikasini bilish" omillarining past ko‘rsatkichlari (4-subtest) ba'zi bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarining ma'lum shaxslararo muloqotda qiyinchiliklarni his qilishlarini ko‘rsatadi.

Bunday bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilari ko‘pincha so‘zlarni noto‘g‘ri ishlatishadi va suhbatdoshning so‘z talqinida xato qilishadi. Bu kasbiy ta’lim jarayonida bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarining kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish yagona maqsadli ekanligini ko‘rsatadi. Yetarli korrelyatsiyalarning eng katta soni ijtimoiy intellekt testi Kettell tomonidan A+, F+, H+, E+, L+, Q2+, G+, N+ 16-PF baholari bilan o‘rnatiladi. Barcha subtestlar va, ayniqsa, kompozit baholash topilganligi statistik jihatdan isbotlangan introversiya ko‘rsatkichi bilan salbiy korrelyatsiyada ko‘rsatiladi ($p<0,01$) (A-, F-, H- baholari bilan).

Shunday qilib aytishimiz mumkinki, bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarida ijtimoiy intellekt intellektning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish uchun zarur omildir. Va bu sohada qilinadigan barcha ishlar bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiylashuvi hamda ijtimoiy intellektining yuqorilashida juda katta ahamiyat kasb etadi.

Birinchi navbatda Goulman hissiy intellektning quyidagi uchta asosiy komponentini muhokama qildi:

a) o‘z-o‘zini anglash, ya'ni odamlar doimo o‘z-o‘zini baholash va kuchli va zaif tomonlarini tanqidiy mulohaza yuritish, his-tuyg‘ularini og‘zaki ifodalash, boshqalarning fikr-mulohazalarini qabul qilish va muvaffaqiyatsizlikka o‘zini-o‘zi

takomillashtirish uchun turtki sifatida qarash orqali o‘zini yaxshiroq bilishga intiladi;

b) o‘z-o‘zini tartibga solish, bu shaxslarning o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish va o‘z maqsadlariga erishish uchun qulay bo‘lgan yo‘l tutish qobiliyatini anglatadi;

c) umid, nekbinlik va vazifani bajarish yoki faoliyatda ishtirok etish uchun kuchli rag‘batlantirish kabi bir qator ijobiy jihatlarni o‘z ichiga olgan motivatsiya;

Bu uch olim keyinchalik hissiy intellekt haqida o‘zlarining qarashlarini va nazariyalarini bildirdilar. Ularning ta’kidlashicha, hissiy intellekt dastlab o‘zaro bog‘liq qobiliyatlar to‘plami sifatida kontseptsiyalangan bo‘lsa ham [114], [115] keyingi talqinlarda tadqiqotchilar uni baxt yoki o‘zini o‘zi hurmat qilish kabi boshqa bir qator konstruktsiyalar bilan bog‘lashdi. Olimlarning fikricha:

"... keng ko‘lamli o‘rganilgan shaxsiy xususiyatlar guruhlari, shu jumladan muvaffaqiyatga bo‘lgan ehtiyoj kabi motivlar, hissiy intellektni boshqarish kabi o‘ziga bog‘liq tushunchalar, baxt kabi hissiy xususiyatlar va qat'iyatlilik kabi ijtimoiy uslublar qanday bo‘lsa, shunday deb nomlanishi kerak. Lekin ularni bir tipga jamlab barchasini hissiy intellekt deb nomlash mumkin." [117].

Hissiy intellekt barqaror shaxsiy xususiyatmi yoki buning o‘rniga ta’lim va ko‘rsatmalar orqali rivojlanishi mumkinmi, degan munozaralar bu sohada davom etdi. Bundan tashqari, Esmaelli va Jamhaneh ta’kidlashicha, tarbiyalash effektlari hissiy intellekt ko‘nikmalariga ta’sir qilishda tabiat ta’siriga ta’sir qilishi mumkin. Bar-On [0] ham hissiy intellektni hayotiy tajriba orqali rivojlantirish mumkinligini taklif qildi. Bu bizni hissiy intellekt odamlarda rivojlanishi mumkin va bu doimiy shaxsiy xususiyat emas, degan xulosaga olib keladi. Ushbu tushuncha ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlash dasturlari uchun muhimdir. Asosan, bu o‘qituvchilar va o‘quvchilar hissiy intellekt qobiliyatlarini oshirishlari mumkinligini anglatadi.

Ijtimoiy intellekt hissiy intellekt bilan chambarchas bog‘liq; ammo, bu ikki konstruktsiya o‘rtasida sezilarli farqlar mavjud. G‘amxo‘rlik etikasi va ta’lim falsafasi ustida ko‘p ishlagan Nel Noddings, g‘amxo‘rlik munosabatlarida, "g‘amxo‘rlik qiluvchi birinchi navbatda g‘amxo‘rlik qilayotganiga e’tibor beradi va bu e’tibor qabul qiluvchidir; ya’ni g‘amxo‘rlik qiluvchi o‘z qadriyatlari va loyihalarini chetga surib, g‘amxo‘rlik qilayotganining ifodalangan ehtiyojlarini

tushunishga harakat qiladi. Bu rol, ta'lim kabi g‘amxo‘r kasblardagi odamlarning kundalik amaliyotida qiladigan ishlariga xosdir va u "o‘qituvchining axloqiy ustunligi" deb atalgan narsani aks ettiradi.

Ijtimoiy intellekt "shaxslararo energiya" bilan chambarchas bog‘liq [84], bu asosan ijtimoiy o‘zaro ta’sirlar va guruhlarda ishtirok etishdan kelib chiqadi. Mualliflar Baumeister va Learyning "mansub bo‘lish zarurati" gipotezasiga tayanadilar, bu gipotezaga ko‘ra, "odamlar hech bo‘lmaganda doimiy, ijobiy va muhim shaxslararo munosabatlarni shakllantirish va qo‘llab-quvvatlash uchun keng tarqalgan harakatga ega". Ayniqsa, talabalar tegishli bo‘lish ehtiyojlarini qondirishadi. Tengdoshlar guruhiga nisbatan motivatsiya kuchayishi mumkin, tashvish, darslardan qochish va maktabdan uzilish kabi noto‘g‘ri xatti-harakatlar minimallashtirilishi mumkin va o‘quvchilarning o‘zini o‘zi qadrlashi va o‘z-o‘zining samaradorligini oshirishi mumkin [83]. Ushbu ijobiy tuzilmalar sinfda faol ishtirok etish, faol va intensiv tildan foydalanish va amaliyot va kuchli akademik ko‘rsatkichlarga hissa qo‘shadi.

Ijtimoiy intellektni rivojlamtiruvchi jarayonlarda qatnashishning ahamiyati yuqoridir, shuning uchun bu masala biz 3-bobda batafsilroq muhokama qiladigan til o‘rgatishning ijtimoiy va shaxslararo tabiatini hisobga olgan holda ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlash dasturlari uchun muhimdir.

Buning uchun o‘qituvchilar birinchi navbatda o‘zlarining his-tuyg‘ularini taniy olishlari kerak, so‘ngra ularning xatti-harakatlari, reaktsiyalari va yuz ifodalarini sharhlash orqali o‘quvchilarning his-tuyg‘ularini o‘qishlari kerak. Bunday qobiliyatlar kuchli hissiy intellekt va ijtimoiy intellekt kompetentsiyalariga ega bo‘lish o‘qituvchilarning o‘zlari uchun ham ko‘p foyda keltirishi ko‘rsatilgan (Edmon-Kiger va Taker, Yost) va shuning uchun o‘qituvchi stressning past darajalari va ishdan qoniqishning yuqori darajasini boshdan kechiradi. Xususan, yuqori hissiy aqlli o‘qituvchilar o‘quvchilarga o‘z motivatsiyasini saqlab qolish va himoya qilishga yordam beradigan sinf muhitini yaratishga qodir ekanligi aniqlandi, maktabdan uzilish va tashvish va depressiya kabi hissiy bezovtaliklarga chidash kabi vaziyatlardagi noxush xatti-harakatlarni yumshatish, mojarolar, zo‘ravonlik,

tajovuzkorlik va antisosial xatti-harakatlar darajasini pasaytiradi [90], ular butun dunyo bo‘ylab sinflarda paydo bo‘ladi va ular boshdan kechirganlarida o‘zlarining his-tuyg‘ularidan ko‘proq xabardor bo‘lishlari kerak [78].

Demak, yuqoridagi fikrlar asosida ijtimoiy intellektning o‘quv jarayoni, guruhlar bilan kommunikatsiyaga, o‘qituvchilar va o‘quvchilar munosabatlari va motivatsiyasiga ta’sir qilishi aniqlangan hamda ijtimoiy intellektning o‘quv jarayonini mustahkamlash va muvaffaqiyatni oshirishda muhim ahamiyati mavjudligi ko‘rsatib berilgan.

II bob yuzasidan xulosalar;

1. Shaxsning sotsial intellekt taraqqiyotini tadqiq qilish bugungi kundagi fan oldida turgan muhim vazifalardan biri ekanligi tasdiqlandi.

2. Talabalar sotsial intellektining o‘ziga xos xususiyatlarini tekshirishda foydalaniladigan o‘lchash mezonlari, kriteriylari, taraqqiyot ko‘rsatkichlari xilma-xil ilmiy-nazariy negizlarga qurilgandir.

3. Sotsial intellekt taraqqiyoti muammosi yuzasidan xilma-xil konsepsiyalar, nazariyalar, yo‘nalishlar, qarashlar, yondashuvlar, turli jabhalar va jihatlar mavjud bo`lib, barcha yoshdagi talabalarning sotsial intellekti taraqqiyoti darajalarini aniqlash bo‘yicha yetarli (ratsional, optimal) tadqiqot natijlari mavjud emas.

III BOB. BO‘LAJAK INGLIZ TILI FANI O‘QITUVCHILARIDA SOTSIAL INTELLEKTNI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

3.1. Bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarida sotsial intellektning namoyon bo‘lishi

Aynan ijtimoiy intellektni tashkil etuvchi hodisalar va ularni talqin qilish insonlarni kelajakdagi hodisalarga avvaldan tayyor turishlariga yordam beradi. Amaliy masalalarni hal qila olish qobiliyati, verbal va ijtimoiy kompetentlik ijtimoiy intellektning tarkibini tashkil etuvchi asosiy komponentlar hisoblanadi.

Ijtimoiy intellektning funksiyalari quyidagilardan iborat:

1. O‘zgaruvchan sharoitlarda adekvatlikni va moslashuvchanlikni ta`minlashi;
2. Taktik va strategik yo‘nalishlarda o‘zaro muvaffaqiyatli mutanosiblik dasturlari va rejalarini shakllanishi, joriy masalalarni hal qilish;
3. Shaxslararo munosabatlardagi voqealarni rejalashtirish va ularning rivojlanishini prognoz qilish;
4. Motivatsion funksiya;
5. Ijtimoiy raqobatbardoshlikni kengaytirish (IR);
6. O‘z-o‘zini shakllantirish, o‘z-o‘zini anglash, o‘z-o‘ziga saboq berish.

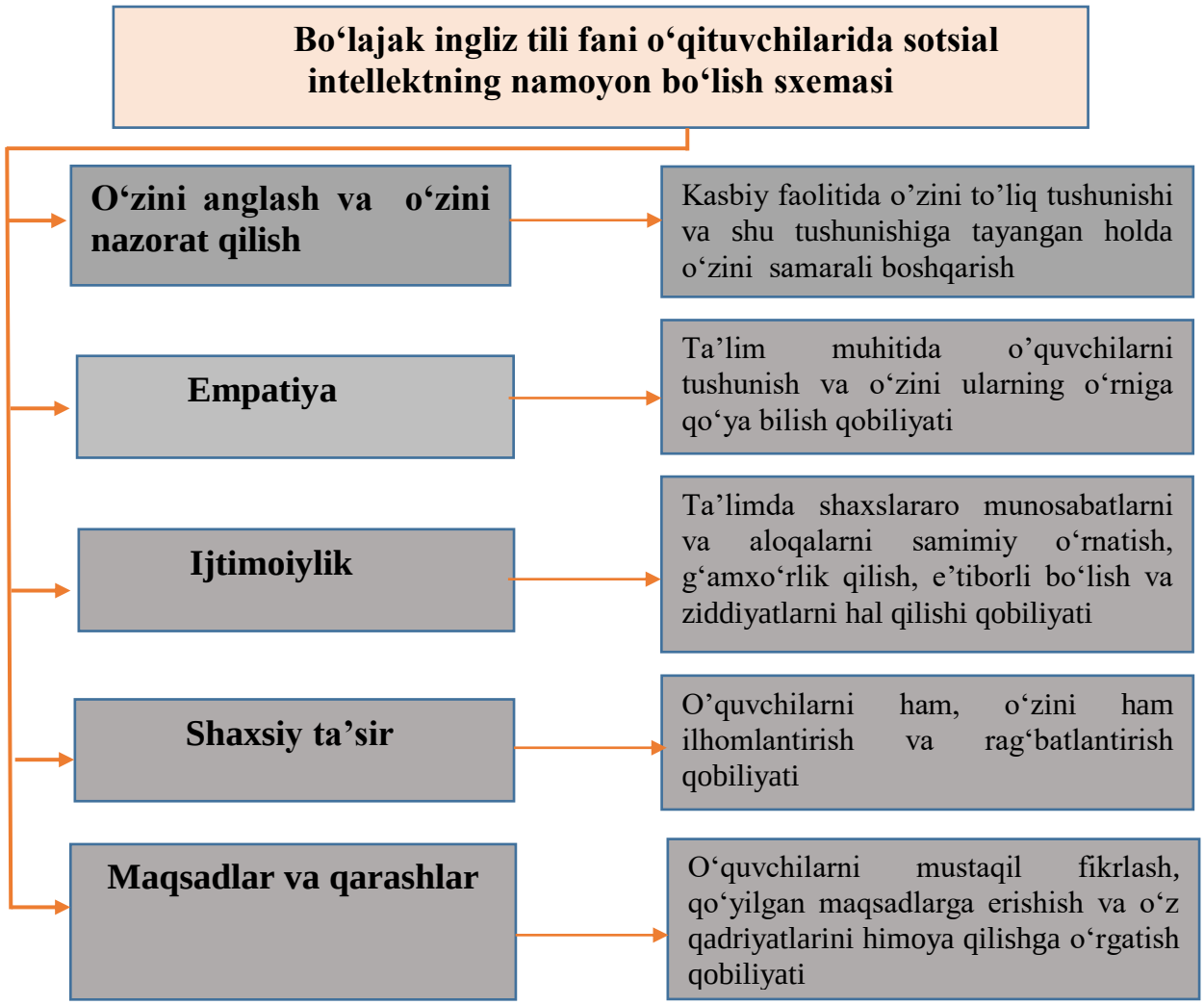
Ijtimoiy intellektning asosiy vazifalaridan biri uzoq muddatli o‘zaro munosabatlarni shakllantirishdir. O‘zaro munosabatlarning darajasi va xarakterini tushungan holda kelajakda bir-biriga ijobiy ta’sir o‘tkazish va munosabatlarni mustahkamlashdan iboratdir.

Ijtimoiy intellekt muayyan vaqt uchun asab-psixik holatni, ijtimoiy muhit omillarini va ijtimoiy munosabatlarning qanchalar muvaffaqiyatliligini aniqlaydi, emotsional zo‘riqish, stress noqulayliklari, favqulodda holatlarda hamda shaxs inqirozi holatlarida saqlash imkoniyatini beradi.

Ijtimoiy intellektning favqulodda yuz beradigan inqirozlar, uzoq cho‘ziladigan stresslar, o‘z-o‘ziga bo‘lgan hurmatni tushunib yetishi holatlarida yordam beruvchi mobilizatsion funksiyasi juda muhim hisoblanadi.

Ijtimoiy intellekt insonlar o‘rtasidagi munosabatlarda sodir bo‘ladigan hodisalarni prognoz qilish va ularga tayyor turish imkoniyatini beradi hamda

psixologik zo‘riqishlarga bo‘lgan bardoshni mustahkamlaydi.

3.1-rasm. Bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarida sotsial intellektning namoyon bo‘lish sxemasi

Umumiy intellektning tarkibidan farqli ravishda ijtimoiy intellektning tarkibida o‘z-o‘zini anglashning shaxsga oid xususiyatlari va xarakteristikalari katta rol o‘ynaydi. Bunda o‘z-o‘zini anglash “mashaqqatli”, komplekslar va psixologik himoya to‘siqlari bilan to‘lib-toshgan bo‘lmasligi kerak. Shuning uchun ham avtoritar shaxsda ijtimoiy intellektning yuqori ko‘rsatkichlari juda kam uchraydi. Bunday shaxs odamlar bilan muomalaga kirishganda ko‘zga tez tashlanmaydigan qiyinchiliklarni boshdan kechiradi, odamlarni yomon tushunadi, (masalan, boshqa jinsdagilarni), ular bilan chiqishib keta olmaydi, ba`zida esa u odamlardan umuman qo‘rqadi. Bunday kishining o‘z-o‘zini anglashi rivojlanmaganligi sababli

komplekslarga to‘la bo‘ladi. Shaxsiy qiziqishlari kam bo‘ladi yoki bo‘lmaydi, o‘zini anglamagan holda agressivlikka beriluvchan bo‘ladi.

Agressivlik odamlar bilan risoladagidek munosabatga kirishishda to‘siqdir. Negativlik, tanqidiy fikrlar, birovning yutug‘ini ko‘rolmaslik, tez-tez hafa bo‘lish, bunday toifa odamlarga xosdir. Avtoritarlik va agressivlik – kommunikativ bilimlarning kamligi va tajribasizlik, uyalish va yopiqlikka nisbatan odamlar bilan til topishish va o‘zaro munosabatlarga kirishishni to‘sib qo‘yuvchi nisbatan kuchliroq omillardir.

Ijtimoiy intellekt “inson-inson” sohasidagi kasblarda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, pedagoglar, psixologlar, psixoterapevtlar, jurnalistlar, menejerlar, huquqshunoslar, shifokorlar, siyosatchilar, tadbirkorlar faoliyatini prognoz qila olish imkoniyatini beradi.

Mutaxassislarning, xususan, o‘qituvchilarning ijtimoiy intellekt muammosi bugungi kunda rivojlanayotgan olam uchun juda dolzarbdir. Muammo shundaki, ona tilisi ingliz tili bo‘lmaganlar "ijtimoiy" xatolarga yo‘l qo‘yishi mumkin va bu holda ijtimoiy intellekt asosiy rol o‘ynaydi. Keyinchalik ijtimoiy intellektni muloqot jarayonida ko‘rishimiz mumkin bo‘lgan boshqa darajani, ya’ni madaniyatlararo muhitdagi roli nuqtai nazaridan ko‘rib chiqish muhimdir. Madaniyatlararo muloqot turli tillar, madaniyatlar, ijtimoiy odatlar va xulq-atvor normalarini ifodalovchi odamlar bilan muvaffaqiyatli kommunikativ aloqada bo‘lish qobiliyati, ehtimol tug‘ma emas, balki ko‘proq orttirilgan qobiliyat sifatida belgilanishi mumkin. Bu nafaqat tilning o‘ziga xos mahorat bilan va oqilona qo‘llanilishini, balki madaniy sezgirlik, siyosiy to‘g‘rilik, shuningdek, ma’lum bir guruh yoki alohida shaxsning ehtiyojlariga e’tibor berish bilan mos ijtimoiy konventsiyalarni mohirona qo‘llashni anglatadi.

Hozirgi kunda mehnat dunyosida samarali ishlash uchun zarur bo‘lgan bilimlar va ko‘nikmalar ko‘lami ortib bormoqda. Bugungi kunda ishbilarmonlar o‘zlarini turli milliy va madaniy kelib chiqishi bo‘lgan boshqalar bilan birga topishlari ehtimoli ko‘proq. Biznes olamining xalqarolashuvi ingliz tili o‘qituvchilari uchun yangi muammo tug‘dirdi. Biroq, ingliz tili o‘qituvchisining roli til va muloqotni

o‘rgatishdir.

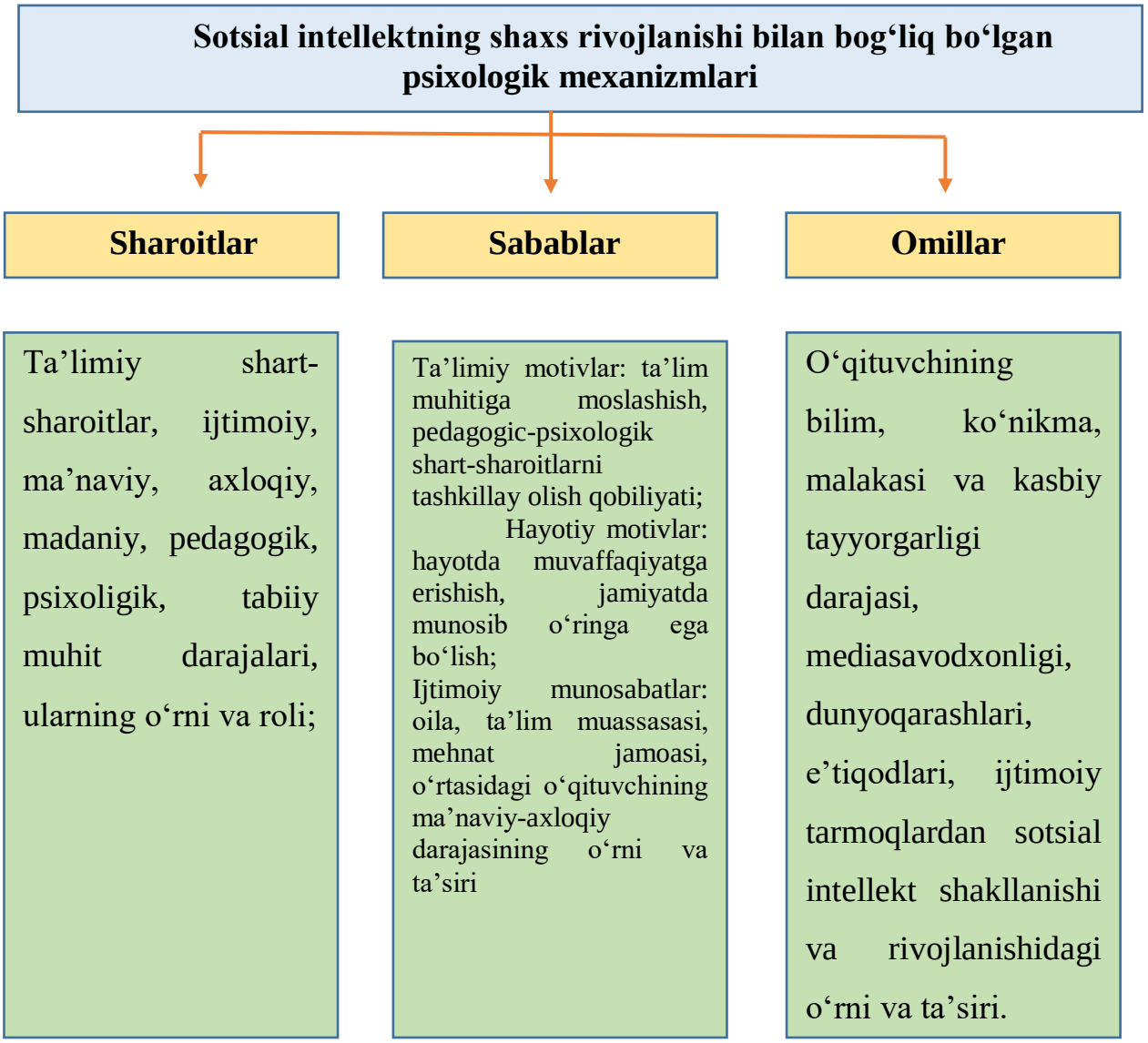
"O‘qituvchi – o‘quvchi" muloqotida tinglash qobiliyati ham juda muhim, ammo u suhbatlar va turli intervyular o‘tkazish uchun zarurdir. Eshita olmagani uchun kelisha olmaydigan odamlarni qanchalik tez-tez uchratamiz! Agar qiziqish ko‘rsatmasangiz, odamni ishontirishga harakat qilishning ma’nosi yo‘q. Agar siz uni faqat eshitsangiz, lekin tinglamasangiz, boshqa nuqtai nazarni ko‘rish mumkin emas. Bizning fikrimizcha, ushbu asosiy muloqot qobiliyatini o‘rganish juda oson, faqat barcha holatlarda ob`yektiv bo‘lish qobiliyatidan tashqari. Bizning har birimiz yashirin noto‘g‘ri qarashlarga ega va faqat haqiqatan ham iste’dodli suhbatdoshimiz o‘z noto‘g‘ri qarashlariga to‘liq qarshi tura oladi.

Ushbu barcha sabablar tufayli ko‘pchilik psixologik tadqiqotchilarda ijtimoiy intellektga qiziqish, qoida tariqasida, shaxsning intellektual jarayonlari uchun yangi kontseptual apparatni qurish bilan bog‘liq holda paydo bo‘ldi. Shu bilan birga, "ijtimoiy intellekt" atamasi tadqiqotning alohida mavzusi ma’nosida emas, balki kontekstda ko‘proq ishlatilgan. Shunday qilib, bugungi kunda ijtimoiy intellekt muammosi bo‘yicha nazariy va eksperimental psixologik tadqiqotlar amalga oshirildi.

Biroq, bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchisining ijtimoiy intellektining tuzilishi hali ham tadqiqotchilar e’tiboridan chetda qolmoqda. Faoliyatning pedagogik sohasi mutaxassisining ijtimoiy intellekt funktsiyalariga, ijtimoiy intellektning o‘qituvchining shaxsiy xususiyatlari bilan aloqasi xususiyatlariga, shuningdek, pedagogik faoliyatning muvaffaqiyatiga e’tibor qaratish lozim. Bu muammo o‘qituvchining ijtimoiy intellekt strukturasini qurish va uni empirik tarzda sinab ko‘rishdir. O‘qituvchining ijtimoiy intellektini mikro, mezo va makro darajada faoliyat ko‘rsatishning tarkibiy qismlari va mexanizmlarini o‘rganish uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan tadqiqot usullarini yanada takomillashtirish zarur. O‘qituvchilarning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishning psixologik mexanizmlari, omillari va shartlarini ajratib ko‘rsatish va asoslash, o‘qituvchilarning kognitiv uslublardan foydalanishni amalga oshirishda faollashtirish va ularning ijtimoiy intellektini ma’lum darajada orttirishga yordam berish kerak.

Ikkinchisi, o‘qituvchilarning kasbiy faoliyati muvaffaqiyatining ijtimoiy intellekt tarkibidagi qobiliyatlarni rivojlantirishga ta’sirini aniqlashga imkon beradi.

Ushbu tadqiqotda bizning nuqtai nazarimiz ijtimoiy intellekt tushunchasini ko‘rsatishimiz, ijtimoiy intellektning kognitiv, mnemonik va empatik tuzilmalarining tavsifini taqdim etishimiz kerak.

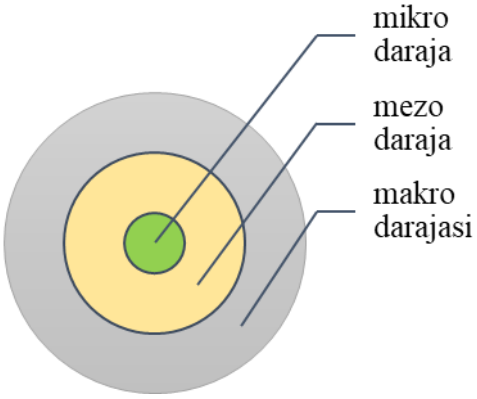

3.2-rasm. Sotsial intellektning shaxs rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lgan psixologik mexanizmlari

Demak, ijtimoiy intellekt - bu boshqalar bilan yaxshi munosabatda bo‘lish va ularni siz bilan hamkorlik qilish qobiliyatidir. Ba’zan sodda qilib aytganda, "insonlar mahorati" deb ataladigan ijtimoiy intellekt vaziyatlarni va ularni boshqaradigan ijtimoiy dinamikani bilishni, shuningdek, odamga boshqalar bilan munosabatda bo‘lishda o‘z maqsadlariga erishishga yordam beradigan o‘zaro ta’sir qilish uslublari

va strategiyalarini bilishni o‘z ichiga oladi. Bu, shuningdek, ma’lum miqdordagi o‘z-o‘zini anglash va o‘z his-tuyg‘ulari va reaktsiya shakllarining ongini o‘z ichiga oladi. Fikrimizcha, ijtimoiy intellekt tushunchasi shuni ko‘rsatadiki, bu intellekt kognitiv, mnemonik va empatik tuzilmalarni o‘z ichiga oladi *[3.4-rasmga qarang]*. O‘qituvchining ijtimoiy intellekti kognitiv, tizimli va yaxlit tuzilmalarni o‘z ichiga olgan shaxsiy mavjudotlar majmuasi ekanligi ta’kidlandi.

Tizim tuzilmalari – bu ajralmas tarkibiy qismlarni o‘z ichiga olgan kommunikativ, xususan, kutish, markazsizlashtirish, intellektual boshlash mexanizmlari, qaror qabul qilish, rejalashtirish, nazorat qilish va o‘z-o‘zini nazorat qilish, mulohaza yuritish va hokazo.

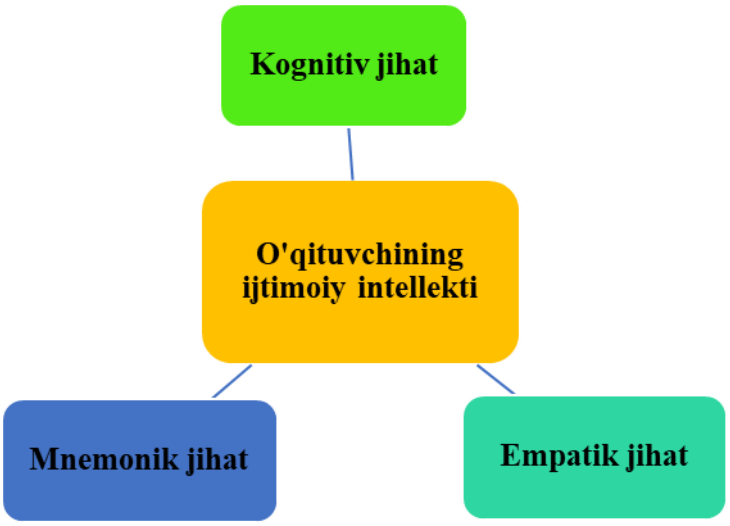

3.3-rasm. O‘qituvchining ijtimoiy intellektining tuzilishi

(Manba: ilmiy ma’lumotlar asosida muallif yondashuvi).

Shu bilan birga, kommunikativ kompetentsiya va mutaxassisning kognitiv kompetentsiyasining tarkibiy qismlari bo‘lgan o‘qituvchining qobiliyati (tushunish va tushuntirish qobiliyati) inson xulq-atvorining ta’sirini bashorat qilish, mantiqiy muhim xususiyatlarni va shaxsning turli og‘zaki bo‘lmagan reaktsiyalarini umumlashtirish qobiliyati, ularni keltirib chiqargan ijtimoiy vaziyat kontekstiga qarab, odamning turli og‘zaki reaktsiyalariga ko‘ra o‘zgarishlarni tushunish qobiliyati; shaxslararo o‘zaro ta’sir holatining rivojlanish mantiqini tushunish qobiliyati, ushbu vaziyatlarda turli odamlarning xatti-harakatlarining qiymati, birinchi navbatda, ijtimoiy intellekt, prognostik kompetentsiya va empatiyaning mikro darajasida taqdim etiladi. Mezodarajada esa, ijtimoiy intellektning ishlashini

ta’minlaydigan oldindan ko‘rish, markazsizlashtirish, intellektual tashabbus, qarorlar qabul qilish, rejalashtirish, nazorat qilish va o‘zini o‘zi boshqarish, aks ettirish va boshqalar mexanizmlari esa, makrodarajada ta’sirlashishidir.

Ijtimoiy intellektning kognitiv jihati yetarlicha barqaror bilimlar, baholashlar, hodisalarni talqin qilish qoidalari, inson hatti-harakatlari, ularning munosabatlari va boshqalarni o‘z ichiga oladi. Ijtimoiy intellekt mikro tuzilmaviy va akrostrukturaviy darajalarda mavjud talqin qilish tizimiga asoslanadi. Ijtimoiy intellektning kognitiv jihatining mikrotuzilmasi ikkinchisining xususiyatlari bilan belgilanadi, ya’ni sub`yekt qabul qiladigan ma’lumotlarni malakali qayta ishlash va baholashni, shaxslararo o‘zaro ta’sirlarni, aloqalarni rejalashtirish va prognozlash asosida uning bashoratini belgilaydigan kognitiv baholash, aloqa jarayonining to‘g‘ri bajarilishini ta’minlash (bu funktsiya sherikning muloqot jarayonini adekvat idrok etish va tushunish bilan bog‘liq). O‘z navbatida, ijtimoiy intellektning kognitiv jihatining makrotuzilmasi shaxsning o‘ziga qadriyat sifatida munosabatida, shaxslararo munosabatlardagi qimmatli semantik pozitsiyada, shuningdek, insonning motivatsiyasi va qadriyat yo‘nalishini yangilash, kasbiy va boshqa faoliyatda aksiologik munosabatga erishish maqsadida namoyon bo‘ladi *[7-rasmga qarang]*.

3.4-rasm. O‘qituvchi ijtimoiy intellektining tuzilishi

(Manba: ilmiy ma’lumotlar asosida muallif yondashuvi).

Mikro darajadagi ijtimoiy intellektning manbai biz ta’kidlagan funktsiyalarning doimiy yangilanishidir. Integratsiya natijalari sub`yektga shaxslararo o‘zaro munosabatlarning xususiyatlariga e’tibor qaratishga, boshqa shaxslarning hatti-harakatlarini aniqlashga va adekvat baholashga imkon beradigan subyektiv o‘lchovlar to‘plamini ko‘rib chiqish mumkin. Ijtimoiy intellektning asosiy natijalaridan biri bu turli modalliklarga ega bo‘lgan yuqori darajadagi individual statistik ma’lumotlarning mavjudligidir. Ular psixo-semantik subyektiv masshtablarning ba’zi bir makonlari, noverbal hatti-harakatlarning ramzlari, til mahsuloti normalari va boshqalar. Ijtimoiy intellektning makro-strukturaviy darajadagi vazifasi ijtimoiy o‘zaro ta’sir sheriklariga o‘zini va boshqalarni shaxs sifatida baholash imkoniyatini berishdir. Bunday holda, shaxsning qiymat yo‘nalishi umume’tirof etilgan ijtimoiy me’yorlarni aks ettirishi va hatto ular bilan ziddiyatga kirishishi shart emas. Ammo har doim ma’lum bir jamiyat va uning vakillari mavjud bo‘lib, unda dunyoga individual qarash odamlar uchun shaxsiy qadriyatlar va ma’nolarga ega.

Shaxsning ijtimoiy intellektining mnemonik jihati voqealarni, hayotiy hodisalarni, ularning xatti-harakatlarini va o‘zlarining xatti-harakatlarini ushbu hodisalarning predmeti sifatida izohlash qobiliyatining mavjudligini tavsiflaydi. Mnemonik jihat subyektning shaxsiy tajribasiga asoslanadi, bunda subyektiv statistika shaxsiy talqin kompleksini tashkil qiladi. Bu holda polimodallik insonning erkak/ayol hayotining turli jihatlariga ko‘ra turli xil talqin qilish tizimlariga ega ekanligini anglatadi. Shunday qilib, ular bir-biri bilan ziddiyatli bo‘lishi mumkin, ammo psixologik jihatdan ular mnemonik jihat va ijtimoiy intellektning asoslangan birligini ta’minlovchi ichki tuzilmalardan iborat.

Shaxs munosabatlari makonida doimiy ravishda boshqa odamlarni, ularning xatti-harakatlarini baholash zarurati paydo bo‘ladi, asta-sekin odamlarning dunyoni idrok etishi va boshqalar tomonidan idrok etilishining muvofiqligi mezoni hisoblangan turli xil strategiyalar ishlab chiqiladi. O‘z navbatida, ushbu strategiyalar ijtimoiy intellektning mnemonik komponentining dominant darajasini ko‘rsatadigan shaxslararo sohada tegishli baholash va shaxsiy talqin kompleksini tashkil qiladi. Ijtimoiy intellektning ta’kidlangan jihati ko‘p jihatdan odam o‘z biznesini shaxs

dunyosiga nisbatan izohli qiymat majmuasi bilan bog‘liq bo‘lgan biznesini ustuvor deb tanlagan xatti-harakatlar shakliga bog‘liq.

Shunday qilib, biz integratsiyaning asosiy natijalarini ijtimoiy intellektning funktsiyalari turli xil usullarga ega individual statistik ma’lumotlarning mavjudligini taxmin qilamiz. Birinchi natija – bu psixo-semantik subyektiv o‘lchovlar, ramzlar va noverbal xatti-harakatlar tamoyillari va nutq ishlab chiqarishning turli me’yorlari. Ushbu usullarning ro‘yxati to‘ldiruvchi bo‘lishi mumkin, ya’ni statistika hayotning turli tomonlarini aks ettiradi, chunki ular chuqurlik, uzunlik, reprezentativlik va boshqalarga asoslanadi. Shu bilan birga, statistika ijtimoiy intellektning birliklari, ularning tuzilishi, funktsiyalari va genezisi bo‘lishi mumkin, ular bir tomondan yetarlicha chuqur va ijtimoiy stereotiplardan – ikkinchi tomondan, juda farq qiladi. Agar stereotip barqaror tuzilma bo‘lsa, ijtimoiy intellektning qat'iy darajadagi mnemonik jihati turli xil hayotiy vaziyatlarga, ularning statistikasiga bo‘lgan munosabatlarda o‘zgarmasdir. Statistik ma’lumotlar va stereotiplar har bir insonning ijtimoiy intellektini kelajakda tashkil etishga yordam beradi.

Ijtimoiy intellektni o‘lchash mumkin. Ijtimoiy intellektni o‘lchash o‘zaro ta’sir ko‘nikmalarini aniqlash va keyin ularni xulq-atvorga qarab baholashni o‘z ichiga oladi. Insonning barcha o‘zaro ta’siri u yoki bu kontekstda sodir bo‘ladi va samaradorlik o‘zaro aloqada bo‘lishga chaqirilgan kontekstlarni o‘zlashtirishni o‘z ichiga oladi. Shunday qilib, ushbu fikrga ko‘ra, ijtimoiy intellekt kontekstlarni tushunish, turli kontekstlar ichida va o‘rtasida qanday harakat qilishni bilish va o‘z maqsadlariga erishish uchun turli kontekstlarda o‘zini qanday tutish kerakligini bilishni anglatadi. Boshqacha qilib aytganda, ijtimoiy intellekt xulq-atvordan kelib chiqadi, shuning uchun biz ijtimoiy intellektning ko‘rsatkichlari sifatida turli xil kuzatiladigan xatti-harakatlardan foydalanamiz.

Shunday qilib, ijtimoiy intellektni rivojlantirish mumkin. Avvaliga ijtimoiy intellektni o‘rganilgan xulq-atvor orqali namoyon bo‘ladigan ko‘nikmalar yig‘indisi sifatida tushunib, so‘ngra o‘z xulq-atvorining boshqalarga ta’sirini, ya’ni boshqalar bilan muomala qilishda muvaffaqiyat qozonish darajasini baholab, yangi xulq-atvor va yangi o‘zaro ta’sir strategiyalarini sinab ko‘rish mumkin. Eng oddiy so‘zlar bilan

aytganda, bu "odamlar bilan til topishish" qobiliyatidir, bu – taxmin qilingan narsa – odamlar o‘sib ulg‘ayganlarida, yetuklashganda va boshqalar bilan munosabatda bo‘lishda tajriba orttirishadi. Afsuski, ko‘p odamlar yoshi ulg‘aygan sari o‘rganish va o‘sishda davom etmaydilar va ko‘p odamlar ijtimoiy, biznes yoki professional vaziyatlarda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan xabardorlik va ko‘nikmalarni hech qachon egallamaydilar. Ko‘rinib turibdiki, boshqalar bilan munosabatda bo‘lishda tushuncha va malakaga ega bo‘lmagan kattalar asosiy tushunchalarni tushunish va shaxslararo samaradorlikning keng qamrovli modeliga nisbatan o‘zlarini baholash natijasida o‘zlarining ijtimoiy intellekt maqomini sezilarli darajada yaxshilashlari mumkin.

Bizning tadqiqotlarimizga ko‘ra, amaliy atamalar kommunikativ vazifalarni hal qilish, tegishli fikr-mulohazalarni tahlil qilish va amalga oshirish qobiliyati (masalan, "iqtidorli muloqot" turini ta’minlash) ijtimoiy intellekt paradigmalari bilan bog‘liq.

Shuning uchun, bizning empirik natijalarimizdan yaqqol ko‘rinib turgan ijtimoiy intellektning tuzilishi quyidagi beshta asosiy tarkibiy qismlarni ajratib ko‘rsatishni o‘z ichiga oladi:

1) shaxsning eng chuqur va adekvat tarzda idrok etish qobiliyati (kuzatishni namoyish etish, tezkorlik bilan harakat qilishga tayyor bo‘lish, ijtimoiy o‘zaro ta’sir holatlarida orientatsiyalash va boshqalar);

2) shaxsning ichki xususiyatlari va xususiyatlarini chuqur anglash qobiliyati (ruhlar olamiga kirib borishni, sezgini nazarda tutamiz);

3) empatiya qobiliyati (hamdardlik, hamkorlik, mehribonlik, yordam berishga tayyorlikni hurmat qilish);

4) boshqa shaxsning xatti-harakatlarini tahlil qilish qobiliyati (mulohaza yuritish);

5) o‘zini va subyekt bilan aloqa jarayonini boshqarish qobiliyati (o‘zini o‘zi boshqarish uchun).

Demak, ishonchimiz komilki, ijtimoiy intellekt kommunikativ kompetentsiya, oldindan ko‘rish va aks ettirish sohasidagi kompetentsiya kabi hodisalarni ham o‘z ichiga oladi (ikkinchilari ijtimoiy intellektning tarkibiy qismlari sifatida qaraladi). Bu

nuqtai nazarni biz empirik tadqiqotlarimizda sinab ko‘ramiz. Ijtimoiy intellektni rivojlantirishning yuqori darajasi mezoniga ko‘ra, o‘qituvchi ijtimoiy (shu jumladan asl, nostandart) vazifalarni, shuningdek, o‘qituvchining kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishish bo‘yicha mutaxassis tomonidan muvaffaqiyatli hal qilindi. Ushbu bosqichda O‘zbekistonning turli viloyatlaridagi oliy ta’lim muassasalarining 340 nafar bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari ishtirok etdilar. Tadqiqotning boshida biz o‘qituvchilarning ijtimoiy intellektini rivojlantirish darajasi toifaga (uning qaysi toifasiga), o‘qituvchi tomonidan o‘qilgan fanga (qaysi tsiklga) bog‘liq bo‘lishi haqidagi farazlarni taklif qildik (fanga tegishli bo‘lgan fanlar soni), shuningdek, shaxsning psixologik turi va o‘qituvchining jinsi xususiyatlari. Guruhlar va mikroguruhlarni taqsimlash randomizatsiya usuli (juftlik loyihalash texnologiyasi) yordamida amalga oshirildi, bu bizga har bir mikroguruhdagi erkaklar va ayollar sonini tenglashtirishga imkon berdi (ingliz tili fani o‘qituvchilari kiritilgan ushbu mikroguruhlardan tashqari).

Eksperimentning birinchi bosqichi 2019-2020-yillar davomida o‘tkazildi. Ushbu bosqichdagi tadqiqot usuli bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarini kuzatish, empirik tadqiqot uchun metodik vositalarni tanlashdan iborat. Tadqiqotimizning ikkinchi, empirik bosqichi 2020-2021-yillarda amalga oshirildi. Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi:

1) umumiy ilmiy usullar (tahlil, taqqoslash, umumlashtirish);

2) suhbat, kuzatuv, so‘rov metodlari, shunindek, Dj.Gilfordning “Sotsial intellektni o‘rganish” metodikasining moslashtirilgan varianti; R.B. Kettellning “Shaxsni 16 omil yordamida o‘rganish so‘rovnomasi” moslashtirilgan varianti; “Sotsial intellektni ekspert baholash” so‘rovnomasi va “O‘qituvchilarning ijtimoiy-hissiy intellekti va uning sinfdagi ta’lim muhiti bilan aloqasi” Likert shkalasining milliy muhitga moslashtirilgan varianti;

3) matematik va statistik usullar (tarqatish parametrlarini statistik baholash, x-Pirson mezoni, parametrik t-Student c parametrilari yordamida statistik gipotezalarni tekshirish). va parametrik bo‘lmagan U-mezoni Manna-Uitni, r-Spirman korrelyatsiya koeffitsienti).

Talabalar (bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilari)dagi ijtimoiy intellektni o‘rganishda Dj.J.P. Gilford va Ayzenkning metodikasidan foydalanar ekanmiz, uning tarkibidagi subtestlar shaxsning muloqot qirralarini yoritishga xizmat qiladi.

1. Bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchisining ijtimoiy intellekti va divergent fikrlashi subyektning ijtimoiy vaziyatlarni, munosabatlarni va o‘zaro munosabatlarni tushunish qobiliyatining yagona tizimini tashkil qiladi. Ijtimoiy intellekt tipik ijtimoiy ma’nolarni, divergent fikrlashni - individual ma’nolarda va turli xil ma’nolarda "boshqalarni" tushunishni ta’minlaydi, bu o‘qituvchiga kasbiy vaziyatni ijodiy va yaxlit idrok etishga, shaxslararo o‘zaro ta’sir holatlarini tushunishga imkon beradi hamda tipik ijtimoiy ma’nolarni uning individual ma’nolarining xilma-xilligi bilan boyitadi.

2. Ijtimoiy intellektning qobiliyatlari (tipiklarni tushunish qobiliyati vaziyatlarning ijtimoiy ma’nolari, og‘zaki bo‘lmagan iboralarning qadriyatlari, intonatsiyaga ko‘ra bayonning ma’nosi, tushunish dinamikasidagi vaziyat) va divergent fikrlash sifati bo‘lajak o‘qituvchidagi (ekstrapolyatsiyaning integral ma’nosini bashorat qilishda subyektiv tasavvurlar, vaziyat, semantik birliklarni umumlashtirish, assotsiatsiyalarni aktuallashtirish, noaniq materialni mavjud bo‘lgan mavzuni taqdim etish tizimiga aylantirish) o‘zaro ta’sirning ijtimoiy holatini tushunishda o‘qituvchilarning aqliy tuzilmalarini to‘ldirish uchun funktsional jihatdan o‘zaro bog‘liqdir.

3. Maktab o‘qituvchisining ijtimoiy intellekti va tarqoq tafakkuri subyektning ijtimoiy vaziyatlarni, munosabatlarni tushunishdagi qobiliyatlarining yagona tizimini tashkil etishida o‘zaro ta’sirlar aniqlandi. Ijtimoiy intellekt ijtimoiy tushunchani vaziyatlar, xilma-xil fikrlash – o‘qituvchiga kasbiy vaziyatni (shaxslararo o‘zaro ta’sir vaziyatlari) ijodiy va yaxlit, individual qadriyatlarning xilma-xilligi bilan tipik ijtimoiy ma’nolarni boyitish asosida idrok etishga imkon beradigan "boshqa shaxs"ni individual va shaxsiy ma’nolarda tushunishni ta’minlaydi.

4. Ijtimoiy intellektning o‘ziga xos xususiyatlari isbotlangan. Maktab o‘qituvchilarining soni ko‘p jihatdan individual shaxsiy fazilatlar, empatik qobiliyatlar, semantik hayot yo‘nalishlari, ularning shaxsiyatining psixotiplari,

mutaxassisning kasbiy yutuqlari bilan belgilanadi. O‘qituvchilarning ijtimoiy intellektining rivojlanish darajasi o‘qituvchilarning gender xususiyatlari, xususan, shaxsning gender o‘ziga xosligi bilan ham shartlanadi; Ijtimoiy intellekt o‘qituvchilarning gender motivatsion-xulq-atvor xususiyatlari, xususan, muvaffaqiyat motivatsiyasi, shaxsiy yo‘nalish, mansublik, ziddiyatli vaziyatdagi xatti-harakatlar uslubi, kasbiy faoliyatning kognitiv uslubi va boshqalar bilan belgilanadi.

5. O‘qituvchining ijtimoiy intellektini rivojlantirishning psixolingvistik xususiyatlari aniqlandi:

- o‘qituvchining ijtimoiy intellektini umumiy baholash insonning kommunikativ va bashorat qilish qobiliyati, refleks va empatik qobiliyatlari bilan ijobiy bog‘liqdir;

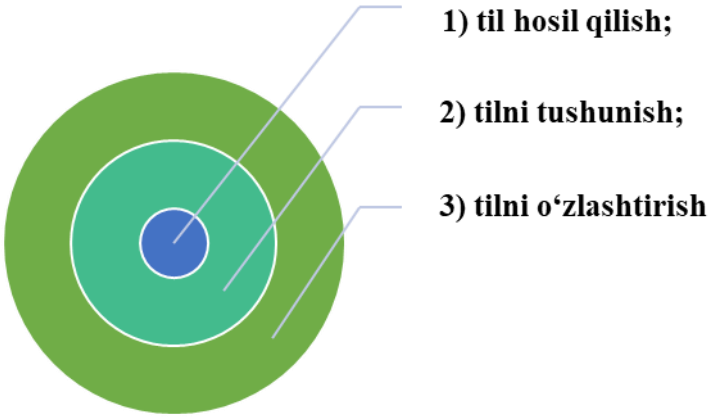
- o‘qituvchining ijtimoiy intellekti ko‘p jihatdan unga bog‘liq. Mutaxassis faoliyatini, uning ijodiy faoliyatini amalga oshirish uchun ijobiy shart-sharoitlarni yaratish, bu o‘qituvchining turli qobiliyatlarini rivojlantirishni faollashtiradi, unga kasbiy vaziyatlarda, shaxslararo munosabatlarda ijodiy va yaxlit idrok etish imkonini beradi. individual qadriyatlar va shaxsiy his-tuyg‘ularning xilma-xilligi bilan tipik ijtimoiy ma’nolarni boyitish asosida o‘zaro ta’sir ko`rsatadi;

- o‘qituvchining ijtimoiy intellektini rivojlantirishning yuqori darajasi jinsning o‘ziga xosligi, individual shaxsiy fazilatlari, xususan, ularning shaxsiyatining uyg‘un, mos keladigan va dominant psixotiplari, nochiziqli va (nochiziqli) qabul qilinishi yoki shaxsiy ahamiyatli uslub sifatida o‘z kasbiy faoliyatining bog‘liq bo‘lmagan uslubi bilan belgilanadi.. O‘qituvchining kasbiy yutug‘i va uning ijtimoiy intellekt darajasi o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlandi. Psixolingvistika uchta asosiy fikrni qamrab oladi; til ishlab chiqarish, tilni idrok etish va tilni o‘zlashtirish. Til ishlab chiqarish til orqali ma'no yaratish va ifodalash bilan bog‘liq jarayonlarni anglatadi. Tilni idrok etish yozma va og‘zaki tilni talqin qilish va tushunish bilan bog‘liq jarayonlarni anglatadi. Tilni o‘zlashtirish ona yoki ikkinchi tilni o‘zlashtirish jarayonlarini anglatadi.

Psixolingvistika yuqoridagi uchta fikrni tushuntiruvchi ko‘plab nazariyalarni taqdim etdi. Nazariyalar til o‘rgatish sohasida juda foydali bo‘ldi. Ba’zi ekspertlar

ulardan til o‘rgatish usullarini ishlab chiqishda asosiy nazariyalar sifatida foydalanadilar. Bu psixolingvistik yondashuv sifatida tanilgan. Psixolingvistik yondashuv bu til va fikrni bir-biriga bog‘langan, ammo butunlay mustaqil hodisalar sifatida ko‘radi. O‘rganish shaxs ichida sodir bo‘ladigan, so‘ngra ijtimoiy sohaga o‘tadigan kognitiv individual jarayon sifatida qaraladi.

Psixolingvistika til psixologiyasini o‘rganuvchi fan sifatida til o‘qitishda amalga oshiriladi. Bu tillarni o‘rganishda ishtirok etishi mumkin bo‘lgan psixologik omillarni o‘rganishga yordam beradi. Psixolingvistika dolzarb til va muloqotni qo‘llashga qaratilgan. Bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilriga tilni oson tushunish imkonini beradigan turli usullarni qo‘llashda qaror qabul qilish kerak. Yondashuv sifatida psixolingvistika nazariyalari asosida ishlab chiqilgan ba’zi metodlar mavjud bo‘lib, ular mamlakatlarda til o‘qitish sohasida keng qo‘llanilgan. Noto‘g‘ri tushunchaga yo‘l qo‘ymaslik uchun ushbu tadqiqotda psixolingvistika va til o‘rganish va o‘qitish bilan bog‘liq ba’zi atamalar ham tushuntiriladi. Adabiyotni ko‘rib chiqish psixolingvistikasi oddiygina inson tili va inson ongi o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganish sifatida ta’riflanadi (Maftoon va Shakouri, 2012). Xulosa qilib aytganda, psixolingvistikada uchta muhim jarayon tekshiriladi *[3.5-rasmga qarang]*.

3.5-rasm. Psixolingvistikada uchta muhim jarayoni

(Manba: ilmiy ma’lumotlar asosida muallif yondashuv).

Psixolingvistika javob berishga urinayotgan ko‘plab savollardan, xususan, ikkita savolga javob beradi:

1) tildan foydalanishimiz uchun tilni qanday bilishimiz kerak?

2) tildan oddiy foydalanishda qanday kognitiv jarayonlar ishtirok etadi?

Psixolingvistika tez rivojlandi va quyida [66] da keltirilganidek, bir nechta kichik fanlarga aylandi:

1. Nazariy psixolingvistika. U tildagi inson psixik jarayonlari bilan bog‘liq bo‘lgan til nazariyalariga, masalan, fonetika, diksiya, sintaksis dizayni, nutq va intonatsiyaga e’tibor qaratdi.

2. Rivojlanish psixolingvistikasi. Bu tilni o‘zlashtirish, birinchi tilni o‘zlashtirish (L1) va ikkinchi tilni o‘zlashtirish (L2) bilan bog‘liq. U fonologik, semantik va sintaktik egallash, jarayonni bosqichma-bosqich, bosqichma-bosqich va yaxlit holda tekshiradi.

3. Tilning ijtimoiy jihatlari, jumladan, ijtimoiy o‘ziga xoslik bilan bog‘liq ijtimoiy psixolingvistika.

4. Pedagogik psixolingvistika maktabdagi rasmiy ta’limning umumiy jihatlarini, jumladan, o‘qishga o‘rgatish mahoratini o‘rgatishda tilning rolini, fikr va his-tuyg‘ularni ifodalashda til qobiliyatini yaxshilashni muhokama qiladi.

5. Neyro-psixolingvistika til, til ishlab chiqarish va inson miyasi o‘rtasidagi munosabatlarga qaratilgan. Nevrologiya mutaxassislari miyaning biologik tuzilishini tahlil qilishga muvaffaq bo‘lishdi va kirish tili bilan nima sodir bo‘lishini va til chiqishi miyada qanday dasturlashtirilgan va o‘rnatilishini tahlil qilishdi.

6. Eksperimental psixolingvistika barcha til ishlab chiqarishlari va til faoliyati, til xatti-harakati va til natijalarini qamrab oldi va tajriba qildi.

7. Psixologiya, tilshunoslik, til o‘rganish, nevrologiya, psixiatriya, aloqa va adabiyotni o‘z ichiga olgan muayyan sohalarda ilgari tushuntirilgan psixolingvistikaning oltita kichik fanlari natijalarini qo‘llash bilan bog‘liq amaliy psixolingvistika.

Psixolingvistik yondashuv til va fikrni o‘zaro bog‘liq, ammo butunlay mustaqil hodisalar sifatida ko‘radi. Til o‘qitish bilan bog‘liq holda, o‘qitishning samarali usullarini shakllantirishda rivojlanish psixolingvistikasi va amaliy psixolingvistika muhim rol o‘ynaydi. Psixolingvistika nazariyasi insonning jismoniy va aqliy rivojlanishiga mos ravishda odamlarning til rivojlanishini qamrab oldi. Ushbu

nazariyalar ikkinchi til o‘rganuvchilarning maqsadli tilni o‘zlashtirishlari samarali bo‘lishi uchun til o‘qitish dasturlari va materiallarini ishlab chiqishda ko‘rib chiqiladi.

Tilni o‘rganish va tilni o‘zlashtirish maydoni – bu atama o‘z ona tilini o‘zlashtirgan chaqaloqlar (birinchi tilni o‘zlashtirish) va ikkinchi yoki chet tilini o‘rganayotganlar (ikkinchi tilni egallash) uchun ishlatiladi. Terminlardan foydalanish hali ham muammosiz. Ba’zi ekspertlar "til o‘rganish" atamasini, ba’zilari esa, "tilni o‘zlashtirish" atamasini qo‘llashadi. Bu tabiiy va ongsiz ravishda rasmiy shart-sharoitsiz o‘zlashtirilgan birinchi til va ona tilidan farq qiladi. Tilni o‘zlashtirish atamasi ikkinchi til yoki uchinchi til rasmiy yoki norasmiy ravishda o‘zlashtirilgan deb hisoblangani uchun ishlatiladi. Ushbu maqolada tilni o‘rganish uchun ikkinchi tilni o‘zlashtirishga ishora qiluvchi atama ishlatilgan. Til o‘rganishning ikki turi mavjud; naturalistik til o‘rganish va rasmiy til o‘rganish. Tabiiy tilni o‘rganish – bu tilni tabiiy, ongli ravishda va beixtiyor o‘rganishdir.

Bu odatda, ikki yoki ko‘p tilli jamiyatda sodir bo‘ladi. Aks holda, rasmiy til o‘rganish o‘qituvchilar, materiallar va o‘quv qo‘llanmalari bilan sinfda amalga oshiriladi. Shunday qilib, ushbu tadqiqoyda "til o‘rganish" atamasi qo‘llaniladi, bu esa, insonning til o‘rganish jarayonlariga ishora qiladi, rasmiy ta’lim sharoitida ikkinchi til yoki chet tilini o‘zlashtiriladi.

Til o‘rganishga ta’sir etuvchi omillar. Ba’zi talabalar yangi tilni boshqalarga qaraganda tezroq va oson o‘rganadilar. Bu fakt bilan bog‘liq muvaffaqiyatga ta’sir qiluvchi hal qiluvchi omillar, asosan, o‘quvchining nazorati ostida emas.

a) Intellekt. "Intellekt" atamasi an'anaviy ravishda ma’lum turdagi testlar bo‘yicha ishlashga ishora qilish uchun ishlatilgan. Ushbu testlar ko‘pincha maktabdagi muvaffaqiyat bilan bog‘liq va ba’zida aql va ikkinchi tilni o‘rganish o‘rtasidagi bog‘liqlik haqida xabar berilgan.

b) Qobiliyat. Til o‘rganishda muvaffaqiyatni bashorat qilish uchun o‘ylangan o‘ziga xos qobiliyatlar til o‘rganish "qobiliyati" nomi ostida o‘rganilgan. Tadqiqotlarda qobiliyat nuqtai nazaridan tavsiflangan tez o‘rganishga bo`lgan qobiliyati. Shunday qilib, biz yuqori qobiliyatli o‘quvchi osonroq va tez o‘rganishi mumkin, ammo boshqa o‘quvchilar ham sabr-toqatli bo‘lsalar, muvaffaqiyatga

erishishlari mumkin, deb taxmin qilishimiz mumkin.

c) O‘rganish uslubi. "Ta’lim uslubi" atamasi insonning yangi ma’lumot va ko‘nikmalarni o‘zlashtirish, qayta ishlash va saqlashning tabiiy, odatiy va afzal ko‘rgan usulini tavsiflash uchun ishlatilgan. Ba’zilar ko‘rmaguncha biror narsani o‘rgana olmasligini aytishimiz mumkin. Bunday o‘quvchilar "vizual" o‘quvchilar deb ataladigan guruhga kiradilar. "Aural" o‘rganuvchilar deb atalishi mumkin bo‘lgan boshqa odamlar "quloq orqali" yaxshiroq o‘rganadilar. "Kinestetik" o‘quvchilar deb ataladigan boshqalar uchun miming yoki rolli o‘yin kabi jismoniy harakatlar o‘quv jarayoniga yordam beradi. Bular idrokka asoslangan ta’lim uslublari deb ataladi.

d) Shaxsiyat. Ikkinchi tilni o‘rganishga ta’sir qilishi mumkin bo‘lgan bir qator shaxsiy xususiyatlar taklif qilingan. Ko‘pincha ekstrovert odam til o‘rganishga juda mos keladi, deb ta’kidlanadi. Shaxsiyatning o‘rganilgan yana bir jihati – bu inhibisyon. Tilni o‘rganishda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan tavakkalchilikni inhibe qilish tavsiya etiladi. Bundan tashqari, o‘quvchilarning tashvishlari – ko‘plab talabalar uchun tashvish, asabiylashish va stress hissi ikkinchi tilni o‘rganish tajribasi – keng qamrovli o‘rganilgan. Ikkinchi til sinflarida o‘quvchilarning tashvishlarini o‘rganadigan so‘nggi tadqiqotlar tashvishlanishning dinamik bo‘lishi va muayyan vaziyat va sharoitlarga bog‘liqligini tan oladi. O‘z-o‘zini hurmat qilish, empatiya, hukmronlik, gapiruvchanlik va sezgirlik kabi bir qator boshqa shaxsiy xususiyatlar ham o‘rganilgan. Biroq, til o‘rganishda shaxsning ta’sirini empirik tarzda ko‘rsatish oson bo‘lmadi.

e) Motivatsiya (ichki). Motivatsiya ikki omil nuqtai nazaridan aniqlangan: o‘quvchilarning kommunikativ ehtiyojlari va ikkinchi tilga munosabati. Agar o‘quvchilar turli xil ijtimoiy vaziyatlarda ikkinchi tilda gapirishlari yoki kasbiy ambitsiyalarni bajarishlari kerak bo‘lsa, ular ikkinchi tilning kommunikativ qiymatini sezadilar va shuning uchun uni bilishga undaydilar. Xuddi shunday, agar o‘quvchilar tilda so‘zlashuvchilarga nisbatan yaxshi munosabatda bo‘lsa, ular uni o‘rganishni xohlashadi.

f) Motivatsiya (tashqi). Til o‘rganishda o‘quvchilarning xulq-atvori va motivatsiyasiga o‘qituvchilar ham ta’sir ko‘rsatadi. O‘qituvchi talabalarning ikkinchi

tilni o‘rganishi yoki til o‘rganishga yaxshi munosabatda bo‘lishi sabablaridan biridir. O‘qituvchilar o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasiga ijobiy hissa qo‘shishlari mumkin, agar sinf xonalari o‘quvchilar tashrif buyurishni yaxshi ko‘radigan joy bo‘lsa, chunki mazmuni qiziqarli va ularning yoshi va qobiliyat darajasiga mos keladigan bo‘lsa, o‘quv maqsadlari birlashtirilgan, ammo boshqariladigan va tushunarli hamda atmosfera qo‘llab-quvvatlovchi bo‘lsa.

g) Madaniyat va maqom. O‘z madaniyati o‘zlari tilini o‘rganayotgan madaniyatdan pastroq bo‘lgan vaziyatlarda talabalar sekinroq o‘sishlari haqida ba’zi dalillar mavjud. Umumiy darajadagi ijtimoiy omillar motivatsiya, munosabat va tilni o‘rganish muvaffaqiyatiga ta’sir qilishi mumkin. Shunday omillardan biri tillar orasidagi ijtimoiy dinamik yoki kuch munosabatlaridir.

h) Yosh. Ikkinchi tilni o‘rganishga o‘quvchining yoshi ta’sir qiladi. O‘z tilida savodxonlik ko‘nikmalariga ega bo‘lgan bolalar yangi tilni samarali o‘zlashtirish uchun eng yaxshi holatda ko‘rinadi. Motivatsiyalangan, yoshi katta o‘quvchilar ham juda muvaffaqiyatli bo‘lishlari mumkin, lekin, odatda, ona tilida so‘zlashuvchiga teng talaffuz va intonatsiyaga erishish uchun kurashadilar. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, yosh bolalar va kattalarni ikkinchi tilni o‘rganishda fonologiya, morfologiya va sintaksis kabi ba’zi jihatlarda ajratib turadi.

Demak, til o‘rganishning turli psixologik jihatlari mavjud. Ushbu jihatlar quyidagilardir: Intellekt jihati – til o‘rganishga bog‘liq bo‘lgan an’anaviy testlarning o‘quvchilarning muvaffaqiyat darajasiga va aql bilan ikkinchi til o‘rganish o‘rtasidagi bog‘liqligi aniqlangan. Shuningdek, o‘ziga xos til o‘rganish qobiliyatlari bo‘lgan o‘quvchilar oson va tez til o‘rganishga erishishlari mumkin bo‘lganligini ta’kidlaydi. Shaxslilik xususiyatlarini til o‘rganishga ta’sir qilishi mumkin va ekstrovertlik, inhibitsiya va boshqa xususiyatlarni til o‘rganishda hisobga olish lozim. Madaniyat va maqomi jihatlari o‘quvchilarning madaniyat va ijtimoiy dinamikalari bilan bog‘liq o‘laroq til o‘rganishiga ta’sir qilishi aniqlangan.

Ushbu jihatlar til o‘rganish jarayonidagi psixologik aspektlardan ba’zilarini ifodalaydi va o‘quvchilar, o‘qituvchilar va ijtimoiy muhitning o‘quv jarayoni ta’siri haqida fikrlar mavjud.

3.2 Talaba shaxsi sotsial intellekt dinamikasiga ijtimoiy psixotreningning ta’sir etuvchi omillari

Biz ilmiy tadqiqot ishimizning oldingi paragraflarida xorijiy til yo‘nalishi talabalarining sotsial intellektiga xos xususiyatlarni jins va ta’lim bosqichi bilan bog‘lab o‘rganishga e’tibor qaratgan edik. Chunki, chet tili yo‘nalishi talabalarining ijtimoiy intellektini rivojlantirish, ularga shaxslararo muloqotda ko‘proq malakali va ishonchli bo‘lishga yordam beradi. Shuningdek, ularning madaniyatlararo o‘zaro ta'sirini yaxshilaydi va turli madaniyatlar hamda jamiyatlarni yaxshiroq tushunish va moslashishga yordam beradi. Ijtimoiy intellektning rivojlanishi talabalarning ilmiy va kasbiy yutuqlariga ijobiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Samarali muloqot qilish, jamoada ishlash, muammolarni hal qilish va uyg‘un munosabatlar o‘rnatish qobiliyati akademik va lavozim muvaffaqiyatini oshirishi mumkin. Bu esa, bizning talabaning kasbiy kamoloti jarayonida sotsial intellekt rivojida psixologik treninglarining o‘rnini aniqlashga olib keldi.

Talabalar sotsial intellektini rivojlantiruvchi zamonaviy ko‘rinishini o‘zida aks ettiruvchi psixologik treninglarning o‘rnini to‘g‘ri talqin etish lozim ekan:

-psixologik treninglarning talaba kasbiy shakllanishida ularning sotsial intellektini rivoji uchun ta’siri;

-ta’sirning pedagogik-psixologik ahamiyatini qanday omillarda aks etishi;

-psixologik treninglarning talabaning sotsial intellekti darajasini belgilashdagi o‘rni.

O‘zaro ta’sir holati kontekstini tushunishning o‘ziga xos xususiyatlari va ijtimoiy intellektning turli darajadagi rivojlanish darajasi ularda quyidagicha ifodalanadi:

1-guruh – o‘zaro ta’sir holatining ikkita kontekstini (obyektiv-obyektiv va subyektiv-shaxsiy) tushunadigan ijtimoiy intellektning yuqori darajada rivojlangan bo‘lajak o‘qituvchilari;

2-guruh – ijtimoiy intellektning o‘rtacha rivojlanish darajasiga ega bo‘lajak o‘qituvchilar, ular o‘zaro ta’sir holatining obyektiv-subyekt kontekstini tushunadilar;

3-guruh – ijtimoiy intellektning o‘rtacha rivojlanish darajasiga ega bo‘lajak o‘qituvchilar subyektiv ravishda – o‘zaro ta’sir holatini tushunishning shaxsiy kontekstini tushunadilar;

4-guruh – ijtimoiy intellektning rivojlanish darajasi past bo‘lgan bo‘lajak o‘qituvchilar, ular ham obyektiv-obyektiv, ham subyektiv-shaxsiy o‘zaro ta’sir holatining kontekstlarini tushunmaydilar.

Bo‘lajak o‘qituvchilar o‘rtasida ijtimoiy intellektning har bir tarkibiy qismlarining rivojlanish darajasi bilan o‘zaro ta’sir holati kontekstini tushunish o‘rtasidagi bog‘liqlik bizga quyidagilarni ta’kidlash imkonini beradi:

1. Bo‘lajak o‘qituvchilar orasida **ijtimoiy intellektning yuqori darajada** rivojlanishi o‘zaro ta’sir holatining ikkita kontekstini tushunishni nazarda tutadi: obyekt-obyekt va subyekt-shaxslilik (1-guruh). Shunday qilib, ushbu subyektlar guruhi ijtimoiyning barcha tarkibiy qismlarining rivojlanishining yuqori darajasiga ega intellekt: muayyan vaziyatdagi xatti-harakatlarning oqibatlarini oldindan ko‘ra bilish qobiliyati, odamning turli og‘zaki bo‘lmagan reaktsiyalarida mantiqiy umumlashtirish qobiliyati, odamning o‘xshash og‘zaki reaktsiyalari ma’nosidagi o‘zgarishlarni tushunish qobiliyati, o‘zaro ta’sir vaziyatining rivojlanish mantiqini tushunish qobiliyati.

Shundan kelib chiqib, biz bo‘lajak o‘qituvchilarda ijtimoiy intellektning yuqori darajada rivojlanishi uning tarkibidagi barcha tarkibiy qismlarning yuqori darajada rivojlanganligi va ikkitasini ya’ni, obyekt-obyekt va subyekt-shaxslilik o‘zaro ta’sir holatining kontekstlarini tushunish bilan bog‘liq, degan xulosaga keldik.

2. Ijtimoiy intellekt rivojlanishining o‘rtacha darajasi va o‘zaro ta’sir holatining obyekt-subyekt kontekstini tushunadigan bo‘lajak o‘qituvchilar (2-guruh) ijtimoiy intellekt tuzilmasida oldindan ko‘rish qobiliyati kabi tarkibiy qismlarning rivojlanishining yuqori darajasiga ega. Muayyan vaziyatda xatti-harakatlarning oqibatlari, o‘xshash og‘zaki inson reaktsiyalarining ma’nosidagi o‘zgarishlarni tushunish qobiliyati , o‘zaro ta’sir vaziyatining rivojlanish mantiqini tushunish qobiliyati.

3. **Ijtimoiy intellektning o‘rtacha rivojlanish darajasi va o‘zaro ta’sir holatining subyektiv-shaxsiy** kontekstini (3-guruh) tushunadigan bo‘lajak o‘qituvchilar, shuningdek, ma’lum bir vaziyatda xatti-harakatlarning oqibatlarini oldindan ko‘rish qobiliyatining yuqori darajada rivojlanishiga ega, ammo, 2-guruhning bo‘lajak o‘qituvchilaridan farqli o‘laroq, ular turli xil og‘zaki bo‘lmagan insoniy reaktsiyalarda mantiqiy umumlashtirish qobiliyatini rivojlantirishning yuqori darajasiga ega.

Shunday qilib, ijtimoiy intellektning o‘rtacha rivojlanish darajasi ijtimoiy intellektning sanab o‘tilgan tarkibiy qismlarining yuqori rivojlanish darajasining boshqacha kombinatsiyasi bilan bog‘liq. 2-guruhning bo‘lajak o‘qituvchilari ijtimoiy intellektning quyidagi tarkibiy komponentlari (muayyan vaziyatda xatti-harakatlarning oqibatlarini oldindan ko‘rish qobiliyati, o‘xshash og‘zaki nutqning ma’nosidagi o‘zgarishlarni tushunish qobiliyati) yuqori darajada rivojlangan.

Inson reaktsiyalari va 3-guruhning bo‘lajak o‘qituvchilari ijtimoiy intellektning ikkita tarkibiy qismiga ega (muayyan vaziyatda xatti-harakatlarning oqibatlarini oldindan bilish qobiliyati va turli og‘zaki bo‘lmagan inson reaktsiyalarida umumlashtirishga nisbatan mantiqiy qobiliyat).

4. Bo‘lajak o‘qituvchilarda **ijtimoiy intellektning past darajada rivojlanishi** o‘zaro ta’sir vaziyatining ham obyekt-obyekt, ham subyekt-shaxslilik kontekstlarini tushunmaslik bilan bog‘liq (4-guruh). Ijtimoiy intellekt darajasi past bo‘lgan bo‘lajak o‘qituvchilar orasida yuqori darajadagi ijtimoiy intellektning tarkibiy qismlarini ishlab chiqish rivojlanmagan.

Shunday qilib, bo‘lajak o‘qituvchilar o‘rtasida ijtimoiy intellekt rivojlanishining past darajasi uning tarkibidagi barcha tarkibiy qismlarning rivojlanish darajasining pastligi va o‘zaro ta’sir holatining ham obyektiv-obyektiv, ham subyektiv-shaxsiy kontekstlarini tushunmaslik bilan bog‘liq.

Shunga ko‘ra, ijtimoiy intellektning rivojlanish darajasi va o‘zaro ta’sir holati kontekstlarini tushunishning optimal kombinatsiyasi bo‘lajak o‘qituvchilarning atigi 30 foizida (1-guruh) kuzatiladi. Talabalarning 70 % – bo‘lajak o‘qituvchilar –

ijtimoiy intellektning rivojlanishi va o‘zaro ta’sir kontekstini tushunishning yuqori darajasiga ega.

Tadqiqot ishimizning natijalari ko‘rsatilgandek, tanlangan guruhlar o‘quvchilari – bo‘lajak o‘qituvchilar o‘rtasida psixologik xususiyatlarning uchta parametri (aniqlash, intellektual va shaxsiy aks ettirish) bo‘yicha farqlar mavjud. Olingan farqlarga asoslanib, rivojlanish shartlari quyidagilardir:

Maxsus ta’lim (ijtimoiy-psixologik tayyorgarlik) sharoitida bo‘lajak o‘qituvchilarning har bir guruhi uchun ijtimoiy intellekt:

- bo‘lajak o‘qituvchilarning aniqlash va shaxsiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, biz o‘zaro ta’sir holatining subyektiv-shaxsiy konteksti haqida tushunchani rivojlantiramiz;

- intellektual fikrlash qobiliyatini rivojlantirish orqali biz o‘zaro ta’sir holatining obyekt-obyekt kontekstini tushunishni rivojlantirishga hissa qo‘shamiz.

Ijtimoiy intellektni rivojlantirish bo‘yicha ishlarni takomillashtirish maqsadida biz ijtimoiy-psixologik tayyorgarlik dasturini ishlab chiqdik, uning asosiy yo‘nalishi identifikatsiya, intellektual va shaxsiy aks ettirishni rivojlantirishdir. Dastur-trening to‘rt bosqichni o‘z ichiga oladi, ularning har biri maxsus vazifalar to‘plami, usul va uslublar bilan tavsiflanadi.

Birinchi bosqich – tashkiliy.

Ikkinchi bosqich – boshqa shaxs bilan tanishish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan.

Uchinchi bosqichda, intellektual va shaxsiy aks ettirishni rivojlantirish.

To‘rtinchi bosqich – yakuniy. Yo‘nalishlarning har biri uchta darajada ishlab chiqilgan: kognitiv, hissiy va xulq-atvor.

Bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilarining sotsial intellektini rivojlantiruvchi psixotrening bir nechta bosqichlarda amalga oshirildi.

3.1-jadval.

Sotsial intellektni rivojlantiruvchi psixotrening bosqichlari

Bosqichlar	Vazifalar	Metodlar	Psixologik mexanizmlar
1-bosqich. Tashkiliy bosqich.	- faol psixo-korreksiya jarayonini o‘rnatish; - guruhning ish sharoitlari qoidalarini belgilash; - ishtirokchilarning kutishlari va muloqotdagi qiyinchiliklarning birlamchi diagnostikasi	- suhbat; - dam olish mashqlari; - muayyan vaziyatni tahlil qilish; - guruhning o‘zaro munosabati uchun o‘yin	O‘zaro munosabatlar sohasidagi ba’zi xulq-atvor reaktsiyalarining nomuvofiqligini ongli tarzda qabul qilish, ularni konstruktiv tarzda hal qilishni o‘rganish.
2-bosqich. Identifikatsiyani rivojlantirish.	- identifikatsiya jarayonining mohiyatini boshqa shaxs, boshqa odamlar bilan ifodalashni shakllantirish; - o‘zini boshqa shaxs, boshqa odamlar bilan tanishtirishda ong doirasini kengaytirish; - identifikatsiyalash jarayonining individual strategiyalarini ishlab chiqish;	- axborot berish (suhbat); - psixo-drama texnikasi; - vaziyatni simulyatsiya qilish; - rolli o‘yinlar; - guruhdagi o‘zaro o‘yinlar	individual o‘zini-o‘zi imidjidan boshqa shaxs, boshqa odamlar bilan identifikatsiya qilishgacha
3-bosqich. Intellektual va shaxsiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish.	- refleksiv mexanizmning ishlash tamoyillarini o‘rganish; - refleksiv mexanizmning tarkibiy qismlarini o‘zlashtirish va ularni yagona model darajasida birlashtirish; - simulyatsiya qilingan pedagogik vaziyatlar sharoitida refleksiv mexanizmlardan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish;	- tanqid va shubha mafkurasini, sun’iy-texnik yondashuvni joriy etish; - tafakkurni shakllantirish; - kontrastlarning refleksiv inversiyalarini (siljishlarini) yaratish; - “bo‘sh stul” texnikasi; - psixodrama; - “oyna” texnikasi - vaziyatlarni simulyatsiya qilish	Refleksiv mexanizmning ishlash tamoyillarini tushunishdan tortib, refleksiv mexanizmning tarkibiy qismlarini haqiqiy o‘zlashtirishga, ularni yagona model darajasida birlashtirishga qadar.
4-bosqich. Yakuniy bosqich.	- ish natijalarini ko‘rish; - olingan ijobiy natijalarni mustahkamlash; - trening ishtirokchilaridan olib	-suhbat; - guruhlarda o‘zaro o‘yinlar tashkillash; - relaksatsiya mashqlari;	o‘quv guruhi ishining ijobiy natijalarini aniqlash orqali o‘zlarining shaxsiy yutuqlarini anglashlari.

	borilayotgan ishlarning samaradorligi haqida fikr-mulohazalarini olish; - guruh a'zolarining kelajakdagi kasbiy va hayotiy rejalarini prognoz qilish;		

3.2-jadval.

Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarida “ Sotsial intellektni rivojlantirish” maxsus trening kursi REJASI

№	Psixotrening yo‘nalishlari	Kutilayotgan natija	O‘tkazish vaqti	Ajratilgan soat
	I. “O‘z-o‘zini anglash”			
	O‘zini o‘zi anglashga undovchi nazariy mashg‘ulot va terning	Talabaning o‘z-o‘zini anglashining takomillashuvi orqali sotsial intellekt komponentlarini rivojlantirish	Haftada ikki marta	6 soat
	Ijtimoiy muhitda o‘z-o‘zini anglash shaxsning fazilatiga aylanishi	O‘z-o‘zini anglash shaxsning fazilatiga aylanishi uchun muayyan davr, vaqt, muddat talab qilinadi, talabalar bilan dasturiy tadbir-choralar o‘tkazish orqali ko‘zlangan maqsadga erishish mumkin.	Haftada bir marta	6 soat
	II.“O‘z-o‘zini boshqarish”			
	O‘z-o‘zini boshqarishga undovchi treninglar	Tez o‘zgaruvchan hayotiy vaziyatlarga mos holda o‘zini boshqara oladi; - hayotiy muammolarni hal etishda o‘z bilimi, malakalari va ko‘nikmalarini qo‘llay oladi	Haftada bir marta	6 soat
	Ijtimoiy mas’uliyat – jamiyat ravnaqiga hissa qo‘shishga undovchi nazariy mashg‘ulotlar va	Xulq-atvorning ijtimoiy normalariga rioya qila olish;	Haftada bir marta	6 soat

	treninglar			
	O‘zini o‘zi boshqarishni ta’minlovchi treninglar	O‘ziga mas’uliyatni olish va mas’ullik;	Haftada bir marta	6 soat
III. Ijtimoiy anglash				
	Ijtimoiy muhitga moslashuvchanlik (nazariy mashg‘ulot)	Muloqot ishtirokchisining hissiyoti, fikri va niyatlarini tushunish.	Haftada bir marta	6 soat
	Ijtimoiylashuv psixotreningi	Inson shaxsini shakllantiruvchi tabiiy va ijtimoiy munosabatlar tizimi, hayot tarzi va shaxslararo munosabatlar kabi omillarning bir-biriga muvofiq kelishi va boyib borishi..	Oyida ikki marta	6 soat
	Ijtimoiy mas’uliyatni oshiruvchi treninglar	O‘zi va yaqinlariga g‘amxo‘rlik qilish kiritildi.	Haftada bir marta	6 soat
IV. Shaxslararo munosabatlarni boshqarish				
	Shaxslararo munosabatlarni boshqarishga oid psixotreninglar	Talabalarni boshqalarning yaxshi munosabatlar o‘rnatishdagi sa’y-harakatlarini qadrlashga o‘rgatish.	Haftada bir marta	6 soat
	Bir kishining boshqalarga ta’sir ko‘rsatish jarayoni	Bir-birlariga hamdardlik bildirish imkoniyatini oshirish.	Haftada bir marta	6 soat
	Jami soatlar		Mashg‘ulotlar haftasiga 4 soatdan tashkil etilib, 6 oyga mo‘ljallangan	**Jami: 2 kredit**

Ta’lim jarayonida talabaning sotsial intellektini yaxlit holda shakllantirishga alohida e’tibor berdik. Bizning tajribalarimiz ADU, NamDU, ChDPU lar xorijiy ta’lim yonalishi talabalari bilan tashkilsh etildi. Bunda har bir OTM psixologi bilan hamkorlikda psixotrening dasturlari amalga oshirildi. Xoriji til yo‘nalishi talabalari sotsial intellektini psixotrening tadbiri orqali rivojlantirish va eksperimental

ishlarimizni tashkil etishni eng qulay variant sifatida qabul etdik. Ushbu tajriba talabalar ijtimoiy tintellektini rivojlantirishga qaratilgan maxsus tuzilgan dasturlar asosida tashkil etildi. Tajriba jarayonida “o‘z-o‘zini anglash”, “o‘z-o‘zini boshqarish”, “Ijtimoiy xabardorlik”, “shaxslararo munosabatlarni boshqarish” singari psixotrening yo‘nalishlaridan foydalanish jarayonidagi talaba sotsial intellekt komponentlari munosabatlaridagi o‘zgarishlarni baholashga erishdik. Buning uchun talabalarning faoliyat samaradorligiga ushbu yo‘nalishlarbning kompleks ravishda ta’siri yoki shaxsiy-kasbiy o‘sishga ko‘rsatadigan ta’sirini baholashga erishdik. Ma’lumki, talabalarning bilimlarning o‘zlashtirishida umumiy yuqori intellekt koeffitsienti belgilovchi omil hisoblanadigan bir sharoitda, ijtimoiy intellekt esa, ularning kasbiy-shaxsiy kamolotini ta’minlashga xizmat etuvchi asosiy omillar sirasiga kirishini ta’kidlash joiz. Biz ushbu psixotreninglarni qo‘llashda foydalanilgan Likert shkalasi yordamida baholashga urg‘u berdik.

Yuqoridagi natijalar o‘z-o‘zini anglash, o‘z-o‘zini boshqarish, ijtimoiy xabardorlik va shaxslararo munosabatlarni boshqarish bo‘yicha baho berishda ishlatilgan. Har bir yo‘nalish byicha to‘plangan ball o‘z ma’nolari bilan bu sohalarni o‘rganishning farqli tomonlarini ko‘rsatadi. Biz ularni psixologik tahlil qilib o‘zlashtirishimiz mumkin:

O‘z-o‘zini anglash (26,01): Bu ball o‘zini tushunish va o‘zlashtirishga oiddir.

Respondentlar 26,01 ball to‘plashi o‘z-o‘zini tushunishning o‘rtacha darajasini ko‘rsatadi. Bu natija o‘z-o‘zini o‘rganishda muvaffaqiyat ko‘rsatganini bildiradi. Shuningdek, o‘zi haqida ma’lumotga ega bo‘lish va o‘z-o‘zining xavfsizligi, iste’dodlari va xususiyatlari bilan tanishishi mumkin.

O‘z-o‘zini boshqarish (25,16): Bu natija o‘zingizning o‘z-o‘zingizni boshqarishga oid darajani ifodalaydi. 25,16 baho o‘z-o‘zingizning boshqarish qobiliyatida o‘rtacha darajaga ega bo‘lishingizni ko‘rsatadi. Siz o‘zingizga o‘zaro intizom berish, maqsadlarga yo‘naltirish va ishlaringizni tartibga solishda yaxshi natijalar olishingiz mumkin.

Ijtimoiy xabardorlik (27,82): Bu natija ijtimoiy munosabatlarni boshqarishga oid darajani ko‘rsatadi. 27,82 baho o‘rtacha va yuqori darajadagi ijtimoiy xabardorlik qobiliyatini ifodalaydi. Bu natija sizning o‘z fikr-mulohazalaringizni boshqalar bilan ulashishda yetuklik va samarali kommunikatsiya qobiliyatiga ega bo‘lishingizni ko‘rsatadi.

Shaxslararo munosabatlarni boshqarish (24,15): Bu natija shaxslararo munosabatlarni boshqarishga oid darajani bildiradi. 24,15 baho o‘rtacha va past darajadagi shaxslararo munosabatlarni boshqarish qobiliyatini ko‘rsatadi. Bu natija sizning boshqa kishilarga nisbatan empatiya, tushunish va samarali kommunikatsiya qobiliyatida rivojlangishga ega bo‘lishingizni ko‘rsatadi.

Psixologik tahlilga asosan, o‘z-o‘zingizni boshqarish va ijtimoiy xabardorlik sohalarida o‘rtacha va yuqori darajada muvaffaqiyat ko‘rsatganini ko‘rsatmoqda. Shuningdek, shaxslararo munosabatlarni boshqarish sohasida rivojlanishga yondashganingiz aytildi. Shu bilan birga, o‘z-o‘zingizni anglash sohasida o‘rtacha darajaga ega bo‘lganingiz aytildi. Bu natijalar o‘z-o‘zini tushunish, o‘z-o‘zingizni boshqarish, ijtimoiy xabardorlik va shaxslararo munosabatlarni rivojlantirishga davom etishingizning o‘ziga xos yo‘nalishlari va qarorlarini o‘z ichiga oladi.

Chet tili yonalishi talabalarida ijtimoiy intellektni rivojlantirish uchun ijtimoiy psixotreningdan foydalanish bir nechta muhim sabablarga ega:

Muloqot ko‘nikmalarini takomillashtirish: Ijtimoiy psixotrening talabalarga nazorat ostidagi muhitda muloqot qilish qobiliyatlarini mashq qilish va rivojlantirish imkoniyatini beradi. Bu talabalarga og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan muloqot, faol tinglash, empatiya va boshqalar bilan muloqot qilishda hissiy boshqaruvni bilish va yaxshilashga yordam beradi.

Shaxslararo munosabatlarni rivojlantirish: Ijtimoiy psixotrening sog‘lom shaxslararo munosabatlarni o‘rnatish va saqlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu talabalarga o‘z his-tuyg‘ularini va boshqa odamlarning his-tuyg‘ularini tan olish va tushunishga yordam beradi, hamdardlik, empatiya va tushunish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu o‘zaro tushunish, hamkorlik va boshqalar bilan uyg‘un munosabatlarni yaratishga yordam beradi.

Mojarolarni hal qilish: Ijtimoiy psixoterapiya, shuningdek, talabalarga nizolarni hal qilish va kelishmovchiliklarni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. U ziddiyatli vaziyatlarda samarali muloqot qilish, murosaga kelish va konsensusga erishish uchun vositalar va strategiyalarni taqdim etadi. Bu, ayniqsa, madaniy farqlar va turli nuqtai nazarlarni boshdan kechirishi mumkin bo‘lgan xalqaro talabalar uchun foydalidir.

O‘z-o‘ziga ishonch va ijtimoiy moslashuvni oshirish: Ijtimoiy psixotrening o‘quvchilarda o‘zlariga va ijtimoiy ko‘nikmalariga ishonchni rivojlantirishga yordam beradi. U talabalarga chet tilida muloqot qilishda qo‘rquv va ishonchsizlikni engishga yordam beradigan amaliy vaziyatlar va rolli o‘yinlarni taqdim etadi. Bu yaxshi ijtimoiy moslashishga, o‘zini o‘zi qadrlash va shaxslararo munosabatlarga ishonchni oshirishga yordam beradi.

Ijtimoiy psixotreningdan foydalanish talabalarga nafaqat zarur ijtimoiy ko‘nikmalarni egallash, balki ularni real vaziyatlarda amaliyotda qo‘llash imkonini beradi. Bu ularning ijtimoiy intellektini rivojlantirishga va shaxslararo muloqot sifatini yaxshilashga yordam beradi.

Yuqoridagi jadval asosida psixotrening oldin va keyin talabalar sotsial intellekt komponentlarini rivojlantirish samaradorligini ko‘rsatuvchi N_1 gipoteza va unga zid bo‘lgan N_0 gipotezani tanlaymiz. Jadvaldan psixotrening oldin va keyin guruhlardagi natijalarni umumlashgan holda quyidagi jadvalda aks ettiramiz (3.4-jadval):

3.4-jadval

Psixotreningdan oldin va keyin talabalar sotsial intellekt komponentlarini rivojlantirishga doir natijalar (N=60)

№	Sotsial intellekt komponentlari	Psixotreningdan oldin		Psixotreningdan so‘ng		t-mezoni	P
		X	δ	X	δ		
1	“O‘z-o‘zini anglash”	26,01	5,01	30,25	4,93	3,553	0,05
2	“O‘z-o‘zini boshqarish”	25,16	4,80	28,14	4,96	4,548	0,05
3	“Ijtimoiy xabardorlik”	27,82	4,64	30,94	4,83	-3,548	0,001
4	“Shaxslararo	24,15	4,92	29,82	5,14	4,650	0,001

	munosabatlarni boshqarish”						

Psixotreningdan oldin va psixotreningdan so‘ng natijalar o‘rtasidagi farqni qiyosiy tahlil qilaylik:

O‘z-o‘zini anglash: Psixotreningdan oldin natija 26,01 ball, psixotreningdan so‘ng natija 30,25 ga oshdi. Bu o‘z-o‘zini tushunishning va o‘rganishning samaradorligi va rivojlanishi hisoblanadi. Natijadagi oshish o‘z-o‘zini tushunish, o‘z qobiliyatlari va xususiyatlariga yetakchilik qila olishini ko‘rsatdi.

O‘z-o‘zini boshqarish: Psixotreningdan oldin natija 25,16 ball, psixotreningdan so‘ng natija 28,14 ga oshdi. Bu o‘z-o‘zini boshqarishning o‘rtacha darajasidagi rivojlanishni bildiradi. Natijadagi oshish o‘z-o‘ziga intizom berish, maqsadlarga yo‘naltirish va ishlarni tartibga solishda muvaffaqiyat ko‘rsatishni ko‘rsatdi.

Ijtimoiy xabardorlik: Psixotreningdan oldin natija 27,82 ball, psixotreningdan so‘ng natija 30,94 ga oshdi. Bu ijtimoiy xabardorlikning samaradorligi va rivojlanishi hisoblanadi. Natijadagi oshish shaxsning kommunikatsiya qobiliyatini, o‘z fikr-mulohazalarini yetkazishni va boshqalar bilan o‘rtacha daraja muhitida hamkorlik qilishni ko‘rsatdi.

Shaxslararo munosabatlarni boshqarish: Psixotreningdan oldin natija 24,15 ball, psixotreningdan so‘ng natija 29,82 ga oshdi. Bu shaxslararo munosabatlar boshqarishning o‘rtacha darajasidagi rivojlanishni bildiradi. Natijadagi oshish shaxsning boshqa kishilarga nisbatan empatiya qilish, tushunish va samarali kommunikatsiya qobiliyatini ko‘rsatdi.

Umumiy tahlil qilganda, psixotreningdan so‘ng natijalarda ko‘rsatilgan oshishlar sotsial intellekt komponentlarining rivojlantirishning samaradorligini ko‘rsatadi. Psixotrening o‘quvchilarni o‘z-o‘zlarini tushunish, boshqarish, ijtimoiy xabardorlik va shaxslararo munosabatlarni boshqarish sohalarida rivojlantirishga yordam berdi. Bu natijalar o‘z-o‘zingizni boshqarishda, o‘z fikrlar va e'tiqodlaringizni ifoda etishda, boshqalar bilan yaxshi munosabatda bo‘lishda va

ijtimoiy muhitda muvaffaqiyat qozonishda yordam beradigan umumiy sotsial intellekt darajasining oshishini bildiradi.

Umumiy tahlil qilganda, psixotreningdan so‘ng natijalar ko‘rsatadiki, sotsial intellekt komponentlarini rivojlantirishning samaradorligi yuqori bo‘lgan. Psixotrening talabalarni o‘z-o‘zlarini tushunish, boshqarish, ijtimoiy xabardorlik va shaxslararo munosabatlarni boshqarish sohalarida rivojlantirishga yordam berdi. Bu natijalar o‘z-o‘zingizni boshqarishda, o‘z fikrlar va e'tiqodlarini ifoda etishda, boshqalar bilan yaxshi munosabatda bo‘lishda va ijtimoiy muhitda muvaffaqiyat qozonishda yordam beradigan umumiy sotsial intellekt darajasining oshishini ko‘rsatadi.

Natijalardan ko‘rinadiki, talabalarning psixotreningini joriy etish ularning ta’lim jarayonida bilimlarni o‘zlashtirishidagi kasbiy shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsata olmoqda.

Mustaqil fikr-mulohaza insonda mavjud bilimlarni, fikr va voqelikka bo‘lgan munosabatlarning erkin yuzaga chiqarilishidir. Albatta, ushbu jarayon o‘z-o‘zidan ro‘yobga chiqmaydi, ayniqsa, ta’lim-tarbiyada. Ma’lumki, ta’lim – o‘qituvchi va talaba orasida o‘rnatiladigan pedagogik munosabatlar majmuidir. Ana shu munosabatlarda o‘zaro ishonch, talab va tartib muhimdir, ya’ni ijtimoiy bilimlar ortib boradi, ijtimoiy intellekt mukamallashadi.

Yangicha yondashuv jarayonida bilim talabalarning o‘z ijtimoiy tartiblari asosida paydo bo‘ladi va xulq-atvor shaklini ham o‘zgarishiga ta’sir qiladi. Ayniqsa, ta’limni muammoli tashkil etish talaba o‘quv faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu jarayonni yanada muvaffaqyatliroq chiqishi uchun psixologik asosga e’tiborni qaratish kerak.

3.5-jadval.

Talabalar sotsial intellekt shkalalarining o‘zaro korrelyatsion munosabati

	Sotsial intellektni aniqlash shkalalari	**1**	**2**	**3**	**4**
1.	“o‘z-o‘zini anglash”	1	0,963**	0,799**	0,120

2.	“o‘z-o‘zini boshqarish”		1	0,616**	0.433*
3.	“Ijtimoiy xabardorlik”			1	0.564*
4.	“shaxslararo munosabatlarni boshqarish”				1

***p<0.05; ** p<0.01**

Talabalarning sotsial intellekt shkalalarining o‘zaro korrelyatsion munosabatlarda ilmiy ahamiyatga ega ko‘rsatkichlar qo‘lga kiritildi. Talabalar sotsial intellekt shkalalarining o‘zaro korrelyasion munosabatlarda e’tibormizni tortgan tomoni ijtimoiy va emotsioanal intellekt ko‘rsatkichlarida ancha yaqqolroq va ijobiy bog‘lanishlar hosil qilganligidadir.

Yuqoridagi korrelyatsion natijalarni psixologik tahlil qilganda quyidagi mavzularga e'tibor berish mumkin:

"O‘z-o‘zini anglash" va "o‘z-o‘zini boshqarish" o‘rtasidagi korrelyatsiya (r=0.963, p<0.01); va "o‘z-o‘zini anglash" va "ijtimoiy xabardorlik" o‘rtasidagi korrelyatsiya (r=0.799, p<0.01) pozitiv va bir-biriga yaqin munosabatni ko‘rsatadi. Bu natijalar o‘z-o‘zingizni anglash va o‘z-o‘zingizni boshqarishning o‘zaro bog‘liqlikda bo‘lishini, o‘z-o‘zingizni anglashning o‘z-o‘zingizni boshqarishning asosiy qismlaridan biri sifatida ko‘rinishini ko‘rsatadi.

"O‘z-o‘zini boshqarish" va "ijtimoiy xabardorlik" o‘rtasidagi korrelyatsiya (r=0.616, p<0.01)va "o‘z-o‘zini boshqarish" va "shaxslararo munosabatlarni boshqarish" o‘rtasidagi korrelyatsiya (r=0.433, p<0.05) ham pozitiv va bir-biriga yaqin munosabatni ko‘rsatadi. Bu natijalar o‘z-o‘zingizni boshqarishning ijtimoiy xabardorlik va shaxslararo munosabatlarni boshqarish bilan bog‘liqlikda bo‘lishini, o‘z-o‘zingizni boshqarishning ijtimoiy muhit va o‘zaro munosabatlarda muvaffaqiyat qozonishning bir qismini tashkil etishini ko‘rsatadi.

"Ijtimoiy xabardorlik" va "shaxslararo munosabatlarni boshqarish" o‘rtasidagi korrelyatsiya (r=0.64, p<0.05) ham pozitiv munosabatni ko‘rsatadi. Bu natija o‘zaro munosabatlarni boshqarishning ijtimoiy xabardorlik bilan bog‘liqlikda bo‘lishini,

shaxslararo munosabatlarni boshqarishning ijtimoiy xabardorlikni o‘z ichiga olishini ko‘rsatadi.

Barcha bu natijalar sotsial intellekt komponentlarining o‘zaro bog‘liqlikda bo‘lishini va ulardan birining rivojlanishining boshqasiga ta'sir ko‘rsatishi mumkinligini ko‘rsatadi. Misol uchun, o‘z-o‘zingizni anglashni rivojlantirish o‘z-o‘zingizni boshqarishni ham rivojlantirishi mumkin. Shuningdek, ijtimoiy xabardorlikni rivojlantirish shaxslararo munosabatlarni boshqarishga ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Bu natijalar talabalarning sotsial intellektini rivojlantirishga qo‘yiladigan dasturlar va o‘quv usullarini aniqlashda yordam berishi mumkin.

Tadqiqotimiz natijalaridan kelib chiqib xulosalashimiz mumkinki, interfaol ta’lim usullarini tanlash talabalarning umumiy intellektidan ko‘ra ularning ijtimoiy faollik darajasiga ko‘proq ta’sir ko‘rsatayotgan ekan. Bunday holat talabalarning kasbiy shakllanishida ijtimoiy va emotsioanl intellekt darajasining o‘sib borishida muhim omil bo‘ladi. Bugungi kun ta’lim jarayoni talablaridan biri ham shundan iborat.

Ijtimoiy intellektni o‘stirish uchun esa, ta’lim jarayonida vujudga keladigan muammolarni hal etishga yo‘naltirilgan yangi yo‘nalishdagi psixologik-pedagogik yordam ko‘rsatish yo‘nalishidagi izlanish olib borish zarur. Bundan ko‘rinadiki, talabalarning kasbiy kamoloti uchun oliy ta’lim maktablarida ta’lim-tarbiya jarayonini yaxlit tizim sifatida qarab, ta’lim berishning uchta jabhasini inobatga olish muhim:

1. Talabalarning kasbiy kamolotida sotsial intellekti rivoji uchun ularga psixologik-pedagogik ta’sir ko‘rsatishni o‘qitish jarayonida va shaxsiy kamolotida tizimli tashkil etish.

2. Talabalarning kasbiy kamoloti sharoitida shaxsiy rivojlanishi, aqliy kamoloti va o‘zlashtirishini ta’minlashga yo‘naltirilgan psixologik-pedagogik va ijtimoiy shart-sharoitlarni yaratish. Bu o‘z navbatida talabalarning individual xususiyatlarini namoyon etishga olib keladi.

3. Ta’lim jarayonida talabalarning kasbiy va shaxsiy kamolotiga yordam ko‘rsatuvchi maxsus psixologik-pedagogik va ijtimoiy sharoitlarni yaratish. Bo‘lajak

mutaxassislarning kasbiy shakllanishidagi sotsial intellekti salohiyatini oshirish uchun xizmat qiladigan mexanizm psixologik-pedagogik muammolarni bartaraf etuvchi tizimlashtirilgan tadbirlar xarakterida bo‘lishi zarur.

III bob bo‘yicha xulosalar

1. Xorijiy til yo‘nalishi talabalarning sotsial intellektini aniqlash va uning dinamikasini psixologik jihatdan o‘rganish mahalliy sharoitimiz uchun dastlabki qo‘yilgan qadamdir. Bu mamlakatimizda xorijiy til o‘rganish samaradorligini ta’minlash bo‘yicha yangi tadqiqot jabhalarini ochishning asosiy omili bo‘lishi mumkin, deb hisoblaymiz.

2. Talabalarning sotsial intellektini tadqiq qilish uchun psixodiagnostik metodikalar mavjud bo‘lib, ularni amaliyotga tatbiq etish shaxsning kasbiy-shaxsiy kamoloti yuzasidan yetarlicha ilmiy-uslubiy ma’lumotlar olishga xizmat qiladi.

3. Talabalarning sotsial intellekti mezonlari umumiy intellekt mezonlariga nisbatan o‘zaro korrelyatsion bog‘liklarni yaqqolroq hosil qilgan bo‘lib, ularda subyektning jinsiy tafovutlariga ko‘ra farqlanish mavjud.

4. O‘g‘il-talabalarning verbal ekspressiyani tushunish qobiliyatiga moyilliklari – ularning tushunchalarni muhim belgilariga ko‘ra farqlash, ya’ni mantiqiy xulosalash qobiliyatlari me’yorda rivojlangan. Ularning tahlil etishga layoqatida tushunchalarning muhim belgilariga ko‘ra farqlash, ya’ni mantiqiy xulosalash qobiliyatlarida sustlashuv kuzatildi.

5. Talabalarning shaxslararo munosabatlarida intellektual qobiliyatlari birligida ijtimoiy muhitni, suhbatdoshlarning xatti-harakatlari, shaxsiy fazilatlarini, kechinmalarini baholash imkoniyatlari qonuniyat jihatidan bog‘liqligi tasdiqlandi.

6. Tahlillarimizning ko‘rsatishicha, o‘g‘il-talabalarda ijtimoiy va talaba qizlarning natijalariga bog‘liq tarzda muloqot ishtirokchisining hissiyoti, fikri, niyatlarini tushunish qobiliyatlari noverbal xulq-atvorni anglash hamda verbal ekspressiyani aniq tasavvur etish bilan to‘g‘ri korrelyatsiya namoyon bo‘ldi.

7. Talaba qizlarning ijtimoiy intellekti mezonlari boshqa intellekt ko‘rsakichlari bilan bir qator ijobiy munosabatni hosil qila oldi. Bunda muloqot

ishtirokchisining hissiyoti, fikr va niyatlarini tushunish qobiliyatiga egalik umumiy intellektning o‘sishiga ham, murakkab mantiqiy munosabatlarni tushunishga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatib, tushunchalarning muhim va nomuhim jihatlarini farqlay olishni axborotlarni ko‘rish orqali qayta ishlash imkoniyatlarining o‘sishiga olib kelib, ularning sotsiolingvistik kamolotida o‘z -o‘zini namoyon etganligidan dalolat beradi.

8. Har ikki jins talabalarida sotsial intellektning muloqot ishtirokchisining hissiyoti, fikri va niyatlarini tushunish, noverbal xulq-atvorni tushunish mezonlari bir-biri bilan bog‘langanligi singari umumiy intellekt bilan ham ijobiy hamda to‘g‘ri korrelyatsion bog‘liqlikni aks ettiradi.

9. Xorijiy til yo‘nalishi 4-bosqich talabalari xorijiy tildagi axborotning mohiyati va mazmunini tushuna oladilar, suhbatdoshlarining kim ekanligiga qarab, ularga moslasha oladilar va muloqotmandlikni namoyish qiladilar. Bu esa, ularning sotsial intellekti bilan til kompetentlarining uyg‘unligini ko‘rsatadi, ya’ni sotsial intellekt talabalarning til kompetentligini rivojlanishi uchun psixologik shart-sharoit yaratadi.

10. Texnologik yondashuv asosida pedagogik faoliyatni tashkil etish individual va ijodiy xususiyatga ega. Shu bilan birga ta’lim va tarbiya jarayonini yo‘lga qo‘yishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish kasbiy xususiyatlarning shakllanishiga, sotsial intellekt komponentlarining rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatuvchi omil bo‘lib hisoblanadi.

XULOSALAR

“Bo‘lajak ingliz tili fani o‘qituvchilari sotsial intellektini rivojlantirishning psixologik mexanizmlari” mavzusida o’tkazilgan tadqiqotdan olingan natijalar asosida quyidagi xulosalar ishlab chiqildi:

1. Xorijiy til yo‘nalishi talabalarning sotsial intellektini aniqlash va uning dinamikasini psixologik jixatdan o‘rganish mahalliy sharoitimiz uchun dastlabki qo‘yilgan qadam bo’lib, bu mamlakatimizda xorijiy til o‘rganish samaradorligini ta’minlash bo‘yicha yangi tadqiqot jabhalarini ochishning asosiy omili hisoblanadi.

2. Talabalarning sotsial intellektini tadqiq qilish uchun psixodiagnostik metodikalar mavjud bo‘lib, ularni amaliyotga tatbiq etish shaxsning kasbiy-shaxsiy kamoloti yuzasidan yetarlicha ilmiy-uslubiy ma’lumotlar olishga xizmat qiladi.

3. Talabalarning sotsial intellekti mezonlari umumiy intellekt mezonlariga nisbatan o‘zaro korrelyatsion bog‘liqliklarni yaqqolroq hosil qilgan bo‘lib, ularda subyektning jinsiy tafovutlariga ko‘ra farqlanish mavjud.

4. O‘g‘il-talabalarning verbal ekspressiyani tushunish qobiliyatiga moyilliklari – ularning tushunchalarni muhim belgilariga ko‘ra farqlash, ya’ni mantiqiy xulosalash qobiliyatlari me’yorda rivojlangan. Ularning tahlil etishga layoqati tushunchalarning muhim belgilariga ko‘ra farqlash, ya’ni mantiqiy xulosalash qobiliyatlarida sustlashuv kuzatildi.

5. Talabalarning shaxslararo munosabatlarida intellektual qobiliyatlari birligida ijtimoiy muhitni, suhbatdoshlarning xatti-harakatlari, shaxsiy fazilatlarini, kechinmalarini baholash imkoniyatlari qonuniyat jihatidan bog‘liqligi tasdiqlandi.

6. Bo’lajak ingliz tili fani o’qituvchilari sotsial intellekti muloqot ishtirokchilarining o’zaro bir-birini, verbal ekspressiyani, noverbal xulq-atvorni tushunishish xususiyatlarining dinamik riqojlanishi tufayli shaxslararo ta’sirlashuvda differentsial farqlarga ega ekanligi dalillandi.

7. Talabalardagi sotsial intellektning rivojlanishi noverbal xulq-atvorni tushunishda mantiqiy munosabatlarni farqlash qobiliyatining kasbiy faoliyatga bog’liq ravishda ustuvor namoyon bo’lishi tufayli umumiy intellektning

shakllanishiga to’g’ri proportsional ekanligi isbotlandi.

8. Talaba qizlarda ijtimoiy intellektning namoyon bo’lishiga ko’ra hissiyot va fikrlarni identifikatsiyalashda tushunchalar, analogiyalarni hamda vizual aqliy salohiyatni rivojlanishidagi differentsial farqlar tufayli bo’lajak ingliz tili o’qituvchilarida umumiy intellekt mezonlarining ustuvor namoyon bo’lishi aniqlandi.

9. Bo’lajak ingliz tili fani o’qituvchilaridagi sotsial intellektni rivojlantirishda sotsial voqelikni tahlil qilish, prognozlay olish, kommunikativ qobiliyatlarni shaxslararo konstruktlarda namoyon bo’lishi muhimligiga ko’ra kognitiv komponentga integrativ ta’sir etish zarurati asoslandi.

Keltirilgan xulosalar asosida quyidagi **amaliy tavsiyalar**ni berish maqsadga muvofiq:

1. Talabalarda sotsial intellektni rivojlantiruvchi ta’lim paradigmasi kontekstida «subyekt-subyektlik» o‘zaro ta’siriga va o‘qitishning faol va interfaol usullarini qo‘llashga asoslangan jarayon sifatida tashkil etilishi zarur bo’ladi.

2. Talabalarda sotsial intellektni shakllantirish va maxsus “sotsial intellektni rivojlantiruvchi” dasturlari ikki komponentni – ta’limiy (ijtimoiy ma’lumot berish) va guruhiy, gender, xulq-atvorning ijtimoiylashuv xususiyatlari, shaxslararo munosabatlarda axborotni o‘zlashtirish va interpretatsiya qilish xususiyatlari hisobga olgan holda tashkil etilgan ijtimoiy-psixologik treningni o‘z ichiga olishi kerak.

3. Talabalarda sotsial intellektni shakllantirish bo‘yicha ijtimoiy-psixologik trening orqali shahsning o‘zini namoyon etishiga imkon berish lozim.

4. Talabalarlar bilan munosabatda ijtimoiy munosabatga kirishishini ta’minlash uchun individual-psixologik xususiyatlarini o‘rganib, rag‘batlantirishdan foydalanish va ularni qo‘llab-quvvatlash maqsadlidir.

5. Talabalarning yosh xususiyatlarini va jins sifatlarini inobatga olgan holda sotsial intellekt komponentlarini rivojlantirishga alohida e’tibor berish zarur bo’ladi.

6. Oliy o‘quv yurtida psixologik xizmat faoliyatini takomillashtirish maqsadida “Pedagogika va psixologiya” kafedralaridagi “Ijtimoiy psixologiya” kurslarida sotsial intellektni rivojlantirishga oid mashg‘ulotlar tashkil etish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Huquqiy-me’yoriy hujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar:

1. 2021-йил 19-майдаги ПҚ-5117-сон “Ўзбекистон Республикасида хорижий тилларни ўрганишни оммалаштириш фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”.

2. Ўзбекистон Республикаси таълим тўғрисидаги Қонуни ЎРҚ-637-сон. – Тошкент: – 2020. – 23 сентябрь – 4 б.

3. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президентининг “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1875-сон Қарори. Халқ сўзи.–№240 (5660). –Тошкент: –2012.

4. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ–4947–сон Фармони. –2017. – 7 февраль.

5. Ўзбекистон Республикасида хорижий тилларни ўрганишни оммалаштириш фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-5117-сонли қарори, 2021. –19 май.

6. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. ПФ-4947-сон. 2017. –7 февраль.

7. Мирзиёев Ш.М. Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. http://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-ituv-30-09-2020

8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг “Таълим муассасаларида чет тилларни ўқитишнинг сифатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 610-сон Қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлари тўплами. 12 (792) сон. 2017. –167-169–Б

9. “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni

11. Bar-On, R. (1988). The development of a concept of psychological well-being/1044-1049 p.

12. Bar-On, R. (1997a). The Emotional Quotient Inventory (EQ-i): A test of emotional intelligence. Toronto, Canada: Multi-Health Systems, Inc/ 984-995 p.

13. Bar-On, R. (1997b). The Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Technical manual 745-749 p.

14. Bar-On, R. (2006). The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). Psicothema, 18p .

15. Bjorkqvist, K. (2007). Empathy, social intelligence and aggression in adolescent boys and girls. Empathy in mental illness, 76-88 p.

16. Blakemore, S. J., &Frith, U. (2005). The learning brain: Lessons for education. Blackwell publishing. Bowden, M. (2010). Black Hawk down: A story of modern war. Grove/Atlantic, Inc 421-429 p.

17. Boyatzis, R. E., Gaskin, J., & Wei, H. (2015). Emotional social intelligence and behavior. In Handbook of intelligence (pp. 243-262). Springer, New York, NY.

18. Boyatzis, R. E., Goleman, D., & Hay Group (2001). The Emotional Competence Inventory (ECI). Boston: HayGroup 198-205 p.

19. Boyatzis, R. E., Stubbs, E. C., & Taylor, S. N. (2002). Learning cognitive and emotional intelligence competencies through graduate management education. Academy of Management Learning & Education, 1(2), 150-162.

20. Brackett, M. A., & Mayer, J. D. (2003). Convergent, discriminant, and incremental validity of competing measures of emotional intelligence. Personality and social psychology bulletin, 29(9), 1147-1158 p.

21. Braun, V., & Clarke, V. (2014). What can “thematic analysis” offer health and wellbeing researchers?. International journal of qualitative studies on health and well-being, 9 p.

22. Brislin, R., Worthley, R., &Macnab, B. (2006). Cultural intelligence: Understanding behaviors that serve people's goals. Group & Organization Management, 31(1), 40-55 p.

23. Candeia, A. A., Leal, F., Barahona, H., Charrua, M., Matos, A. O., Franco, G., & Oliveira, M. (2009). The relationships between social intelligence, social competence and abstract intelligence–a study of validity with portuguese gifted and non-gifted children. International Journal of Developmental and Educational Psychology, 1(1), 151-157 p.

24. Cantor, N., & Harlow, R. E. (1994). Social intelligence and personality: Flexible life task pursuit. Personality and intelligence, 137-168 p.

25. Cherniss, C. (2010). Emotional intelligence: Toward clarification of a concept. Industrial and Organizational Psychology, 3(2), 110-126 p.

26. Cherniss, C., & Adler, M. (2000). Promoting emotional intelligence in organizations: Make training in emotional intelligence effective. American Society for Training and Development.119 p

27. Cherniss, C., & Goleman, D. (2001). Training for emotional intelligence: A model. The emotionally intelligent workplace, 209-233 p.

28. Claxton*, G., &Carr, M. (2004). A framework for teaching learning: the dynamics of disposition. Early Years, 24(1), 87-97.

29. Clotfelter, C. T., Ladd, H. F., &Vigdor, J. (2005). Who teaches whom? Race and the distribution of novice teachers. Economics of Education review, 24(4), 377- 392 p.

30. Coalson, D., & Weiss, L. (2002). The evolution of Wechsler intelligence scales in historical perspective. Assessment Focus Newsletter, 11(1), 1-3 p.

31. Corbin, J., & Strauss, A. (2008). Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory. Thousand Oaks 295-301 p.

32. Cornelius-White, J. (2007). Learner-centered teacher-student relationships are effective: A meta-analysis. Review of educational research, 77(1), 113-143 p.

33. Costa, H., Ripoll, P., Sánchez, M., &Carvalho, C. (2013). Emotional intelligence and self-efficacy: Effects on psychological well-being in college students. The Spanish journal of psychology, 16 p.

34. Давлетшин М.Г. Замонавий мактаб ўқитувчисининг психологияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1999 – Б. 30;

35. Шоумаров Г.Б. Дифференциальная психологическая диагностика задержки психического развития на основе анализа стандартизированной методики Векслера: Автореф.дис… канд.наук. М.,1980. –С. 24;

36. Deary, I. J., Strand, S., Smith, P., &Fernandes, C. (2007). Intelligence and educational achievement. Intelligence, 35(1), 13-21.

37. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Facilitating optimal motivation and psychological well-beingacrosslife's domains. Canadian Psychology/ Psychologiecanadienne, 49(1), 14.

38. Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (Eds.). (2011). The Sage handbook of qualitative research. Sage.differences in social intelligence of Portuguese students. Paidéia (RibeirãoPreto), 25(61), 153-161 p.

39. Doll, E. A. (1935). A generic scale of social maturity. American Journal of Orthopsychiatry, 5, 180-188 p.

40. Dong, Q., Koper, R. J., &Collaco, C. M. (2008). Social intelligence, Self-esteem, and Intercultural communication sensitivity. Intercultural Communication Studies, 17(2), 162-172 p.

41. Дружинин В.Н. Когнитивная психология: учебник для вузов / под ред. В.Н. Дружинина, Д.В. Ушакова. М.: ПЕР СЭ, 2002. 480 с.

42. Eccles, J. S., &Wigfield, A. (2002). Motivational beliefs, values, and goals. Annual review of psychology, 53(1), 109-132p.

43. Edmond-Kiger, C., Tucker, M. L., & Yost, C. A. (2006). Emotional Intelligence: From the Classroom to the Workplace. Management Accounting Quarterly, 7(2).

44. Eisenk, N., Valiente, C., &Eggum, N. D. (2010). Self-regulation and school readiness. Early Education and Development, 21(5), 681-698.

45. Емельянов Ю.Н., Кузьмин Е.С. Теоретические и методологические основы социально-психологического тренинга: учеб. пособие. Л.: ЛГУ, 1983. 103 с.

46. Fer, S. (2004). Qualitative evaluation of emotional intelligence in-service program for secondary school teachers. The Qualitative Report, 9(4), 562-588 p.

47. Fisher, C. D., &Ashkanasy, N. M. (2000). The emerging role of emotions in work life: An introduction. Journal of organizational Behavior, 123-129 p.

48. Ford, B. Q., &Tamir, M. (2012). When getting angry is smart: emotional preferences and emotional intelligence. Emotion, 12(4), 685 p.

49. Ford M.E., Tisak M. S. A further search for social intelligence//Journal of Educational Psychology. 1983. –75 (2). 196–206-p

50. Fox, S., & Spector, P. E. (2000). Relations of emotional intelligence, practical intelligence, general intelligence, and trait affectivity with interview outcomes: It's not all just'G‘. Journal of Organizational Behavior, 203-220 p.

51. Fraser, N. (2001). Recognition without ethics. Theory, culture & society, 18(2-3), 21- 42 p.

52. Gardner, H. (1983). Frames of mind. New York: Basic Books. Gardner, H. E. (2008). Multiple intelligences: New horizons in theory and practice. Basic books 334-339 p.

53. Goleman, D. (2011). The brain and emotional intelligence: New insights. Regional Business, 94 p.

54. Goleman, D. (2006). Social intelligence: Beyond IQ, beyond emotional intelligence. New York 478-485p.

55. Goleman, D. (2011). Leadership: The Power of Emotional Intellegence.Northampton, MA: More than Sound 78-89 p.

56. Goleman, D., Boyatzis, R. E., & McKee, A. (2013). Primal leadership: Unleashing the power of emotional intelligence. Harvard Business Press 451-461p.

57. Greenberg, L. S., &Paivio, S. C. (2003). Working with emotions in psychotherapy (Vol. 13). Guilford, J. P. (1968). Intelligence, creativity, and their educational implications. Edits Pub. Press 314-322 p.

58. Guilford, J. P. (1968). Intelligence, creativity, and their educational implications. Edits Pub.Gundlach, M. J., Martinko, M. J., & Douglas, S. C. (2003). Emotional intelligence, causal reasoning, and the self-efficacy development process. The International Journal of Organizational Analysis, 11(3), 229-246 p.

59. Jones, K., & Day, J. D. (1997). Discrimination of two aspects of cognitive-social intelligence from academic intelligence. Journal of educational psychology, 89(3).

60. Каверина Р.Д. Психологическая систематика профессий типа «человек-человек» в целях профессиональной ориентации: автореф. дис. … канд. психол. наук. Ленинград, Ленинградский госуд. пед. ун-т им. А.А. Жданова, 1981. 22 с.

61. Климов Е.А. Психолог. Введение в профессию: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по направлению и специальностям психологии. М.: Академия, 2007. 205 с.

62. И. Б. Кудинова, И. С. Вотчин, СОЦИАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ПРЕДМЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ, и «Психологические науки» Москва 2011, 132-142

63. В.Н. Куницина, Н.В. Казаринова, В.М. Погольша и др. СПб. Межличностное общение: учеб. для вузов /: Питер, 2001 147с.

64. Labbaf, H., Ansari, M. E., &Masoudi, M. (2011). The impact of the emotional intelligence on dimensions of learning organization: The case of Isfahan University. Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business, 3(5), 536-545 p.

65. Law, K. S., Wong, C. S., Huang, G. H., & Li, X. (2008). The effects of emotional intelligence on job performance and life satisfaction for the research and development scientists in China. Asia Pacific Journal of Management, 25(1), 51-69 p.

66. LeDoux, J. E. (2012). Evolution of human emotion: a view through fear. Progress in brain research, 195 p.

67. Lee, J. E., Day, J. D., Meara, N. M., & Maxwell, S. (2002). Discrimination of social knowledge and its flexible application from creativity: A multitrait– multimethod approach. Personality and Individual Differences, (5), 913-928 p.

68. Marlowe, H. A. (1986). Social intelligence: Evidence for multidimensionality and construct independence. Journal of educational psychology, 78 p (1).

69. Martínez, A. C. (2006). La motivación para emprenderenEspaña. EKONOMIAZ. Revistavasca de Economía, 62 p (02).

70. Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence: In P. Salovey, &D. Sluyter (Eds.). Emotional development and emotional intelligence: Implications for educators /New York: Basic Books. (pp. 3-31).

71. Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2004). Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT). Toronto, Canada: Multi-Health Systems, Inc 121 p.

72. Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2004). TARGET ARTICLES:" emotional Intelligence: theory, findings, and implications". Psychological inquiry, (3), 197-215 p.

73. Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2008). Emotional intelligence: new ability or eclectic traits? American psychologist (6), 503 p.

74. Mayer, J. D., Salovey, P., Caruso, D. R., &Sitarenios, G. (2001). Emotional intelligence as a standard intelligence 411-419 p.

75. McAllister, G., & Irvine, J. J. (2002). The role of empathy in teaching culturally diverse students: A qualitative study of teachers' beliefs. Journal of Teacher Education(5), 433-443 p.

76. McCrae, R. R. (2000). Emotional intelligence from the perspective of the five-factor model of personality 412 p..

77. McPhail, K. (2004). An emotional response to the state of accounting education: developing accounting students' emotional intelligence. Critical Perspectives on Accounting (4), 629-648 p.

78. McQuade, J. (2013). The Social Intelligence of Principals: Links to Teachers' Continuous Improvement. Lesley University 217 p.

79. Meijs, N., Cillessen, A. H., Scholte, R. H., Segers, E., &Spijkerman, R. (2010). Social intelligence and academic achievement as predictors of adolescent popularity. Journal of Youth and Adolescence (1), 62 p.

80. Mertens, D. M. (2010). Transformative mixed methods research. Qualitative inquiry (6), 469-474 p.

81. Михайлова (Алешина) Е.С. Тест Гилфорда диагностика социального интеллекта: методическое руководство. СПб.: ИМАТОН, 2006. 56 с.

82. Mohammadi, M., & Mousalou, R. (2012). Emotional intelligence, linguistic intelligence, and their relevance to speaking anxiety of EFL learners. Journal of Academic and applied studies, 2(6), 11-22 p.

83. Monsen, J. J., Ewing, D. L., & Kwoka, M. (2014). Teachers' attitudes towards inclusion, perceived adequacy of support and classroom learning environment Learning Environments Research (1), 113-126p.

84. Montes-Berges, B., & Augusto, J. M. (2007). Exploring the relationship between perceived emotional intelligence, coping, social support and mental health in nursing students. Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing, 14(2), 163-171 p.

85. Moog, R. (2014). Process oriented guided inquiry learning. Washington University Libraries 121 p.

86. Moss, F. A., & Hunt, T. (1927). Are you socially intelligent?. Scientific American, 137(2), 108-110 p.

87. Myers D.G. Psychology,6 lh ed. New York: Worth Publishers. 1995. P. 99

88. Nafei, W. (2015). The Effects of Organizational Cohesiveness on Organizational Performance: A Study on the Egyptian Commercial Banks. International Business Research (3), 54.

89. Nagra, V. (2014). Social intelligence and adjustment of secondary school students. Paripex-Indian Journal of Research (4), 86-87.

90. Nasir, M., &Masrur, R. (2010). An exploration of emotional intelligence of the students of IIUI in relation to gender, age and academic achievement. Bulletin of education and research, 32 p (1).

91. Neubauer, A. C., &Freudenthaler, H. H. (2005). Models of emotional intelligence. Emotional intelligence: An international handbook, 31-50 p.

92. Nicholas, D., Rowlands, I., &Jamali, H. R. (2010). E-textbook use, information seeking behaviour and its impact: Case study business and management. Journal of Information Science (2), 263-280 p.

93. Nordin, N. (2012). Assessing emotional intelligence, leadership behaviour and organizational commitment in a higher learning institution. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 643-651 p.

94. Okpara, A., ACIA, A., Edwin–PhD, A. M., &MIfL, A. M. N. I. M. (2015). Self-awareness and organizational performance in the Nigerian banking sector. European Journal of Research and Reflection in Management Sciences Vol, 3(1) 217-226p.

95. Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды. – М: Смысл, 2002 – 329 с.; Терстоун Л.Л. Характер интеллекта. – М.:Педагогика, 1924 – С. 230; Айзенк Г.Ю. Интеллект: новый взгляд // Вопросы психологии. – М., 1995 – С. 111–131;

96. Mayer J.D., Salovey P., Caruso D.R. Mayer–Salovey–Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT) user's manual. – Toronto, Canada: MHS Publishers, 2002, 213p;

97. Келлер А. В., “Свойство регуляризуемости и численное решение задачи динами-ческого измерения”, Вест. Юж.-Урал. гос. ун-та. Сер. Мат.; моделирование программирование. – Челябинск, 2010 – С.32–38; Дункер К.

Психология продуктивного (творческого) мышления // Психология мышления. Москва.- 1965 С. 86–234.;

98. Вертгеймер М. Продуктивное мышление. М.: Прогресс, 1987 – С.45–60; JaneCampion'sThePiano/ Margolis, Harriet (ed.). Cambridge: Cambridge UP, 2000;

99. Чарльзворт К. Цифровое будущее// PrintWeek. 2006 №16. С.

100. Пиаже Ж. Психология интеллекта. – Питер, 2004.– С. 6–18;

101. Брунер Дж. Процесс обучения. М., 1962 – С. 34–62;

102. Леви- Брюль Л. Первобытная мифология. М. 2010 – С. 144

103. O'Sullivan, M. (2007). Trolling for trout, trawling for tuna: The methodological morass in measuring emotional intelligence 148-157p

104. O'Sullivan, M., & Guilford, J. P. (1966). Six Factor Test of Social Intelligence, manual of instructions and interpretations. Beverly Hills, CA: Sheridan Psychological Services.learning in higher education. Academy of management learning & education, 4(2), 193-212 p.

105. Pallant, J. (2011). Multivariate analysis of variance. SPSS survival manual. Crows Nest: Allen & Unwin, 20(11), 283-96 p.

106. Palomera, R., Fernández-Berrocal, P., & Brackett, M. A. (2008). Emotional intelligence as a basic competency in pre-service teacher training: Some evidence 109-117p

107. Pat McEnrue, M., Groves, K. S., & Shen, W. (2009). Emotional intelligence development: leveraging individual characteristics. Journal of Management Development, 28(2), 150-174.

108. Piaget J. Studies in Reflecting Abstraction. Hove, UK: Psychology Press. 2001 212-220p.

109. Petrides, K. V. (2011). Emotional intelligence. Petrides, K. V., &Furnham, A. (2001). Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. European journal of personality (6), 425-448 p.

110. Petrides, K. V., Frederickson, N., &Furnham, A. (2004). The role of trait emotional intelligence in academic performance and deviant behavior at school. Personality and individual differences (2), 277-293 p.

111. Pintrich, P. R. (2003). A motivational science perspective on the role of student motivation in learning and teaching contexts. Journal of educational Psychology (4), 667 p.

112. Plucker, J. A., &Esping, A. (2003). Human intelligence: Historical influences, current controversies, teaching resources. Recuperado el, 122p.

113. Qualter, P., Gardner, K. J., Pope, D. J., Hutchinson, J. M., &Whiteley, H. E. (2012). Ability emotional intelligence, trait emotional intelligence, and academic success in British secondary schools: A 5year longitudinal study. Learning and Individual Differences (1), 83-91.

114. Rahardjo, W., Juneman, J., &Setiani, Y. (2013). Computer anxiety, academic stress, and academic procrastination on college students. Journal of Education and Learning (EduLearn) (3), 147-152 p.

115. Ramachandran, Y., Jordan, P. J., Troth, A. C., & Lawrence, S. A. (2011). Emotional intelligence, emotional labour and organisational citizenship behaviour in service environments. International Journal of Work Organisation and Emotion (2), 136-157p.

116. Ritzhaupt, A. R., & Kumar, S. (2015). Knowledge and skills needed by instructional designers in higher education. Performance Improvement Quarterly, (3), 51-69p.

117. Romasz, T. E., Kantor, J. H., & Elias, M. J. (2004). Implementation and evaluation of urban school-wide social–emotional learning programs. Evaluation and Program Planning (1), 89-103 p.

118. Rubinshteyn (2013). An investigation into emotional intelligence, foreign language anxiety and empathy through a cognitive-affective course in an EFL context. Linguistik online, 34 p(2).

119. Роберт Дж. Стернберг, Джордж Б. Форсайт, Дженнифер Хедланд и др./ Практический интеллект СПб.: Питер, 2002. 265 с.

120. Rovegno, I., & Dolly, J. P. (2006). 3.4 Constructivist perspectives on learning. Handbook of physical education, 242 p.

121. Saarni, C. (1990). Emotional competence: How emotions and relationships become integrated. In R. A. Thompson (Ed.), Socioemotional development. Nebraska symposium on motivation Lincoln, NE: University of Nebraska Press. (vol. 36, pp. 115-182).

122. Spielberger, C. (Ed.) (2004). Encyclopedia of Applied Psychology. Academic Press. Wechsler, D. (1958). The measurement and appraisal of adult intelligence (4th ed). Baltimore, MD: The Williams & Wilkins Company 199-214p.

123. Salleh, H. M., Arshad, A., Shaarani, A. F., &Kasmuri, N. (2008). Cooperative movement in Malaysia 219-234 p.

124. Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. Imagination, cognition and personality, 9(3), 185-211 p.

125. Савенков А.И. Социальный интеллект как проблема психологии одаренности и творчества // Психология. Журнал высшей школы экономики. 2005. № 4. С. 94-101

ATAXO‘JAYEVA SH.A.

XORIJIY TIL O'QITUVCHILARI SOTSIAL KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

Bosishga ruxsat etildi. 16.06.2026 y.
Qog`oz bichimi 60x84 1/16. Times New Roman garniturasida terildi.
Ofset uslubida oq qog`ozda chop etildi.
Nashriyot hisob tabog`i 6.5, Adadi 100. Buyurtma № 73
Bahosi kelishuv asosida

“Klassic print” MChJ bosmaxonasida chop etildi.
Manzil: Ind.100185, Toshkent shahar,
Chilonzor tumani, Bunyodkor ko`chasi, 27-uy